

ઉમા. =

અથવા

૪ = 'વિધવા વિપદ'

ડૉ. લખમીદાસની કુખની

દેવ, મુંબઈ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦ ૮૨૮ યગીક

પુસ્તકનું નામ ઉમા

વિષય ૬૪૫૨:૩

ઉમા

અથવા

વિધવા વિપદ.

અનુવાદક :

રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર.

પ્રકાશક :

ડી. લખમીદાસની કુંપની,

૧૩, પારસી બજાર સીટ, કોટ,

મુંબઈ.

જાન્યુઆરી ૧૯૭૬.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૮૮

૬૨૨૨૨

આ ચોપડી “મહેશ” પ્રોન્ટીંગ પ્રેસ (પપ૦, ગાયવાડી,
ગીરગામ રોડ) માં ગુણવંતલાલ છોટાલાલ
દેશાધ્યે છાપી છે.

નિવેદન.

પ્રસ્તુત વાર્તા પ્રસિદ્ધ કરવામાં અમે બહુ લાંબી પ્રસ્તાવનાની જરૂર જોતા નથી. હિંદુ સમ્રાજ્યમાં વિધવાઓની સ્થિતિ કેવી દુઃખમય છે તે સર્વને પરીચિત છે. વિધવાઓને પુનર્લગ્ન કરવાની છુટ આપવી કે નહિ તે વિષયની ચર્ચામાં ઉતર્યા શિવાય વિધવાની દીન અને લાચાર સ્થિતિનું તાદૃશ્ય ચિત્ર દોરી બતાવવામાં લેખકે અજબ ચાતુર્ય વાપર્યું છે. આ વાર્તા વાંચી ઉક્ત વિષયનો નિર્ણય પાઠક પોતેજ કરી લેશે. બાકી આ વાર્તામાં આદર્શ ગૃહિણી કેવી હોવી જોઈએ તે ઉમાનું પાત્ર બહુ ઉત્તમ રીતે દર્શાવે છે. ‘પતિ એ તો દેવ અને દેવના ગુણદોષની ચર્ચા કરવી એ અમારા અધિકાર બહારની વાત’ એવી જે હિંદુ પત્નીઓની માન્યતા તે ઉમાએ પોતાના વર્તનથી મૂર્તિમંત કરી છે. લેખકની વસ્તુ ગુંદનકલા, માનવ સ્વભાવનું સૂક્ષ્મ અને આગ્રેહુઅ આલેખન અને તાદૃશ્ય વર્ણનચાતુર્ય ઉત્તમ હોઈ વાર્તા એવી રસિક લાગે છે કે હાથમાં લીધા પછી પૂર્ણ કર્યા વિના હેડે મૂકવાનું ભાગ્યેજ મન થાય છે. આ વાર્તા ‘ઉમા’ નામના હિંદી પુસ્તક ઉપરથી અનુવાદિત કરવામાં આવી છે અને જે ભાઈ રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર જેવા કસાયેલા અનુવાદ કર્તાના હાથથી ભાષાંતર થયું નહોત તો મૂળનો રસ જળવાવો મુશ્કેલ થઈ પડત.

ઉમા

અથવા

વિધવા વિપદ.

પ્રકરણ ૧ છું.

મા-દીકરો.

“આવરે વરસાદ, ઘેંઘરીઓ પરસાદ,
ઉન્હી ઉન્હી રોટલી ને કારેલાંનું શાક,
આવરે વરસાદ, નેવલે પાણી,
નહારી છોકરીને દેડકે તાણી.”

દિકરાએ આ ગીત ગાયું અને માએ તેને ઝીલ્યું.
ગૃહના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી પોતાના નાના
નાના બંને હાથ હલાવતો, મસ્તક ધુણાવતો, ઉભય
નયનો ફેરવતો, તે ધાવતો બાળક દોડ્યો, નાચ્યો, કુદ્યો
અને પડ્યો. પછી નવીન અનુરાગથી પ્રવૃક્ષિત તથા નવીન
વત્સલતાથી પ્રમુદિત એવી અષ્ટાદશ વર્ષની પ્રથમપ્રસુત
કિશોરીએ સંકોચ તથા લજ્જા સહિત ધીમે ધીમે ઉડી

તે જ્યેષ્ઠ માસના મધ્યાહ્નની નિઃસ્વપ્નતાનો કાંઈક ભાગ કરી પુનઃ તે ગીત ગાયું.

ત્યાર પછી પોતાના સુકોમળ, નાના જમણા હાથ-દ્વારા માને ગેજે વળગી, ગાયા હાથવતી માની હડપચી પકડી, તેના ગાલ સાથે પોતાનો નાનો ગાલ અંગડી, આંખ સાથે આંખ મેળવી. લપટાયે કરતી નાનીશી જીભની અછી જરા ખદાર કાઢી તેને એકવાર ત્વરાથી માના નાકની આસપાસ ફેરવી અની લાડથી તે આળક બોલ્યો. “મા, ફડીથી મા.” માતાએ પુનઃ ગાયું. આ પ્રકારે મા-દીકરાએ એકવાર નહિ, બે વાર નહિ, પરંતુ પાંચ સાત વાર ગાનતાન તથા નૃત્ય કર્યું. તે એકજ ગીત હતું; તે એકજ પ્રહારનો નાચ હતો. અંતે ઉભય પ્રસવેદથી પરિપુર્ણ થઈ ગયાં. ઉજ્જ્વલતાનો પાર નહોતો. આવું ગાનતાન ક્યાં સુધી ચાલે? આળક અમિત થઈ ગયો. આળકની માતાએ પણ ગૃહમાં ખીછાવેલી એક પલંગડી પર તેને સુવાડી દીધો અને તે પોતે પણ જમણા હાથની હથેલી પર મસ્તક રાખી, પોતાના છુટા, કાળા, લાંબા કેશ ચોતરફ વાદરની પેઠે પાથરી, જમણા હાથપર આળકનું નાનું મસ્તક મુકી તેજ પલંગડી પર સુઈ ગઈ. વળી તે ગાયા હાથમાં એક નાનો સરખો પાંખો લઈ ધીમે ધીમે તેને હલાવવા લાગી. તે તોફાની છોકરો રહેલાઈથી ઉઘી ગયો એવો નહોતો. તે કાઠ કાઠ વાર પોતાના પાતળા ઓઠો માતાના અમૃતપુર્ણ સ્તનો સાથે અડાડતો, અને પિયુષધારથી રૂદ્ધઆસ થઈ

તત્કાલ રેવાની એટા કરતો, કિંવા જમણા પગના અંગુઠાદ્વારા માતાને ખસેડવાનો પ્રયત્ન કરતો; અને માતા “વાઘ આંખ્યો” એમ કહીને તેને બહીવરાવતી અને બાળે પોતે પણ બહીતી હોય એવો દેખાવ કરી તેને ડાખા હાથવતી પોતાની સોડમાં ચાંપી લેતી. એટલામાં બાળકના મોઢા મોટા ડોળાની ઉપર કમળાદલની પેઠે ઉભય પંદરકો ચઢી ગયાં. આ પ્રકારે તોફાન કરતો કરતો બાળક નિદ્રાગ્રસ્ત થઈ ગયો; બાળકની માતા પણ નિદ્રાધીન થઈ.

અહા! કેવો સુંદર બાળક છે! કેવું હૃદય પુષ્ટ શરીર છે! રૂપનો તો તે આગાર છે! છુટા શ્યામ કેશમાંથી આગળના ફેટલાક વાળ એકઠા થઈ તેની નાની વેળી બની ગઈ છે. અગલબગલનાં સ્વયં વાંકાચુકાં બનેલાં કેશ ગુચ્છો ઉભય કણોપર લટકી રહ્યાં છે—આંખોની ઉપર આવી પડ્યાં છે; પ્રસ્વેદની સાથે મળી ગાલોની સાથે ચોંટી ગયાં છે. સુંદર નાસિકાની ઉભય બાજુ ન્યારે મોટી મોટી આંખો ઉઘડી જાય છે, ત્યારે હરિણની મધુરિમા અને દામિનીની તેજસ્વિતાને પણ છતી લે છે. હર્ષોત્કુલ ઉભય આંખો તરંગ-તાડિત કમળાની પેઠે ડોલતી ડોલતી ટળી પડે છે.

આનો થઈ બાળકની વાત. પાંદક, હવે આપણે આ બાલક જે મનોમોહિનીની ગોદમાં છે તે કેવી છે તે પણ જોઈએ. બિલકુલ કાચી ઉમ્મરમાં, પુર્ણ યૌવન

પ્રાપ્ત થયા પુર્વેજ તે બાળકની માત્ર થઈ પડી છે. ચપળા બાલિકાની સરળતા સહિત નવપ્રસૂતિની ઉત્તમ મધુરિમાનો આ સંગમ અત્યંત ચિત્તકર્ષક છે. તેની દેહ ચંપકકલિકા સદૃશ કામળ, શાંત અને શિતળ છે; તે આકર્ષવિસ્તૃત, મૃગોપમ, સદાન્વિતાસુ તથા રનેહ-મય એવાં નયનોથી યુક્ત છે; તેની નાસ્તિકા સ્થિર છે અને તેમાં જાણે પ્રાણુરક્ષાને માટે શ્વાસપ્રશ્વાસનું આવાગમન થતુંજ ન હોય તેમ જણાય છે; તેના ચિર-પ્રેમદર્શક તથા નવપ્રસૂતિસુલલ પાંદુરંગથી આવૃત્ત સુગોળ શાલોમાં લગાર પણ હસવાથી ગંગા પ્રવાહમાં કુબ્જતા ચકોરની પેઠે રસિકોને કુબાડી દેવાને માટે એ નાના નાના ખાડા પડી જાય છે. આ ખાડા પડતાંજ ગાલોનું અપુર્વ કામળત્વ તથા માધુર્ય પોતાની ચોતરફ પોતાનું સંપુર્ણ આધિપત્ય પ્રસારી દે છે. તેની ગ્રીવા લગાર વક્ર કાંઈક દીર્ઘ તથા રહેજ સાંકડી છે અને તેમાં ધનુષાકાર ત્રણ રેખાઓ છે; તેના સુંદર, સાદા કમ્પિત ઓળોમાં સદૈવ સ્મિત નૃત્ય કરી રહેલું હોય છે. તેનામાં કામારના લાડ તથા પુત્રવતીનો રનેહ અને ગર્વ સાથે સાથે વસી રહેલાં છે. આ નવપ્રસૂત કિશોરીના અંગ પ્રત્યંગનું આ રૂપમાધુર્ય જોઈને પ્રતીત થાય છે કે તેનો પિતા જીવંત હોવો જોઈએ.

“ઉઠો વહુ, ઉઠો, હવે સુવાનો સમય નથી.” એમ બોલતાં બોલતાં, એક વૃદ્ધાએ ઉમા (કારણકે આ નવયૌવનાનું નામ ઉમા હતું.)ની કોટડીના દ્વારને

ખખગવ્યું. દ્વારમે અંદરથી બંધ કરેલું નહિ હોવાથી તે ખુલી ગયું. પલંગડી ઉપર ચંદ્રની ગોદમાં ચંદ્રને સુતેલો જોઈ તે બોલી ઉઠી “શિવ, શિવ, આ ગંદી પલંગડી પર બાળકને સુવરાવી તું પણ વાળને ધુળમાં રગદોળતી સુતી છે! ગાંડી તારાથી એક પલંગ બિછાવી ન શકાયો? આવ, બેટા, આવ, તારા શરીર પરની ધુળ ખખેરી નાંખું. વાંદરી હજી સુધી પણ કાંઈ શીખી નહિ!”

એમ કહીને વૃદ્ધાએ બાળકને પોતાની ગોદમાં લઈ લધો અને તે તે કાટડીમાંથી બહાર નીકળી ચાલી ગઈ. તોફાની છોકરો પણ પિતામહીની ગોદમાં જઈ મુખ ફેરવી પોતાની માને ચીંટવવા લાગ્યો. મા પણ પોતાની તર્જની બાળકના મુખપર ઘેંચતી હસતી કાંઈક ગંભિરતા તથા કાંઈક લજ્જના બાવ સાથે સાથેજ દર્શાવતી પોતાની સામુની પાછળ પાછળ ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

પૂર્વે પરિચય.

યોગેશ્વર ચક્રવર્તિ એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણનો પુત્ર હતો; તેના પિતાનું નામ રૂદ્રનારાયણ ચક્રવર્તિ હતું. રૂદ્રનારાયણ એક સાધારણ ધંધાદારા પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો, વહેંચવટ તથા પોતાની પૈતૃક સમ્પત્તિમાંથી તેને પોતાના દિરસા તરિકે કેવળ અઢી વીંધાં જમીન પ્રાપ્ત થઈ હતી. આ અઢી વીંધાં જમીન તેને જીવન નિર્વાહમાં સહાયક હતી. તે અતિરિકત તે અસામાન્ય પાંડિત્ય તથા જ્ઞાન-ગાંભિર્ય ધરાવતો હતો.

રૂદ્રનારાયણની જન્મભુમિ પુણ્યક્ષેત્ર કાશીપુરી હતી; તેમણે આજન્મ કાશીમાંજ નિવાસ કર્યો હતો અને ત્યાંના વૈદિક બ્રાહ્મણ કુમારોની સંગતમાંજ તેમનો સકળ સમય વ્યતીત થતો હતો તેથી તેઓ બંગાળી બ્રાહ્મણ હોવા છતાં હિંદુસ્તાની બ્રાહ્મણ હોય એવો ભ્રમ થતો હતો. જૂદ પીતાના ઉપદેશાનુસાર તથા ગુરૂદેવ જ્ઞાનાનંદ સરસ્વતિની શિક્ષા પ્રમાણે તેમણે ઉપનયન પશ્ચાત્ અગ્ની હોત્ર ગ્રહણ કર્યું હતું, કાશીમાં સાંગોપાંગ વેદાધ્યયન કરી માતા પિતાના મૃત્યુ પશ્ચાત્ રૂદ્રનારાયણ દેવગ્રામમાં મામાને ઘેર જઈ રહેવા લાગ્યો. ત્યાંના શીવરામ વાયસ્પતિની એક માત્ર કન્યા નવદુર્ભાનું પાણી ગ્રહણ કરી તેઓ

ગ્રહસ્થ બન્યા. આ નવદુર્ગાના ગર્ભદ્વારા ઉત્પન્ન થયેલો એક માત્ર યોગેશ્વર છે. નવમા વર્ષે યોગેશ્વરનો ઉપનયન સંસ્કાર કરી શ્વસુર શિવગમ વાયરપતિના હાથમાં બાળકને સોંપી રૂદ્રનારાયણ પોતાના મનનો હિદ્દેશ કાઢીને પણ જાણ્યા વિના અહ્યા ગયા.

બિચારી નવદુર્ગા સ્વામિસંગથી વંચિત થયા છતાં પરમ યત્નથી યોગેશ્વરનું પાલનપોષણ કરવા લાગી. તે માત્ર અલ્પવયસ્ક એક સંતાનની માતા હોવાથી તેને કોઈ અન્ય ધર્મ કર્મ નહોતું. પિતાના ઘરમાં રહીને તે સ્નેહમયી માતા કેવળ પુત્રનું પાલન કરતી અને તેને સુશિક્ષા આપતી. નવદુર્ગા વાયરપતિની લાડકી કન્યા હોવાથી ગામના સર્વ લોકો તેને દુર્ગાદેવીના નામથી બોલાવતાં. દુર્ગાદેવીમાં અનેક સદગુણો વિદ્યમાન હતા. પાઠશાળામાં તે સ્વયં માતા અન્નપૂર્ણા, સેવામાં રૂકિમણી, ગ્રહિણીકાર્યમાં કુન્તી, પરિશ્રમમાં દમયન્તી, સહનશીલતામાં સીતા, અને પાતિવ્રત્યમાં સાવિત્રી હતી. તેના પ્રબળ શક્તિ આદિ ગુણોથી વાયરપતિના ગ્રહમાં કાષ્ઠપણ વસ્તુની ત્રુટિ નહોતી.

માતામહત્તા આશ્રયમાં રહી યોગેશ્વરે બાકરણ, અલંકાર તથા કાવ્યનો અભ્યાસ કર્યો. યોગેશ્વર અંગ્રેજી ભણશે તો તેને સારી નોકરી મળશે અને શીઘ્ર દારિદ્ર દુઃખ દુર થશે એવો વિચાર કરી વાયરપતિએ તેને મહાશય ડહની શાળામાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરવાને

મુકયો. યોગેશ્વરે ત્યાં અંગ્રેજનો સારો અભ્યાસ કર્યો. દુર્ગલી કોલેજમાં પ્રવેશ કરી સીનિયર છાત્રવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરી. હવે વૃદ્ધ વાયસ્પતિએ દોહિત્રના લગ્નને માટે કમર બાંધી અને ગામેગામ માણસો મોકલ્યા. યોગેશ્વરને માટે સુયોગ્ય વધુ લાગવાનો તેનો વિચાર હતો. દુર્ગાદેવીનાં હર્ષનો પાર નહોતો. તેણે દ્રૌપદીના રૂપનું વર્ણન વાંચ્યું હતું અને તેને કંઈસ્થ કરી લીધું હતું. પોતાના યોગેશ્વરને તેવીજ વધુ પ્રાપ્ત થાય એવી તેની મનોવાંચના હતી.

ધર્મી તપાસ કર્યા પછી “ઉમા” પ્રાપ્ત થઈ. ઉમા મોટા ઘરની છોકરી હતી. તેનો પિતા ગિરીશચંદ્ર પરમ ચતુર અને ગભિર પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હતો. તેણે વિચાર કર્યો કે યોગેશ્વર સંસ્કૃત સાહિત્યનો એક સારો પંડિત છે અને અંગ્રેજ પણ તેને સારી રીતે અવગત છે માટે આ સમયમાં તેને અનાયાસ ઉચ્ચ પદ મળી જશે. વળી તે સત્પુરુષ, સારા કુળનો, અતિ દરિદ્ર અને પિતૃવિહીન છે. યદિ અધિકારીઓને એના સંબંધમાં ભલામણ કરવાથી એને સારી નોકરી મળશે તો જમાઈ આપણા હાથમાં રહેશે; એટલે પુત્રી પણ સૌભાગ્યવતી બની ઘરમાંજ રહેશે. આવો વિચાર કરી ગિરીશઆણુએ યોગેશ્વરને કન્યાદાન કરી દીધું. તેમણે પોતાનાં આપ્તો, મિત્રો આદિને નિમંત્રણ કરી અતિ ધામધુમથી લગ્નનો ઉત્સવ કર્યો. યોગેશ્વર લગ્ન પશ્ચાત્ અલ્પ સમયમાં ઉપ્યુટી કલેક્ટર થયો. સરકાર બહાદુરે તેને બંગાલાના અનેક સ્થાનોમાં ભ્રમણ કરાવી, અનેક સ્થળોનાં

જળવાયુની ન્મઝા ચખાડી અંતે મુગેરમાં મોકલ્યો. આ સમયે યોગેશ્વર બાબુએ અંગ્રેજ ચાલ ચલાવી, પરંતુ તેનો શ્વસુર ગિરીશંદ્ર પોતાની પુત્રી ઉમા તથા તેના નાના બાલકને તેની સાથે દુર દેશમાં મોકલવાને સમ્મત થયો નહિ. પરંતુ અધિકારી જમાઈએ તેના વિરોધ પ્રત્યે લેશ પણ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. તે સ્ત્રી, પુત્ર તથા માતાને પોતાની સાથે લઈને મુગેર ચાલ્યો ગયો.

તેઓ મુગેરના કિલ્લામાં એક સારું મકાનુ ભાડે લઈ તેમાં રહેવા લાગ્યાં. આજ મકાનની એક ફાટડીમાં મા-દીકરાનું ઉપરોક્ત ગાનતાન નૃત્ય થઈ રહ્યું હતું. જે વહુની નણુંદ હોતી નથી તેને ઝાઝો અત્યાચાર સહન કરવો પડતો નથી, તે એક મકારે સ્વતંત્ર બની જાય છે. યોગેશ્વરને એકજ પુત્ર હતો, અને તેથી તે જેમ અત્યંત લાડકવાયો હતો તેમ તેની માતા ઉમા અતિ માનવંતી હતી અને તેથી ઉમાને ખુણાખોચરામાં લપાઈ છુપાઈને રહેવું પડતું નહોતું. પિયરની લાડકી છોકરી શ્વસુરગૃહે આવીને પણ આમોદ પ્રમોદમાં રહેવા લાગી. જેવી રીતે તે પિયરમાં સ્વચ્છંદતાપુર્વક ખેલતી તેવી રીતે તે સાસરામાં પણ પોતાના શિશુપુત્રની સાથે નૃત્યગાન કરતી સાસુ વગેરે તેમાં કાંઈ બાધા ઉપસ્થિત કરતાં નહિ.

મકરણ ત્રીજું.

સાસુ વહુ.

ઉમા શ્વસુરગૃહે આદર તથા લાડ પ્રાપ્ત કરી કાંઈક ગર્વિન બની ગઈ હતી. શ્રીમાન યોગેશ્વર બાપુપર તેણે પોતાનો સારો પ્રભાવ બેસાડ્યો હતો. ઉમાને ભગવાને જેમ રૂપ, ગુણથી અલંકૃત કરી હતી તેમ તે લાડ, પ્રેમ તથા માન આદરની પણ અધિકારિણી બની હતી, તેની સાસુ વારંવાર કહેતી કે “ઉમા જ્યારથી મારા ઘરમાં આવી છે ત્યારથી મારા ઘરમાં લક્ષ્મીની કૃપા થઈ છે.” આથી ઉમાના મનમાં દર્પ ઉત્પન્ન થયો હતો. તે બિચારા યોગેશ્વર બાપુને આંગળીપર નચાવતી હતી.

મંદમંદ હસતી તથા એક નાની સોટી લઈ તે દ્વારા પોતાના શિશુને મારવાનો ડર બતાવતી ઉમા સાસુની પાછળ પાછળ ગઈ. તેના મસ્તકપરથી સાડી પાછલા ભાગમાં સરી ગઈ છે અને કેશની કાળી લટો લલાટ, કાન તથા ગાલોપર આવી ભ્રમર પંક્તિની પેઠે લટકી રહી છે. તે તરતની ઉંઘમાંથી ઉઠી છે, એટલા માટે તેની ઉભય આંખો લાલ અને મુખ ભાંભડું દેખાય છે. તેના વદનપર ચિંતાનો લેશ પણ છાંટો નથી, પરંતુ તે પરથી આનંદનાં કિરણો ચોતરફ ફેલાયા કરે છે.

સાસુ વહુ ઉભય ઘરના કુવાની પાસે આવ્યાં. ઉમાએ બે ચાર અંજલિ જળ પોતાના મુખપર નાંખી તેને

ધોવા માંડ્યું. આ સમયે તેના મુખની શોભા જે પર વર્ષાદનાં જલચિંદુઓ પડ્યાં હોય એવા કમળ સમાન જણાવા લાગી. એટલામાં કમળનાં સ્યામ કેસરો સદૃશ નાની નાની કેશલટાઓ મુખની એક તરફ લટકી પડી. સુવર્ણ ભુષણથી ભુષિત એવા પોતાના નાજુક હસ્તો વતી ઉમાએ કેટલીકવાર પોતાની મુખ અને આંખપર પાણી છાંટ્યું અને પોતાના મસ્તકની છુટી કેશલટાઓને યથાસ્થાન રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તે ઉચિત સ્થાને રહેતી નહોતી, સરી સરીને પુનઃ મુખપર આવી પડતી હતી.

તે બિચારી લાચાર સ્ત્રી પોતાનું મુખ ધોઈ શકી નહિ. તેને આવી સ્થિતિમાં જોઈ વૃદ્ધા સંસુધી મૌન ધારણ કરી શકાયું નહિ. તે પોકારી ઉઠી “ગાંડી, તું હજી સુધી કાંઈ શીખી નહિ? શું તું તારું પોતાનું મુખ પણ ધોઈ શકતી નથી?”

આ પ્રસંગે બાળકે પણ એક તમાશો કર્યો. તે વાંદા વળીને દાદીની ગોદમાંથી માતાના ગળામાં લટકી પડ્યો. તેણે પોતાનું અમૃતપુર્ણ નાનું મુખ માતાના અધર સાથે અડાપ્યું. આ સમયે ઉમા ભારે વિવંચનામાં પડી. તેને માટે એક અતિ વિષમ અવસ્થા આવીને ઉપસ્થિત થઈ. અદ્યાપિ તે મુખ પણ લુછી શકી નહોતી તે બીના હાથથી બાળકને સંભાળવાની સ્થિતિમાં નહોતી. તેના મસ્તકપરથી સાડીનો છેડો પણ સરી પડ્યો. નિકટજ સાસુ ઉભી હતી. આવી સ્થિતિમાં બાળકને ધમકાવવાનો અથવા તેને દોલથપાડ

કરવનો પણ ઉમાને અધીકાર નહોતો. સાસુ ઉમાના અર્ધ અત્યાચારો સંહન કરતી. પરંતુ જ્યારે તે બાળકને ધમકાવતી ત્યારે તેનાથી તેનો તે અત્યાચાર સહન થઈ શકતો નહોતો. નિરૂપાય ઉમા ગણેશજનનીની પેઠે બાલકને ગોદમાં લઈ કુવાની પાસે ઉભી રહી અસ્તાચળમાં જતાં સુર્યનાં આરકત કિરણો તેના મનને પ્રમુદિત કરી રહ્યાં હતાં.

એકામાં યોગેશ્વર બિલકુલ અવાજ કર્યા વિના દ્વાર પર આવીને ખડા થયા. એક વાર અદ્ય સમય પર્યંત યોગેશ્વરે તે દેવી મૂર્તિનું અવલોકન કર્યું, સ્વપ્નની છાયા સદૃશ તે રૂપનું નિરીક્ષણ કર્યું. જ્યાં ચાર આંખ થઈ કે તરતજ લજ્જાવશ જીવ્યાં દાંત નીચે દબાવી, જરા આમતેમ દ્રષ્ટિપાત કરી. બાળકને ગોદમાંથી ઉતારી કુવાની પાસે કીચડમાં ખેસાડી, શીઘ્ર આંગણું અને એટલો આળંગી ઉમા પોતાના દિવાનખાનામાં ગઈ અને અંદરથી બારણું બંધ કરી દીધું. દુર્ગાદેવીએ “મર અભાગિણી, વાંદરી” ઇત્યાદિ મીઠાં મીઠાં વચનોથી વહુનો તિરસ્કાર કરી રોતા બાળકને ઉચ્ચ લીધો, અને તેના શરીરે લાગેલો કાદવ ધોઈ નાંખ્યો. યોગેશ્વરે પણ એટલામાં “મા” એવો શબ્દોચ્ચાર કરી ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો.

યોગેશ્વરે ધીમે ધીમે દાલાનમાં જઈ કપડાં ઉતારી એક ખુંટી પર બેસ્યાં. તેણે ધડીઆળ તથા અછોડો માતાના હાથમાં મુક્યાં, પગારના રૂપીઆ પણ તેને

આપ્યા અને તે હાથ મુખ ઘોઈ માતાની પાસે એક આસન ઉપર બેઠો. માતાએ તેને જળ આણી આપ્યું અને બાળકને તેની પાસે બેસાડી તેને પાંખો વિંજવા લાગી. વચ્ચે વચ્ચે તે પુત્ર યોગેશ્વરની પીઠ અને મસ્તક પર હાથ પણ ફેરવતી હતી. આ સમયે ગૃહવ્યવસ્થાના સંબંધમાં માતાપુત્ર વચ્ચે અનેક વાર્તા થઈ. અંતે એક હાથમાં જ્ઞાનનો ડબ્બો લઈ, બાળકને કેડે બેસાડી, બીજા હાથમાં ધોતીઆનો કલ્લો પકડી યોગેશ્વર બાબુ પોતાના શયનાગાર તરફ ગયા. શયનાગારનું દાર અંદરથી બંધ હતું. ધીમેથી તેને હડસેલ્યું તો પ્રતીત થયું કે દાર અંદરથી બંધ છે. દાર ખીંડખડાયું. સાંકળ પકડી ખડખડાવી તોપણ અંદરથી કાંઈ અવાજ આવતો ન જણાયો. કાંઈ ઉત્તર ન મળ્યો બાળકે “મા,મા” કહીને ભુમ પાડી તો પણ કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ. કાંઈને બોલતું નહિ સાંભળી બાળક રડી પડ્યો. બાળકે રોદન કરતાંજ દાર ખુલી ગયું. કારણકે યદિ બાળકનું રોદન દુર્ગાદેવીના કર્ણપટ પર અથડાત તો ઉમાને ભોંય ભારી પડી જત.

આ સમયે ઉમાની શોભા વિલક્ષણ હતી. મુખ તથા આંખો ઉપર પ્રસ્વેદ તથા તેલના રેલા ચાલી રહ્યા છે. મસ્તક પરથી સાડી સ્કંધ પર સરી પડી છે. દર્પણ કાંસકી વગેરે હાથમાં છે. ઉમા કાંઈ બોલી નહિ પરંતુ એક બાબુ થઈ દીવાનખાનામાંથી બહાર નીકળી પોતાની સાસુની પાસે ચાલી ગઈ. ત્યાર પછી તે કુવાપર જઈ હાથ મુખ ઘોઈ વસ્ત્ર બદલી રસોડામાં ગઈ.

રસોષ થતાં યોગેશ્વરે વાળુ કચું અને લેજમી ઉઠ્યા પછી તેનીજ થાળીમાં ઉમાએ ભોજન કર્યું. ત્યાર પછી થાળી કુચા આગળ મુકી પાનનો ડબ્બો ખોલી કેટલાંક પાનનાં બીડાં બનાવી એક મુખમાં મુકી શેષ હાથમાં લઈ ધીમે ધીમે સ્થિત કરતી ઉમાસુંદરી પોતાના શયના ગારમાં ગઈ.

અકરણ ૪ થું.

પતી-પત્ની.

ઉમાએ દિવાનખાનામાં આવીને જોયું તો આળક તેની કીરમજી રંગની સાડી જમીનપર પાથરી તે પર બેઠો છે અને યોગેશ્વરના જમણા હાથનો અંગુઠો ચાટી રહ્યો છે. યોગેશ્વર આણુ હુકકો પી રહ્યા છે. તેના ધુમ્રથી તેમનું મુખ નવીન મેઘથી આચ્છન્નપ્રાય સુર્યબિંબની પેઠે શોભી રહ્યું છે. તેમની આંખ અર્ધ ખુલ્લી, અર્ધ બંધ એવી સ્થિતિમાં છે. સોનાની દાંતકોતરણી યોગેશ્વર આણુના ગળામાં લટકી રહી છે; તેને હસ્તગત કરવાને માટે આળક વારંવાર એળટા કરે છે, પરંતુ વિફલમતોરથ થઈ હસતો હસતો પિતાના બોળામાં આળોટી પડે છે. વળી તે માતાની રંગીન સાડીનો એક છેડો મસ્તકપર લઈ સ્ત્રીનું રૂપ બનાવે છે.

ઉમાએ. પોતાની સાડી મેલી થતી જોઈ એક કચ્છાબદર સેનાપતિની પેઠે લૂકકાની ચલમ પીકદાન ઉપર ઉંધી, વાળી દીધી, ગૃહની પુર્વ તરફની બારી ખોલી નાંખી અને બાળકના હાથમાંની સાડી લઈ વળગણી ઉપર મુકી દીધી. આટલો પ્રયત્ન કર્યા પશ્ચાત્ સેનાપતિ મહાશય પોતાના પતિની બાબુમાં આવીને બેસી ગઈ.

પરંતુ સ્વામિ યોગેશ્વર નિશ્ચલ બાવથી જોઈ છે. અર્ધ ખુલ્લી આંખો નથ સસ્મિતવદન સહિત તેઓ શિવની પેઠે સ્નેહભાવથી બેઠા છે. ઉમા સદૃશ અપુર્વ સુંદરી બાબુમાં હોવા છતાં તેઓ પુર્વવત નિરપેદ, નિર્વિકાર રહ્યા છે. યોગેશ્વરને આ સ્થિતિમાં રહેવા દેવો એ ઉમાને યુક્ત લાગ્યું નહિ. તે આવો રંગ જોઈ ખોલી “આથીજ તો ઘરમાં આવવાની ઇચ્છા થતી નથી. હું કલાકોથી ઘરમાં આવીને બેઠી છું તો પણ મારી સાથે લેશ પણ વાર્તાલાપ કરતા નથી. તેથી પ્રતીત થાય છે કે મુગા બની ગયા છો.”

યોગેશ્વર—“નહિ, નહિ, આપના સમજવામાં ભૂલ થઈ છે. હું મુગો નથી, પરંતુ શ્રીમતિના આ સેનાપતિત્વે મને મુગો બનાવી દીધો હતો. હા, હા, એનું એક બીજું કારણ છે. તમારા સ્ત્રીજનોના સંસર્ગમાં રહેવાથી અમારાં પુરુષોનાં ઇહલોક, પરલોક ઉભય નષ્ટ થાય છે. અતએવ હવે મેં સંન્યાસી બનવાનો વિચાર કર્યો છે.”

ઉમા—“સારી વાત છે. એમાં હું પણ પ્રસન્ન છું. હીક, હવે આપ ભગવાનનું ધ્યાન ધરો. હું સાસુજીની પાસે જાઉં છું. હા, બીજી એક વાતનું સ્મરણ થયું. કાલે સાસુજી એકાદશી ભુખ્યાં રહેશે માટે તેમને માટે ફળાહારની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. માટે હું જાઉં છું.”

યોગેશ્વર—“અરે જરા ઉભાં તો રહો. આપને જે કામો કરવાનાં છે તેની મને પણ ખબર છે. તે માટે હમણું ચિંતા કરવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. અત્યારે તો અત્રેજ સંન્યાસી બાવાની સેવા કરો. પછીની વાત પછી.”

ઉમા—“જેવી આપની આજ્ઞા, સંન્યાસી બાવા! દાસી આપની સેવામાં હાજર છે.”

યોગેશ્વર—“દાસીને હવે સંન્યાસી બાવાની સાથે મુંગેરથી પટના જવું પડશે. સરકારની એવી આજ્ઞા છે. માટે તેના સંબંધમાં દાસીનો શું અભીપ્રાય છે?”

ઉમા—“શું કહો છો? શું પુનઃ આપની બદલી થઈ? હું તો આવીશ નહિ.”

યોગેશ્વર—હીક ત્યારે, આપ અહીંઆંજ રહો; મુંગેરમાં મિરકાસિમના કિલ્લામાં ઝાંસીની રાણી સદૃશ આપ કેદ રહેશે?”

ઉમા—“આ વખત દુઃખમંડકરી જવા દો. આ બદલીના સંબંધમાં માતાજીને તો આપે કાંઈ પણ કહ્યું નથી, એનું કારણ શું? પટના જવાનું ક્યારે થશે?”

યોગેશ્વર—“સરકારનો જ્યારે હુકમ થાય ત્યારે. માતાજી જ્યારે બોજનાદિથી પરવારશે ત્યારે હું તેમને આના સંબંધમાં વાત કરીશ. પશ્ચિમ તરફ જવાની અઘાપિ માને કાંઈક કષ્ટ થશે તથાપિ પટના ગંગાતટ પર આવેલું છે; ત્યાં જવાથી મા પ્રતિદિન ગંગાસ્નાનનો લાભ મેળવી શકશે, તેથી તેઓ કાંઈ વિશેષ વિરોધ કરશે નહિ.”

ઉમા ધણીવાર સુધી કાણ જાણે શું મનમાં શાયતી અને ડાઘા પગના નખવતી જમોન ખેદતી રહી. અંતે તે કાંઈ વિચાર કરી બોલી ઉઠી “મારી એક વાત સાંભળશે ?”

ઉમાના બા શબ્દો શ્રવણ કરતાં જ યોગેશ્વર બાણ મસ્તક જરા અવનત કરી તથા જમર લગાર વક્ર કરી ઉભય હરતો જોડી બોલ્યા “ગુલામ હાજિર છે, હુઝુરની શી આજ્ઞા છે?”

ઉમા મંદહાસ્ય કરી બોલી “ચાલો, હડો; મને આ સર્વ રંગતમાયા સારા લાગતા નથી. મારે જે કહેવાનું છે તે સાંભળો.”

યોગેશ્વર પોતાનો જમણો કાન જરા વાંકો કરી તેની સમીપ પોતાનો જમણો હાથ રાખી ઉમાની વાત સાંભળવાને આતુર થઈ બેઠો. સ્વામિના ગાલમાં અગુ લિવતી જરા પ્રહાર કરી ઉમાએ પોતાના વક્તવ્યની ઉપક્રમણિકા સમાપ્ત કરી. તત્પશ્ચાત્ તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં બોલી “જુઓ સાસુજી એકલાં છે, વૃદ્ધ છે, તેમનાથી હવે

રસોઇ/પાણીનું કામ થઇ શકતું નથી, મારે હવે થોડા દીવસોમાં જ પ્રસુતીગ્રહમાં પ્રવેશ કરવો પડશે. તે સમયે ગૃહવ્યવસ્થા કેવી રીતે ચલાવવી તેનો પ્રબંધ આપણે અત્યારથી કરવો જોઇએ. આપની તો મહિને મહિને બદલી થતી રહે છે અને તેની ચિંતાથી મને ગૃહપ્રબંધના સંબંધમાં વિચાર કરવાનો સમય મળતો નથી. અત્યાર સુધી તો આપણું શંકટ ગમે તેમ ચાલ્યું, પરંતુ હવે કોઇ અન્ય પ્રબંધ કર્યા વિના ગત્યંતર નથી. મારે શત્રુના મુખ કાળાં કરી જ્યાંસુધી મારે બાલક જન્મ લે અને હું સુતિકાગારમાં રહું ત્યાંસુધીને 'માટે' ગમે તે પ્રબંધ અવશ્ય કરવો જોઇએ. મારો અભિપ્રાય તો એવો છે કે ત્યાંસુધીને માટે મારી વિનોદિની જીજ્ઞાસે અહીંઆ બોલાવી રાખવી. તમે રસોઇઆની બનાવેલી રસોઇ ખાવાના નથી. સાસુજી આદત છુટી જવાથી રસોઇ બનાવી શકતાં નથી અને હું તે સમયે રસોઇ બનાવી શકીશજ નહિ. મારે આના સંબંધમાં આપનો અભિપ્રાય શું છે?"

યોગેશ્વર—"વાહ, મેંતો કોઇની આટલી શીઘ્ર ઉત્તરિ થયેલી જોઇ નથી. જે ચાર મહિનામાંજ આવી પાકી ગ્રહિણી બની ગઇ! આવું ઉત્તમ ગ્રહિણીનું કાર્ય આપ કોની પાસે અને ક્યારે શીખ્યાં? મહાશયા, આપનું આવું લાંબું પહોળું વ્યાખ્યાન સમજવાને હું બિલકુલ અસમર્થ છું. હું કેવલ નોકરી કરીશ, ખસાર લાવી આપીશ અને શ્રીમતી ભગવતીના દેવમંદીરનો પ્રસાદ ગ્રહણ

કરીશ. વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર તમારી સાથે ઝઘડો પાણુ કરીશ. યદિ ઘર અને બહાર સર્વ જગ્યાની ચિંતા મારે રાખતી પડે તો સંસારી બનીને રહેવા કુરતાં સંન્યાસી થઈને રહેવુંજ બહેતર છે.”

ઉમા—“સારી વાત છે. ત્યારે તો સંન્યાસી બની જાઓ. પરંતુ સંન્યાસી બનશે તો હુકકો કોણુ ભરી આપશે ? રસોઈ કોણુ કરી આપશે ? મહેરબાન, મેં શું કહ્યું અને આપે ઉત્તર શો આપ્યો ? શું મારા કહેવાનો ઉત્તર આ જ છે ? હર ઘડી હઠામશ્કરી સૌરી લાગતી નથી.”

આ સમયે યોગેશ્વરની માતાએ દ્વારપર આવી “બાણુ” કહીને પોકાર કર્યો. બાણુ દાદીનો અવાજ સાંભળી “મા, હું દાદીની પાસે જઈશ.” એમ કહી માતાના ખોળાપરથી ઉતરી પડ્યો. આ સમયે યોગેશ્વરે. “મા, સાંભળો તો” એમ કહી માતાને દીવાનખાનામાં બોલાવી.

માતા દીવાનખાનામાં ગઈ. ઉમા સત્વર ધુંધડે તાણી ચારપાઈની આડમાં જઈ બેઠી. માતા બોલી “શું કહોછો, બેટા યોગેશ્વર ?”

યોગેશ્વર—“સરકારે પુનઃ મારી બદલી પટના કરી છે. આજેજ કલકત્તાથી એ વાતની ખબર આવી છે. પરંતુ અઘાપિ એ હકીકત ગેઝેટમાં છપાઈ નથી. એનું કહેવું એવું છે કે એની કોઈ વિનોદિની જીજી છે તેને હાલમાં અહીંયાં બોલાવવી એ આવશ્યકમાં તમારો અભિ-પ્રાય શું છે ?”

માતા—“એ કાંઈ ખરાય સલાહ નથી. વિનોદિની એક સારી, હુશીઆર છોકરી છે. ધરનો હિસાબકિતાબ રાખવાની શક્તિ પણ તેનામાં છે. બેટા, તે ખુબ સીધી, સાદી છોકરી છે. બેટા, તમે બાણાજ છો કે મારાથી હવે ધરનું કાંઈ કામ થઈ શકતું નથી. હવે મારી એવી દશા થઈ ગઈ છે કે હું બાણુને-મારી આંખની પુતળીને પણ ઘણીવાર સુધી ગોદમાં લીધાથી-ચાપી નઉં છું. પરંતુ શું અન્ય કોઈની પુત્રી આપણા ઘરમાં દાસી તરિકે રહેશે? મદિ તે ખુશીથી આવે-અહીંઆ આવવાને તે રાજ હાથ તો તો તેને બોલાવો. પ્રતીત થાય છે કે આ ગાંડી વહુના સ્વતંત્ર મત છે.”

આટલું બોલી વૃદ્ધ પૌત્રને ગોદમાં લઈ નિકટની કોટડીમાં ચાલી ગઈ. યોગેશ્વર માતાના અંતિમ શબ્દો સાંભળી હસી પડ્યા અને હસતાં હસતાંજ ઉમાની સાડી ખેંચી તેને પોતાની પાસે બેસાડી. ઉમા ધ્રુંધટ બોલી હાંફતી હાંફતી પતિની પાસે આવી બેસી ગઈ. યોગેશ્વરે ઉમાની હડપચી પકડી કહ્યું “બસ, સર્વ પ્રકારે માફજ બાબત ચમકી રહ્યું છે. આ સમયે મારો ડાબો અને જમણો ઉભય હરત ખાંડના લાડુથી ભનાઈ જશે.”

ઉમા લગાર પોતાનું મુખ ફેરવી બોલી “તે કેવી રીતે?”

યોગેશ્વર—“કેમ? એક હાથમાં તમે વિલાયતી ખાંડના સુંદર લાડુના સ્વરૂપમાં રહેશો અને બીજા હાથમાં રહેશે વિનોદિની દેશી ખાંડના લાડુની પેડે. ઉમે,

સાવધાન રહેજો તમારી વિનોદિની જીજ્ઞાસુ યુવતી,
સુંદરી, સુશીલા તથા ચતુરા છે તે તમારું નામ કુબાડશે,
તમારે માર્ગે માર્ગે ભ્રમણ કરવું પડશે અને નયનનીરથી
તમારા વક્ષસ્થળ પરતું કપડું લીંબાઈ જશે.”

યોગેશ્વરના આ ઉપાલંબાત્મક, તિરસ્કારપૂર્ણ
શબ્દો સાંભળી પ્રથમ તો ઉમા ચોંકી ઉઠી-સળગી ઉઠી
કિંતુ પાછળથી દસીને બોલી “મારું નામ જીજ્ઞાસુ નથી.
અને ધારો કે તે કોઈ પ્રકારે જુએ તો તેની ચિંતા મને
છે, આપને તેની શીકર કરવાનું પ્રયોજન શું?”

પ્રકરણ ૫ મું.

વિનોદિની.

જે વિનોદિનીનું નામ પાઠક ગત પરિચ્છેદમાં શ્રવણ
કરી ચુક્યા છે તેનો અત્રે પરિચય કરાવવો અમે ઉચિત
સમજીએ છીએ. વિનોદિની દુરની સગાઈથી ઉમાની
મોળાઈ જાહેન થાય છે. વિનોદિની વિધવા છે-આળ
વિધવા છે. ગામના કોઈપણ માણસે વિનોદિનીને કદી
સંબંધ જોઈ નથી. કિંતુ હમણાં તેની વય વીસ વર્ષથી
અધિક નથી. પાંચ વરસની વયે વિનોદિનીનાં લગ્ન થયાં
હતાં; વિનોદિનીને લગ્નનું લેશપણ સ્મરણ નથી. તત્પશ્ચાત

તે વિધવા બની હતી. તે વિધવા ક્યારે થઈ હતી તે પણ તે બાણતી નથી. વિનોદિની કેવલ એટલું જ જાણે છે કે હું વિધવા છું, મારે સ્નિગ્ધ આહાર ન કરવો જોઈએ; ચાંદલો ન કરવો જોઈએ; રંગીન વસ્ત્રો અને વૈધવ્યવર્ણિત આભુષણો પણ નહિ પહેરવાં જોઈએ. તે એકાદશી કરે છે, ફળ, ફુલ આદિનો આહાર કરે છે, કલાકોના કલાકો સુધી પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે અને જમીનપર સુએ છે.

અમારા દેશજોબલ આશુ સાહેબો એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે જ્યાંસુધી સ્ત્રીઓ પ્રતિદિન ચારપાંચ લિન્ન લિન્ન રંગોની ઝાડીઓ નહિ બદલશે—જ્યાંસુધી તેમનાં શરીર સાંગોપાંગઉત્તમ અલંકારોથી અલંકૃત કરવામાં નહિ આવશે ત્યાંસુધી તેઓ “સુંદરી” નહિ બનશે. પરંતુ આ વાત તેજ સ્ત્રીઓને લાગુ પડે છે કે જેઓ વાસ્તવમાં “સુંદરી” નથી—જેઓ કૃત્રિમ સૌંદર્ય ઉત્પન્ન કર્યા વિના શોભતી નથી. પરંતુ જેઓ વસ્તુતઃ “સુંદરી” છે તેમને કોઈપણ પ્રકારનાં આભુષણોની આવશ્યકતા નથી. આજ કારણથી ઉક્ત દશામાં રહેવા છતાં બાલવિધવા વિનોદિની અત્યંત રૂપવતી છે. વિનોદિનીનું મુખ, કપોલ, શ્રમર, અને નયનો એ સર્વ યૌવનનો પ્રકાશ આપી રહ્યાં છે. વિધિએ વિનોદિનીનાં અંગપ્રત્યંગમાં યૌવન દાખી દાખીને ભરી દીધું છે. સ્થિર, ધીર, ગંભિર યમુના પ્રવાહની પેઠે તેનો યૌવન પ્રવાહ વહેતો જાય છે. તેમાં મોટા મોટા મદોન્મત તરંગો આવતા નથી, તેમાં તરંગોને

લીધે ચંદ્રપ્રકાશ, કાટી ચંદ્રકિરણોમાં પરિવર્તિત થતો નથી. સંભવ છે કે યમુનાપ્રવાહની પેઠે આ યૌવનપ્રવાહમાં મકર, કચ્છ પ્રભૃતિ અસંખ્ય જીવો હશે. આકાશની પેઠે વિનોદિનીની આંખો સ્થિર, ધીર, નીલ અને ગંભીર છે કિંતુ તે નયન યુગલની તરફ જેમ અધિકાધિક નિહાળીને જોશો જેમ તે અધિક અરર્પણનીય, અસીમ તથા અજ્ઞેય પ્રતીત થશે. તમારી દ્રષ્ટિ અંતે તે નયનના અજેયત્વ તથા અપૂર્વત્વમાં ડુબી જશે. આત્મજ્ઞાન રહિત થઈ પડશે.

ઘણા લોકો માનેછે કે સ્ત્રીઓની સુંદરતા સદૈવ પરિવર્તિત થતી રહે છે. કિંતુ લાવણ્યરમ્ભી વિનોદિનીના લાવણ્યમાં કદાપિ ચંચળતા પ્રતીત થતી નથી. તે તો સ્થિર દામિની જ્યોત છે. આંખોનો તાજમહેલ લાવણ્યનો સ્થિર વિકાર છે. સુંદરતા સંગેમરમરમાં અંકિત થયેલી છે, તોપણ તેને એકાએક જોવાથી તેમાં શૃંગારની પ્રતીતિ થતી નથી. તેજ પ્રકારે વિનોદિનીને સહસ્રા જોવાથી તેમાં રાસંસ્કૃતાની પ્રતીતિ થતી નથી. તે પોનાના ગૃહનું કામકાજ કરે છે. તેને જે કાંઈ કહેવામાં આવે તેને શ્રવણ કરે છે; પ્રસંગવશાત બોલે છે. તોપણ તેને ધ્યાનપૂર્વક જોવાથી પ્રતીત થાય છે કે સમય આવતાં તે કેવલ રસિકજ નહિ, પરંતુ રમણી રૂપમાં લાવણ્યની પ્રતિમા બની જાય એમ છે. તાજ મહેલની કરોડમાં પ્રણયશોકનો વૃશ્ચિક છુપાયેલો છે, અને સંભવતઃ વિનોદિનીના હૃદયમાં વૈધવ્ય શોકનો સર્પ ગુપ્ત રહેલો છે. યદિ એમ ન

હાંય તો તાજમહાલના રૂપની સાથે, વિનોદિનીના રૂપ લાવણ્યની સમતા શી રીતે હોઈ શકે ?

વિનોદિનીના મુખપર સુખ, પ્રેમ, વાસના, અનુ-રાગનાં ચિન્હો દ્રઙ્ગોચર થતાં નથી. જે લક્ષણો જેમ સંસારનાં સુખી દુઃખી માણસોનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંનું એક પણ લક્ષણ વિનોદિનીની દેહપર પ્રતીત થતું નથી.

જ્યારે યોગેશ્વર બાણુની પટના બદલી થઈ ત્યારે તેમણે સવળ બાગમાં એક મકાન ભાડે લીધું. ઉમાની સાથે વિનોદિની પણ ત્યાં ગઈ. વિનોદિની પ્રાતઃકાલમાં રસોડામાં જઈ રસોઈ કરતી, બપોરના સમયે બાણુને રમાડતી, સાંજે પુનઃ રસોઈ બનાવતી, અને રાતે અર્ધી રાત સુધી વૃદ્ધા દુર્ગાદેવીની પદસેવા કરતી.

પરંતુ ઉમા તો કેવલ પોતાના મનોવિનોદમાંજ આખો દીવસ વ્યતીત કરતી—એક ઘેરથી બીજે ઘેર જતી અને બીજેથી ત્રીજે જતી. પાનનાં બીડાંનું સેવન કર્યા કરતી અને પોતાના સ્વામીની સાથે અધડા કર્યા કરતી. ઉમા આ વખતે સૌભાગ્યના સમુદ્રમાં રાતદીન કુબેલી રહેતી.

ઉમા ! શું સદૈવ તમારી આ સ્થિતી રહેશે ?

મકરણ ૬ હું.

-૭૭૭૭૭૭-

નવદુર્ગાદેવી.

નવદુર્ગા દેવી વિધવા નથી, તથાપિ તે વૈધવ્યવ્રત-
ચારિણી છે. કારણકે તેનો પતી પ્રાયઃ અદાર વર્ષથી
કુટુંબનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો છે. દેશાચાર અને
શાસ્ત્રઅનુસાર યોગેશ્વર અત્યાર સુધીમાં પિતાનું પુતળું
બનાવી તેને બાળી મુકત અને શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા કરત તો
વાંધો નહોતો. કિંતુ યોગેશ્વરને અદ્વાપિ એવી આશા
હતી કે પુનઃ પિતાનાં દર્શન અવશ્ય થશે. વળી તે
માતાને વિધવા વેશમાં જોવા ઇચ્છતો નહોતો. તે છતાં
તેની માતા વિધવા સમાનજ વ્યવહાર કરતી, એકાદશીને
દિવસે અનાહાર રહેતી, સાંજે ફળ મુળ ખાતી અને
રાત્રિદિવસ જપતપમાં નિમગ્ન રહેતી. તોપણ અદ્વાપિ
તેણે ચાંદલાને તિલાંજલી આપી નહોતી.

નવદુર્ગામાં સર્વ ગુણો હતા, પરંતુ તેનામાં એક
અતિ મોટો દોષ પણ હતો—અર્થાત તે કાનની કાચી
હતી. તે સર્વની વાત સાંભળતી અને તે સત્ય માનતી.
આનું કારણ એ હતું કે દશ માણસોના કુટુંબમાં રહેવાનું
સાભાગ્ય તેને કદિ પ્રાપ્ત થયું નહોતું. તે કેવલ પોતાના
સ્વામિની સાથે દશ વર્ષ પર્યંત રહી હતી. પરંતુ તેને

ગૃહસ્થાશ્રમ ન કહી શકાય. તેનો સ્વામિ દેવત્ર સ્નાન, સંધ્યા પુગ્ન, હોમ, જપ આદિમાં નિમગ્ન રહેતો હતો અને સદા વેદાંત દર્શનનું પરિશીલન કર્યા કરતો હતો. ખિચારી નવદુર્ગા માનપુર્વક તે જોયા અને સાંભળ્યા કરતી. નવદુર્ગા માનતી કે મારા સ્વામિ મનુષ્ય નથી પરંતુ સાક્ષાત્ દેવતા છે.

નવદુર્ગા દેવીને પુત્ર, પુત્રવધુ તથા પૌત્ર શિવાય કોઈ સ્વજન નહોતાં. યોગેશ્વર આજી માતા શિવાય કોઈને આત્મીય ગણતો નહોતો. તે જે કાંઈ કમાતો તે લાવીને માતાના હાથમાં આપતો. માતા હાથની રસોઈ જમવી અને તે જે કહે તે સાંભળવું એ શિવાય અન્ય કાંઈ તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો નહોતો. આ તરફ વલુ ઉમા દેવી આનંદમયી હતી. તેને નણુંદ તો હતીજ નહિ, અને તેથી તે સાસુના સર્વ લાડ પ્રેમ એકલીજ ભોગવતી હતી. આથી દુર્ગાદેવી ધરની સ્વામિની રહે તે પ્રયે તેને વાંધો નહોતો. નવદુર્ગાદેવી થોડાથી રૂપ અને થોડાથી તુષ્ટ થઈ જતી. સાધારણતઃ એકાદ બે મીડી મીડી વાતો સાંભળી તે સુપ્રસન્ન થઈ જતી અને તેની લેશ પણ સેવા કરવાથી તે પીગણી જતી અને એકદમ સેવા કરનારને આધીન થઈ જતી.

તે જેને માનની દ્રષ્ટિથી જોતી તેને પણ ગાળ દેતી અને જેનાપર કુદ્દ થતી તેને પણ ગાળ દેતી. હા, ખુશી અને રંજના સ્વર અવશ્ય લિન્ન લિન્ન હતા. પરંતુ ભાષામાં લેશ પણ ભેદ નહોતો. યદિ કોઈ યોગે-

શ્વરની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કાંઈ કામ કરતું તો દુર્ગાદેવીના ક્રોધનો પાર રહેતો નહિ. ઉમા યોગેશ્વરની પત્ની હોવાથી તેનો પણ તે યોગેશ્વરના જોડલોજ આદર કરતી હતી. યોગેશ્વરની પ્રસન્નતા અને સંતુષ્ટિને માટે ઉમાને વ્યગ્ર અને સચત્ત જોઈને દુર્ગાદેવી તેનાં સાત ખુન માફ કરવાને તદ્દાતૈયાઈ રહેતી અને તેના કોઈ અપરાધને અપરાધ ગણતી નહિ. યોગેશ્વર અને ઉમા અમોદપ્રમોદમાં દીવસો વ્યતીત કરતાં અને ગૃહનાં કોઈ પણ કામકાજ પ્રત્યે લક્ષ આપતાં નહિ.

બસ, આજ તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ હતો. હાસ્યવિનોદ, રંગતમાશા, એશઆરામ, એ શિવાય કોઈ પણ વાત યોગેશ્વર અને તેની પત્ની જાણતાં નહોતાં. આવા ગૃહમાં આવીને વિનોદિની રહેવા લાગી. આ ગૃહમાં આવીને વિનોદિની સુખી થઈ કે દુઃખી તે કોણ કહી શકે? પરંતુ જોણે સુદ્ધમ અવલોકન કર્યું હશે તેને પ્રતીત થયું હશે કે આ સુખમય ગૃહસ્થાશ્રમની આનંદ ચંદ્રિકાની જ્યોતિએ વિનોદિનીના શાંત શીતલ સ્વભાવમાં લાલસાની ચંચલ દીપ્તિ ઉમ્મત્ત કરી છે. તેના નિસ્તેજ ગાલોમાં હવે કાંઈક રક્તતા દ્રગ્ગોચર થાય છે. તેના શુષ્ક અંધર હવે સૌહાર્યયુક્ત રહે છે. તેની સ્થિર, ધીર, ગંભીર આંખોમાં હવે કાંઈક ચંચળતા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. પરંતુ તેથી વિનોદિનીનું શું બગડ્યું? તે રાત્રિદિવસ ગૃહના કામકાજમાં રત રહે છે અને દુર્ગાદેવીની સેવામાં તત્પર રહે છે. યોગેશ્વરની સાથે કદિ વાતચીત

પણ કરતી નથી. તેની તરફ કદિ જોતી. પણ નથી, તેના દીવાનખાનામાં કદિ તેનું આવાગમન પણ થતું નથી.

દુર્ગાદેવી થોડા દીવસમાંજ વિનોદિનીને વશ થઈ ગઈ. બિચારી વિનોદિની ગરીબની કન્યા છે તેથી તેનાં સર્વ કામોમાં સુગ્રખ છે. તે હિસાબ પણ રાખે છે. પુરે યોગેશ્વરના ઘરમાં પ્રતિ માસ જેટલો અર્ચ. થતો તેથી પોણો હવે થાય છે. વળી વિનોદિનીની ગૃહકર્મદક્ષતા પણ અતુલનીય છે તો હવે દુર્ગાદેવી વિનોદિનીને આધીન થઈ જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? આ સમયે યોગેશ્વર બાબુના ઘરમાં વિનોદિનીનુંજ વર્ચસ્વ સ્થાપિત થઈ ગયું છે. તે જે કહે તેજ થાય છે. નોકરચાકરોની ઉપર પણ તેની હકુમત છે. ઉમા આજે પણ પુવેના જેટલીજ બોળી અને સરલ છે. તે ધારે છે કે વિનોદિની જીજ્ઞાસાસુજીને સારી રીતે ગૃહકાર્યમાં સહાય કરે છે ત્યારે મારે શી ચિંતા છે? મને જે ગમે તેજ હું કાં ન કરું? વસ્તુતઃ તે જે ધારતી તે કરતી. ઉમા રૂપીઆને કાંઈ લેખામાં ગણતી નહોતી, તે શ્રીમંતની કન્યા હતી, સુખમાં ઉછરી હતી, સ્વામી-ગૃહમાં આવ્યા પછી પણ તેને કાંઈ પ્રકારની ત્રુટિ નહોતી. ઉમા રંગીન વસ્ત્રો બહુ પસંદ કરતી હતી. બાંકીપુરમાં રહી તેણે પોતાની ઈચ્છા પુરિપૂર્ણ કરી. નિલ નવા નવા રંગનાં વસ્ત્રો તેને માટે આવતાં, ઉમા તે વસ્ત્રોને નિલ પહેરતી અને નિલ ધોઈને તેમના રંગ બગાડી નાંખતી. ઉમાને આ સુખી ગૃહમાં રહીને કેવલ આટલુંજ કામ કરવું પડતું. ઉમાના આ કાર્યમાં

વિનોદિનીએ, બાધા ઉપરિથત કરી દીધી-જાણે તેને આ વિષે ઉમા પ્રત્યે ધર્મા ન હોય તેમ તેણે દુર્ગાદેવીને એ વિષે ક્યાંક કની. અચાનક એક દિવસે દુર્ગાદેવી બોલી ઉઠી “વહુ તું એક છોકરાની મા થઈ તો પણ તારી બાલીશાંતા નથી છોડતી? વસ્ત્રો રંગવામાં પૈસા ખરચાય છે, દીકરી, તેમને એકવાર પહેરી પાણીમાં બોળી દેવાં મુકત નથી.”

પુરે જ્યારે ઉમા નવી સાડી ફાડી નાંખતી ત્યારે દુર્ગાદેવી કેવલ તે વાતને હસી નાંખતી હતી, હસીને કેવલ મીઠી મીઠી પ્રેમની ગાળો દેતી હતી. જે કાંઈ વાર ઉમા કાચનો પ્યાલો બાંગી નાંખતી તો દુર્ગાદેવી રખેને તેના ટુકડા ઉમાના પગમાં વાગશે એવા ડરથી કલાકોના કલાકો સુધી કાચના ટુકડા વીણતી બેસતી. જે ઉમા પત્થર હાથમાં લેતી તો દુર્ગાદેવી દોડીને તે તેના હાથમાંથી એમ કહીને ઝુટાવી લેતી કે “ગાંડી, હમણાં તારા પગ પર પત્થર પડતો?” જે કાંઈ વાર ઉમા પતિની સાથે પ્રણય કલહ કરી સાસુની પાસે આવી બેસતી તો દુર્ગાદેવી હસતાં હસતાં તેના ગાલમાં અંગુલિ પ્રહાર કરી તેને શીખામણ આપતી કે “જો દીકરી, હવે જો યોગેશ્વર તને ગાળ દે તો તું તેના સોનાના ચરમાની કમાન બાંગી નાંખજે.” જે ઉમાને દુર્ગાદેવી કદી ‘વહુ’ કહીને પણ નહિ બોલાવતી જેને હમેશાં ગાંડી મુરખીઆદિ મીઠાં લાડલયાં નામોથી બોલાવતી તે ઉમાને આજે રનેહમથી દુર્ગાદેવીએ પ્રતિદિન લિજ લિજ રંગનાં વસ્ત્રો પહેરી તરત

તેમને પાણીમાં બોળી નાંખવા માટે તિરસ્કારપૂર્ણ વચનોથી દર્પક આપ્યો ! દુર્ગાદેવીના લાઠ પ્રેમમાં ઇસ આટલુંજ પરિવર્તન થયું.

પરંતુ સરલ હૃદય ઉમા સાસુના આ વર્તનનો ભેદ સમજી શકી નહિ. દુર્ગાદેવીએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો અને તે તેણે મૌનપૂર્વક સાંભળી લીધો. પરંતુ તેણે વિચાર કર્યો કે સાસુજની વાત યુક્તજ છે, હું એક છોકરાની માતા છું. એટલા માટે મારી આ અમીરી યથાવત નથી. આવો નકામો ખર્ચ મને શોભાકારક નથી.

વિનોદિની આ પ્રકારે નકામા ખર્ચને રોકી રહી છે. અનેક ખર્ચને તેણે કાપી નાંખ્યા પરંતુ યોગેશ્વરની આવશ્યકતાઓમાં લેશ પણ ઘટાડો કર્યો નહિ. યોગેશ્વર તથા ઉમાથી ગુપ્ત રીતે તે નવદુર્ગાદેવીની સેવાસુશ્રુષા કરી રહી છે. તેથી તે હાલમાં વૃદ્ધાની આંખની પુતલી બની રહી છે. તોપણ વિનોદિનીને ગર્વ નથી, તે ચંચલતા તથા સજીવતાની સુંદર પ્રતિમા બની છે. દુર્ગાદેવી એ પ્રતિમાની આશ્રિત છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

નાનો બાળુ.

નાના બાળુની ધૈય આ સમયે પાંચ વર્ષની છે. તે ઘોતી પહેરે છે, અંગરખી પહેરે છે, જોડા પહેરે છે. નાનો બાળુ હવે ઘણો વખત દાદીની પાસેજ રહે છે અને વિનોદિનીની પાસે ખેસીને વાઢાંઓ સાંભળે છે. તેનાં મસ્તકે તોફાન અઘાપિ અસહ્ય છે, પરંતુ દાદી તેને માનપુર્યક સહન કરી લે છે; માસી પણ તેને સહન કરી લે છે. વિનોદિની બાળકનો ઉપદ્રવ સહન કરે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેને શાંત કરવાને માટે અનેક કલાચાતુર્યનો પણ પ્રયોગ કરે છે. બાળક વિનોદિની પાસે તાડપત્રની ચીપનો પીપો બનાવરાવે છે, ખજૂરપત્રનું ઝાંઝર બનાવરાવે છે અને કાગળની હોડી, વહાણ, ટોપી, ખડીઓ, આદિ રમકડાં બનાવવાના ઓર્ડરો પણ આપે છે. તે જ્યાંસુધી વિનોદિનીની પાસે રહે છે ત્યાંસુધી સ્થિર અને શાંત રહે છે; પરંતુ દાદીની પાસે આવતાંજ તોફાન કરવા મંડી જાય છે; તે માની આગળ પણ અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો કર્યા કરે છે, એટલા માટે દાદી અને મા ઉભય બાળુને વિનોદિનીની પાસે રહેલો જોઈને પ્રસન્ન થાય છે.

એક દીવસ મધ્યાહ્ન પશ્ચાત્ બાણુ- વિનોદિનીના ખોળામાં બેસીને વાંકા વળી રહ્યા હતા અને કાણુ બાણુ શું શું કરી રહ્યા હતા. એવામાં તે એકાએક બોલી ઉઠ્યો “વિનુ માસી, તું આપાણની સાથે વાતચીત કેમ કરતી નથી? આપાણ કહેતા હતા કે તું મુગી છે.”

વિનો-“લાઇ, હું તો મુગી નથી, પરંતુ તારા આપાણ ખહેરા છે.”

બાણક-“આપાણ મારી વાત સાંભળે છે, માની વાત સાંભળે છે, તો પછી તારીજ વાત સાંભળના કેમ નથી?”

વિનો-“તારા આપાણા કાન વાંકા છે, તેથી મારા શબ્દો તેમના કર્ણપટ પર્યંત પહોંચતા નથી. તારા આપાણા કાન જ્યારે સીધા થશે ત્યારે તેઓ મારી વાત સાંભળવા લાગશે.”

બાણક-“હીક, માસી, તું એ તો જણાવ કે તું આપાણને બોજન કેમ પિરસતી નથી?”

વિનો-“તારા આપાણી જાત બાતનું ઠેકાણું નથી. તું જાણતો નથી કે તે ખ્રિસ્તી છે?”

બાણક-“હું આપાણને કહી દઇશ કે તમે તેમને ખહેરા અને ખ્રિસ્તી કહ્યા છે અને તેમના કાન વાંકા છે એમ કહ્યું છે. પછી આપાણ તમારી ખુબ ખબર લેશે.”

વિનોન-“તારા બાપથી હું બહુ ડરું છું. તેઓ વાઘ છે અને મને ખાધ જશે. દિકરા, તું કોઈ વાત કોઈને કહેતો નહિ.”

બાળકે માસીની વાતનો શો અર્થ કર્યો તે કોણ કહી શકે એમ છે? પરંતુ તે ઉડીને ધીમે ધીમે માતાના અવાસ તરફ ગયો. ઉમા અઘાપિ સુતી હતી-સાડી પાથરીને તે સુખપુર્વક સુઈ રહી હતી. બાળક આવીને સુતેલી માતાની દેહ પર જાણે તે ઘોડાની પીઠ હોય તેમ સ્વાર થઈ ગયો અને માતાના ચોટલાને તેણે લગામની ખેડે હાથમાં પકડ્યો. માતા કાંઈક જાગૃત થઈ અને તેણે બાળકને પકડી બગલમાં સુવરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે તોફાની છેકરો તે સમયે સૂએ એવો થોડોજ હતો. ધાવવાના જ્હાનાથી તેણે માતાના સ્તન પર ધીમેથી દાંતનો દંશ કર્યો. જ્યારે માતા ખીજવાઈને ઉડી ત્યારે તે તેના બોળામાં બેસી ગયો. થોડીવાર પછી તે બોલ્યો “મા, તું આટલી બધી ઉંઘ કેમ લે છે? વિનુ માસી તને આ ઘરમાંથી હાંકી કાઢશે જો.”

મા-“ઠીક, મને હાંકી કાઢશે તો હું મારા પિતાના ઘરમાં જઈને રહીશ. તું તારી માસીની પાસે રહેજે, સમજ પડી?”

બાળક-“અને બાપાજી કોની પાસે રહેશે?”

મા-“તેની તને શી ચિંતા પડી છે? તારી માસી કાંઈને કાંઈ બંદોબસ્ત અવશ્ય કરશે.”

બાળક—“અરે માસી તો બાપાજીથી બહુ ડરે છે. કારણકે તેઓ વાઘ છે. માસીની વાત તેઓ સાંભળી શકતા નથી, કારણકે તેમના કાન વાંકા છે.” તો પછી શી રીતે બંદોબસ્ત થશે, મા?”

મા—“બીજું શું થશે? વાંકા કાન સીધા થશે, ટુંકા કાન લાંબા થશે. વાઘ શુંખલામાં બહુ રહેશે. તને આટલી બધી વાતો કાણે શીખવી, બેટા?”

બાળક—“વિનુ માસીએ શીખવી, મા. મને ડર લાગે છે, હું બાપાજી કને જમશ.”

તે પુનઃ બોલ્યો “હું બાપાજીની પાસે જમશ.” ધીમે ધીમે તેનો સ્વર મોટો થવા લાગ્યો. મંદ ભ્રમર-ગુંજનરવમાંથી કેકારવમાં પરીણત થઇ તે દાદીના કર્ણ પર્યંત પહોંચ્યો બાળકના રોદનનો સ્પષ્ટ ધ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવ્યો અને તે તત્કાલ પોતાની કાટડીની બહાર નીકળી. તેને લાગ્યું કે છોકરાને ઉમાએ માર્યો છે. આથી તે ઉમાને ગાળ દેતી અને તેના પિતૃપક્ષની સાતસેં પેઢીઓ ઉથલાવતી બાળકની પાસે આવી. તેણે પરમ પ્રેમથી બાળકને પોતાની ગોદમાં લીધો અને તેના મુખને ચુંગનોથી ભરી નાંખ્યું. તોપણ બાળુ રોતો બંધ ન પડ્યો અને એજ આગ્રહ લઇ બેઠો કે “હું બાપાજીની પાસે જમશ.” તેનો પિતા ગોગેશ્વર આ સમયે કચેરીમાં સરકારી કામકાજમાં રોકાયેલો હતો. દુર્ગાદેવીએ તે વાતની બિલકુલ પરવા

નહિ કરતાં તેરતં ગાડી મંજાવી નોકરની સાથે બાળકને કચેરીમાં મોકલી આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

બાળકે હવે અત્ર લુકી નાંખ્યાં અને તે તત્કાળ સ્મિત કરતો કરતો, વિનુ માસીની પાસે ગયો. ત્યાં કપડાં પહેરી જતી વખતે બોલ્યો “માસી, હું આપાજીની પાસે જઈં છું; તેમના કાન વાંકા છે કે નહિ તે હું જોઈશ. વળી તેમનું મુખ વાઘના જેવું છે કે નહિ તેની પણ તપાસ કરીશ. અને જો તમારી વાત અસત્ય જણાશે તો તમને ખુબ મારીશ.”

વિનોદિની—“કચેરીમાં જતાંજ તારા આપના કાન ળાંબા થઈ જાય છે, તેથી તે ત્યાં વાઘનું ચામડું બોલીને બેસી રહે છે.”

બાળક આનો કાંઈપણ અર્થ સમજ્યો નહિ. તે ગુપચુપ મંદ સ્મિત કરતો કરતો ત્યાંથી આજ્યો ગયો.

હવે વિનોદિની કાંઈક હસી. વિનોદિની બાળક શિવાય કોઈ અન્યની સાથે આટલી વાતચીત-આ પ્રકારની વાતચીત કરતી નહોતી. યોગેશ્વરના સંબંધમાં આટલો હાસ્યવિનોદ પણ તે અન્ય કાંઈની આગળ કરતી નહોતી બાળકજ તેનો સલાહકાર છે, બાળકજ તેનો આવી આવી વાતો સાંભળનારો સાથી છે, તેથી તે તેની પાસેથી ઘણી વાતો શીખ્યો હતો.

બાળકને કચેરીમાં મોકલી દુર્ગાદેવી ધ્યાનપૂર્વક દુર્ગાનો જય કરવા લાગી. પરંતુ ઉમા જમણા હુંટણ પર જમણે હાથ રાખી, ડા'મા હાથથી જમણો હાથ પકડી ગહન ચિંતામાં નિમગ્ન થઇ બેસી રહી.

આ વખતે વિનોદિની રસોડામાં મગઈ.

પ્રકરણ ૮ મું.

યોગેશ્વર બાબુ.

કેટલાક સમય પશ્ચાત્ત યોગેશ્વર બાબુ કચેરીથી બેર આવ્યા; બાળક તેમના ખોળામાં બેઠો છે, તેમના કોટનું બટન ખુલી ગયું છે, ખેસનો છેરો જમીન પર્યંત લટકી રહ્યો છે, જમણા હાથની તર્જની અને મધ્યમા એ બે આંગળીઓ પર શાહીના કાળા ડાઘ લાગ્યા છે, પાઘડી બાળકના મસ્તક પર શોભી રહી છે, અને બાળક પિતાની દાઢી ઉપર હાથ ફેરવી રહ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં પિતાપુત્ર આંગણામાં આવીને ઉપસ્થિત થયા.

યોગેશ્વરે થોડી વિશ્રાંતિ લઈ માની સમીપ બેસી થોડું જલપાન કર્યું ત્યાર પછી તેણે પોતાના દીવાનખાનામાં જઈ અપૂર્વ દ્રશ્ય જોયું. ઉમા વચ્ચે દશામાં બેઠી છે, તેના ક્રેશ વિખરાઈ ગયા છે, સાડી મસ્તક પરથી સરી પડી છે, મુખ ચિંતાતુર છે, બાળકને

કચેરીમાં મોકલતી વખત તેની જે દશા હતી તે હમણાં પણ છે. યોગેશ્વરે તેની આ દશા જોઈ મંદ રિમ્ત કયું અને એક પાનનું ખીડું તેના કપોલપર ફેંકી તેને ચોંકાવી દીધી. હવે ઉમાનું ધ્યાન તુટ્યું, તેણે શીઘ્ર મસ્તકપર સાડી લઇ લીધી અને કાંઈક લજ્જિત થઇ યથાવત બેઠી. યોગેશ્વર બોલ્યો “શું થયું છે? આજે શું હુઝુરે સમાધી ચઢાવી છે?”

ઉમાએ મસ્તકપરની સાડી કપોલ તરફ જરા અધીક ખેંચી અને કહ્યું “હા, કાંઈક કાંઈક સમાધિ ચઢાવવાની ચેષ્ટા થઈ રહી હતી, પરંતુ દાન્યોના ઉપદ્રવથી તેમાં વ્યત્યય થયો.”

ઉમા હવે વિશેષ ઘુંઘટ તાણી સ્વામીની પાસે જઈ બેસી ગઈ અને અનિમિષ નેત્રે તેના મુખ તરફ જોઈ બોલી “જુઓ, આ હાસ્યવિનોદની વાત નથી. હું ધારતી હતી કે વિનોદિની જીજ્ઞાસિકતાથી સંપુર્ણતઃ અપરીચિત છે. તે હાસ્યવિનોદ વા મસ્કરીક્રિયા કરી જાણતી નથી. પિતાજી એને પત્થરની પુતળી કહીને બોલાવતા, હું પણ એને પત્થરની પુતળીજ માનતી હતી; પરંતુ હું હવે જોઉં છું કે મારી જીજ્ઞાસિકતા પત્થરની પુતળી નથી, પણ તે હાસ્યવિનોદ પણ કરી શકે છે અને તાનાટોણા પણ મારી શકે છે. હવે એનું પરિણામ શું આવશે તે પરમાત્માજ જાણે !”

યોગેન્—“એનું પરિણામ ખીજું શું આવશે ? તારૂં નાવ કુખી જશે. બલા, મુળ વાત પણ કાંઈ કહેશે કે પરિણામનીજ તપાસમાં સમય વ્યતીત કરશે?”

ઉમા—“છોકરો વિનોદિની જીજ્ઞાસા પાસે રહી ધણી વાતો શીખ્યો છે. એણે જીજ્ઞાસાને પુછ્યું ‘માસી, બાપાજીની તરફ શા માટે જોતી નથી ? તેમની નિકટ શા માટે જતી નથી ? અને તેમને ભોજન કેમ પિરસતી નથી ? રસિલી માસીએ એનો પરમ રસિક પ્રત્યુત્તર આપ્યો. આથીજ તોફાન કરીને બાપુ કચેરીમાં આવ્યો હતો.’”

યોગેન્—“તેમાં તમારું શું બગડ્યું ? તમારો ગુલામ તો સદા તમારી પાસે છે. તમે એવી વ્યર્થ વાતોપર ધ્યાન શામાટે આપો છો ? શું મનમાં દ્વેષ પેદા થયો છે ?”

ઉમા—“દ્વેષ શામાટે ઉત્પન્ન થાય ? હા, જીજ્ઞાસા માટે અલબત્ત ચિંતા કરી રહી છું. તે ખીલકુલ દારી યુવતી છે, તમે પુરૂષ છો; બલા, તમારા મસ્તિષ્કમાં આ વાત શી રીતે ઉતરી શકે ?”

યોગેન્—“આ વાત હું ખીલકુલ સમજી નહીં શકું! ખીચારા પુરૂષો આવી વાતો એકદમ સમજતા નથી ! હા, હુઝુરની સમજમાં જે આવ્યું છે તે હું સારી રીતે સમજું છું. તારા સ્વામીની પાસે ડહાપણનો લંડાર મોટો હોવાથી રંગીલીઓનો ભાવ એકદમ ગંડી જશે.”

ઉમા—“જેઓ ગુલામી કરે છે તેઓ ગાળગલોચને બહુ પસંદ કરે છે. નિત્ય નવી નવી ગાળો સાંભળવાની તેમને ઇચ્છા રહે છે. વળી ગુલામો ઘણા દિવસ પયંત એક સ્વામિની સેવા કરવાનું પસંદ કરતા નથી—પસંદ કરે તો પણ સેવા કરી શકતા નથી. તેમને નવો સ્વામિ મળતાં તેઓ જીન સ્વામિનો અવશ્ય અનાદર કરે છે. વિનોદિની જીન ગાળગલોચ બકરી જાણે છે, ઠક્કા મશકરી પણ સારી રીતે કરી જાણે છે. મને હમણાં ચિંતા તેને માટે છે. યદિ તે સંયમ નહિ કરી શકશે અને લોભ, મોહમાં સપડશે તો તેની પાયમાલી છે.”

યોગે —“એ વાતનો વિચાર પૂર્વેજ કરવો હતો.”

ઉમા—“જે ભાગ્યમાં લખ્યું હશે તે થશે. જુઓ, હું સ્ત્રી જાતી છું, તમારી પત્ની છું, હું તમને પણ સારી રીતે ઓળખું છું. તેમજ સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિથી પણ સારી રીતે પરીચિત છું. વિનોદિની જીન તમારી આગળથી જાતી કેમ નથી, તે તમારી સાથે વાતચીત કેમ કરતા નથી, તે ગુપ્ત રીતે તમારી સેવા કેમ કરે છે તે હું સારી રીતે જાણું છું. આ સર્વ કાર્યોથી તે તમારી દ્રષ્ટિમાં પોતાનું મુલ્ય વધારે છે; તમારી કૃતુહલ વૃત્તિને ઉત્તેજિત કરે છે. વિનોદિની જીન પોતાના કુટેલા ભાગ્યનો અધિક નાશ કરશે. સાસુજના લાડ પ્રેમને લીધે હું અઘાપિ બાલ્યાવસ્થાનો વેષ લખવું છું, તથાપિ હું હવે યુવતી છું, એક છોકરાની મા છું અને એક

પ્રકારે ગૃહની સ્વામિની પણ બની ચુકી છું. હું આ સર્વ ચતુરાધ્યો સારી રીતે સમજું છું.”

યોગે—“તમારે આટલો બધો ભય રાખવાનું કાંઈપણ પ્રયોજન નથી.”

ઉમા—“તમે મારા દેવતા છો. જેમાં તમારી સંતુષ્ટી છે, જેમાં તમારી તૃપ્તિ છે તેથી હું પણ સંતુષ્ટ છું. તમારા સુખથી હું સુખી અને તમારા દુઃખથી હું દુઃખી થઈશ. પરંતુ મને વિનોદિની જીજ્ઞાસી પણ ચિંતા છે અને મારા સુખી “સંસારની પણ ચિંતા છે. વિનોદિની જીજ્ઞાસો પગ ઉંચોનીચો પડવાથી તે બીલકુલ પતીત થઈ જશે. અને મારો નીર્મળ સંસાર કલંકિત થવાથી મારા સ્વામિ અને પુત્રનું અમંગલ થશે.”

જ્યાંસુધી ઉમા આ શબ્દો બોલી રહી ત્યાંસુધી યોગેશ્વર આંખો ફાડી તેના મુખ તરફ જોતો રહ્યો તેણે તેનો કાંઈપણ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ. તે એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહિ.

ઉમા દિવાનખાનાની બહાર ચાલી ગઈ. યોગેશ્વર હુકાની નળી મોંમાં રાખી માનપૂર્વક બેસી રહ્યો.

મકરણ ૯ મું.

—૧૦—

ઉભય ભગિનીઓ.

“ઉમિયા, શું તું બિલકુલ ગાંડી બની ગઈ છે? હું તારી વડી બહેન છું, વિધવા છું, મને એવી વાતો કહેવી યુક્ત નથી.” એમ કહી વિનોદિનીએ ઉમાના ગાલમાં અંગુલિપ્રહાર કર્યો.

ઉમા—“ખરેખર, જીજી, હું ગાંડી થઈ ગઈ છું; પરંતુ તું તેમની સાથે વાતચીત કરજે, તેમની આગળથી આવજા કરજે, હું હવે તેમને ભોજન પિરસીશ નહિ.”

વિનોદ—“મને તેમની આગળથી આવતાં જતાં બહુ શરમ લાગે છે, ડર પણ લાગે છે.”

ઉમા—“શરમ કેવી બહેન? તેમનાથી ડરવાનું પ્રયોજન શું? બનેલીની સાથે વાતચીત કરવામાં પણ લજ્જા? જીજી, હું હવે જાણી ગઈ કે મારું ભાગ્ય ઝૂટી ગયું છે.”

વિનોદ—“દુર જા, તુંજ એ સર્વ કાર્યો કર; મારાથી એ કાંઈ થવાનું નથી. બનેલી છે તેથી શું થયું? ગમે તેવા પણ તે પુરૂષ છે અને હું છું બાલવિધવા. પુરૂષોને શું તું ઓળખતી નથી? હું તેમની સમક્ષ કદિ પણ જઈશ નહિ.”

ઉમા—“તું મરણ પામે તેજ સારું છે. સાળી થઇને બનેવીની સાથે વાતચીત ન કરે એ કાંઈ સારું કહેવાય? મનમાં જ્યાંસુધી કાંઈ પાપ નહિ હોય ત્યાં સુધી કોઇની સાથે વાતચીત કરવામાં અથવા તેની સમક્ષ જવામાં ભયની પ્રતીતિ થતી નથી. જીજી, જો આપણા મનમાં અરાજ વાસના ન હોય તો આપણને લજ્જા ન લાગે. મારી આગળ અસત્ય બોલીશ નહિ. હું જોકે વયમાં નાની છું તો પણ બહુ સમજું છું.”

વિનોદિની—“ગમે તે કહે, પરંતુ મારાથી આ કાર્ય થનાર નથી. મારે માટે આ સર્વ નવી વાતો છે. માટે મને આ ફંદમાં નહિ નાંખ.”

ઉમા—“કુંવારી સાળી પોતાના બનેવી સાથે દંડા મશ્કરી કેમ કરે છે?”

વિનોદ—“કુંવારી સાળીનું જીવન આશાપર છે. પરંતુ મારી સ્થિતિ ભિન્ન છે. હું મારી આ દશામાંજ સુખી છું. માટે મને એવી સામગ્રી નહિ આપો કે જેથી હું ભાવી સુખની આશા કરી શકું. મારી આજ સ્થિતિ સારી છે.”

ઉમા—“આના કરતાં મોટું દુર્ભાગ્ય શું હોઈ શકે? રાજાને હાથી ઘોડા હોય છે તેથી શું અન્ય લોકો હાથી ઘોડા જોઈને રાજી થતા નથી?”

વિનોદ—“એવા આમોદપ્રમોદ બાળકો કરે છે, વૃદ્ધો કરતા નથી.”

ઉમાએ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો અને તેની મોટી મોટી આંખોમાં ઝળઝળાં બરાછ આવ્યાં. ત્યાર પછી તે તત્ક્ષણ ત્યાંથી ચાલી ગઈ: વિનોદિનીના મુખપર મંદ હાસ્યની છંટ ફરકી રહી. *

વિનોદિનીએ ઉપહાસ કરી પોતાના મનમાં એક નિશ્ચય કર્યો. તેજ દિવસે રાત્રિના સમયે તેણે પોતે યોગેશ્વરને ભોજન પીરસ્યું. યોગેશ્વરે પણ દીપકના પ્રકાશથી વિનોદિનીના મુખનું અવલોકન કર્યું. કાંઈક મજાક કરવાના આશયથી તેણે ઉમા તરફ જોખને કહ્યું “વાહ, આજે તો મગને પગ ઉગ્યા જણાય છે.”

ઉમા—“સાપના પાંચ પગ નીકળવાથીજ મગને પગ ઉગે છે.”

યોગે—“સાપનો પાંચમો પગ જોયો કેણે? તે કે તારી જોઈને?”

ઉમા—“ખીજા ચારનો પતો આપશે તો પાંચમો પગ જોનારનું નામ આપીશ.”

તે રાત્રે ખુબ આમોદપ્રમોદ સહિત યોગેશ્વરનું ભોજન કાર્ય સમાપ્ત થયું. કિન્તુ યોગેશ્વર વિનોદિનીના મુખનું જેમ વિશેષ અવલોકન કરતો તેમ તેને જોવાની તેની તૃષ્ણ વધતી જતી હતી. તે સુંદરીનું પરમ સૌંદર્ય તે જેમ અધિક જોતો તેમ તેને જોવાની તેની લાલસા વૃદ્ધિગત થતી જતી હતી. આટલા દીવસ સુધી તેણે તેને જોઈ નહોતી. હમણાં પણ તે તેને તુષ્ટિપુર્વક જોઈ

શક્યો નહોતો, તેથી તેને વારંવાર જોવાની તેને ઇચ્છા થઈ. આ અવલોકન કાર્ય તે ગુપ્ત રીતે અને ડરતાં ડરતાં કરતો હતો. જે વસ્તુ દુષ્પ્રાપ્ય હોય છે તેજ સુંદર હોય છે; જે વસ્તુ પોતાની હોતી નથી તે સુંદર હોય છે. યોગેશ્વરને માટે વિનોદિનીનાં દર્શન દુર્લભ થઈ પડ્યાં હતાં તેથી તે તેને પરમ સૌંદર્યવાન માનતો હતો. વિનોદિની તેની નહોતી તેથી તે તેની દ્રષ્ટિમાં મહા સ્વ-રૂપવાન જણાતી હતી. યોગેશ્વરની બગલમાં જે રમણી-શીશમણી એસી રહેતી હતી તે સાક્ષાત દેવીમુર્તિ-સૌંદર્યની પ્રતિમા હતી. પરંતુ તે તેની પોતાની હતી, તે તેને અનાયાસ પ્રાપ્ત હતી, તેથી તે તેની દ્રષ્ટિમાં એટલી સુંદર લાગતી નહોતી. તેને સુંદરતાનો આદર્શ કેવલ વિનોદિનીજ લાગે છે. યોગેશ્વર સાચો પ્રેમી નહોતો, તેથી તે પોતાની સુખ સામગ્રીનો આદર કરી શકતો નહોતો. ઉમાએ કદી બગ્ગરમાં ઉભી રહી પોતાની કિંમત કરાવી નહોતી-તે વિના મુલ્યે યોગેશ્વરના હાથમાં વેચાઈ હતી. આ કારણથી ઉમા રૂપનો ભંડાર હોવા છતાં મધ્યાહ્ન કાળેજ યૌવનના ભરેલા હાટમાં તેને દુકાન બંધ કરવાની ફરજ પડી.

વળી ઉમાએ પોતાનાજ હાથથી વિનોદિનીની દુકાન ખોલી દીધી; તેણે તેને જાતે ખોલાવીને ગ્રાહક મેળવી આપ્યો. ઉમા ભાગ્યદોષથી ઉલટું સમજી હતી તે જાણતી નહોતી કે વિનોદિની પોતાના રૂપની દુકાન ખોલશે. ઉમાને સ્વપ્નમાં પણ એવો વિચાર નહોતો આવ્યો કે

તેનો સ્વામિ મોહમદિરાનું પાન કરવાને માટે કાચનો પ્યાલો
હુંડી રહ્યો છે; અને હવે સુવર્ણના પ્યાલાથી અમૃત
પાન કરતાં તેના જીવને સંતોષ થતો નથી.

ક્યે વખતે કયા દેવતાની કેવી પુજા કરવી અથવા
કયી વસ્તુથી પુજા કરવી તે ઉમા જાણતી નહોતી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રસુતિ-ગ્રહમાં.

ઉમાને પુનઃ પ્રસુતિ-ગ્રહમાં રહેવું પડ્યું. મુંગેરમાં
તેને એક કન્યા થઈ હતી, તે પ્રસુતિગ્રહમાંજ મરણ
પામી હતી. હવે પુનઃ ઉમાને પ્રસવવેદના ઉત્તમ થઈ.
દુર્ગાદેવીને ઉમાની આ યંત્રણાથી ક્ષણભર પણ ધતર
કોઈ કામ કરવાનો અવકાશ મળતો નહોતો. તે એટલે
સુધી કે તે હવે પોતાના પરમ પ્રિય પૌત્રને પણ ભુલી
ગઈ છે. સંસારના ધતર કોઈપણ કામની સાથે હવે તેને
સંબંધ નથી. વિનોદિનીની અપૂર્વ સેવા તે ત્રિસરી મઈ
છે, જપ-તપમાં પણ હવે તેનું મન પૂર્વવત્ નથી, તે
આહાર નિદ્રાનો ત્યાગ કરી ઉમાને ખોળામાં લઈ બેઠી
છે. ઈશ્વર કૃપાથી ઉમાએ એક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો.
દુર્ગાદેવી ગાલ ઝુલાવી હસી પડી, હસવાની સાથે તે રોષ
પણ પડી. પૂર્વે પ્રસુતિ ગ્રહમાં જે બાળકી મરી ગઈ

હતી તેનું સ્મરણ થતાં તે લગાર ગઈ પડી. રખેને આ નવકુમારની પણ પાછળથી આવી દશા ન થાય એવા ડરથી તેણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી અશ્રુપાત કર્યો અને સમસ્ત દેવદેવીઓની માનતા લીધી. તેણે ઉમાની હડપચી પકડી તેને ચુંબન કરી સારી શય્યાપર સુવાડી. બહારથી જ્યેષ્ઠ કુમારે શંખ વગાડ્યો; સર્વ આડોશી પાડોશીઓ આવી બે નવીન બાળકને જોઈ ગયાં.

નવદુર્ગા આ સમયે ઉમાના સર્વ દોષો ભુલી ગઈ; તે રાત્રિ દિવસ પ્રસૂતિ ગૃહમાં રહી ઉમાની સેવા કરવા લાગી—નવપ્રસુતાની સાથે તે પણ યાતના ભોગવવા લાગી. તેના યોગેશ્વરની પત્નીને પુત્ર થયો હોય તે સમયે તેને ઇતર કોઈ વાતનો વિચાર કરવાને અવકાશ મળે ? હા, કામકોઈવાર તે પોતાના સ્વામિનો વિચાર કરી મનમાં જ બોલી ઉઠે છે “સંન્યાસી થયા છે ! ગૃહસ્થ થઈ પૌત્રનું મુખ ન જોયું. આવી સોનાની પુતળી જેવી પુત્રવધુ ન જોઈ, આવા સપુતની કમાઈ ન ભોગવી, તેમનું જીવન તો વ્યર્થ જ ગયું છે. શું સંન્યાસી થવાથી જ જીવન સાર્યક થાય છે ? હાથરે અલાગ્ય ?”

પુત્રવતી થવાથી ઉમાના હૃદયમાં કાંઈક વિશેષ હીમત આવી. તેના બે પુત્રો છે, માટે હવે સ્વામિ ઉપર તેનો પ્રબલ અધીકાર થવાનો સંભવ છે. આર્યકુલ લલનાઓ આશાથી જીવન વ્યતીત કરે છે. તેઓ આશાપથ તરફ અનિમિષ નેત્રે જોઈ પોતાના સર્વ દિવસો વ્યતીત કરે છે. ઉમાના બોળામાં તો બે પુત્રો છે, તો પછી તે

સુખપુર્વક શામાટે ન રહી શકે ? અવશ્ય રહી શકે હવે શેષ રહ્યું સ્વામિ સુખ; તે તો એ દીવસનો વિલાસ માત્ર છે. તે સુખે ઉમાં ખુબ ભોગવી ચુકી છે. હવે સ્વામિની જે ધચ્છા હોય તે તે કરે; જેવી રીતે સુખી રહી શકે તેવી રીતે રહે. ઉમાને તેથીજ સુખ થશે. ઉમાના આજે એ પુત્રો છે. તે સોનાની શૃંગ્ખલા છે. તે દ્વારા તે સ્વામિને બહુ 'કરી' રાખશે, અને તેની ઉપર પોતાનો પ્રબલ અધીકાર સ્થાપિત કરશે. આ પુત્રોજ, ઉમાની આશા અને આધારસ્તંભ છે. કાંઈ યોગેશ્વર ઉપર ગમે તેટલી બળ ફેલાવે તો પણ તે સદાને માટે ઉમાનો થઇને રહેશે. પાછળથી ઉભય પુત્રો તરણ થતાં તે સ્વામિને મનમાન્યા અધીકારમાં રાખશે.

ઉમાએ પ્રસુતિગૃહમાં બેસી આ સર્વ વિચારો કરી પોતાના મનને શાંત કર્યું અને નવીન બાળકને ખોળામાં લઈ ગણેશજનનીની પેઠે અભિમાન પુર્વક બેસી રહી. એટલામાં તેનો સ્વામિ યોગેશ્વર પ્રસુતિગૃહના દ્વારપર આવી ઉભો રહ્યો જ્યેષ્ઠ પુત્ર પિતાનો હસ્ત પકડી નાચતો નાચતો નવીન બાળકને લાળી લાળીને બેઠો લાગ્યો. પરંતુ આ સમયે તેના પિતાએ નવકુમારને એક સુવર્ણનો અલંકાર આપ્યો. આથી જ્યેષ્ઠ પુત્ર મનમાં અત્યંત દુઃખિત થઈ કહેવા લાગ્યો “એ તો બોલી પણ શકતો નથી, તો પછી એને ધરણું શા માટે આપ્યું ?” એટલામાં યોગેશ્વરને પોતાની પત્નીનું પીળું પડી ગયેલું સુખ જોઈ પ્રેમનો ઉમંગકો આવ્યો. તેનાથી રહી શકાયું

નહિ, અને તેણે પ્રેમાતિશયથી અન્યોની દ્રષ્ટિ ખચાવી ઉમાની સાથે આંખ મેળવી.

ઉમાને, પુર્વનાં આદરસત્કાર માન અભિમાન, ઝઘડા-તકરાર એ સૌ એક પછી એક યાદ આવ્યાં અને પતિપ્રેમ તથા પતિભક્તિએ તેના હૃદયને પરિપુર્ણ કરી નાંખ્યું. ઉમાની આંખોમાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં અને તેની અધીકાર પિત્રાસા સમુલ નાટ થઈ ગઈ. તે પાણુ વિનોદિદ્વીનું સ્મરણ થતાં વિદ્રેપ રૂપી સર્પે આવીને તેને ઘેરી લીધી. તે થોડા સમય પર્યંત વિદ્રેપ સર્પના વિપથી બળતી રહી. તેને દશે દીશાઓ અધકારમય જણાઈ અને તે ભયથી કંપવા લાગી.

પરંતુ નવદુર્ગાદેવી કાંઈ બીજુંજ સમજી. તેને લાગ્યું કે ઉમા ઘણીવારથી બેસી રહી છે, તેથી તેને શ્રમ પહોંચ્યો છે. તેથી તે મીઠી ગાળ દેતી બોલી “અભાગિની, સુધ કેમ જતી નથી? આટલી બધીવાર બેસી રહેવાથી શ્રમ થાયજ. ચલ, ઉઠ, શય્યામાં સુઈ જા.”

ઉમા વિવાદનું હાસ્ય હસી શય્યામાં સુઈ ગઈ અને પોતાનાં અશ્રુ હુછી બાળકને દુગ્ધપાન કરાવવા લાગી.

ઉમા, તને કાનો ડર અને શી વાતની ચિંતા છે? સર્વ તારૂંજ છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સુચના.

લાલમાં યોગેશ્વરના ગ્રહમાં વિનોદિનીજ સર્વાધિકારિણી છે. વિનોદિની જ્યેષ્ઠ બાળકની સેવા કરેછે. સવાર સાંજ રસોઈ બનાવે છે, દુર્ગાદેવીના ભોજનનો પ્રબંધ કરેછે અને ગુપ્ત રીતે યોગેશ્વરની સાથે દૃઢામૃતકરી કરવાની ચેષ્ટા પણ કરેછે. યોગેશ્વરને તેજ ભોજન પીરસીને જમાડેછે અને તેને પાનનાં સુંદર ખીડાં બનાવીને પણ પરમ પ્રેમથી આપે છે. વિનોદિનીજ યોગેશ્વરને કચેરીનો પોશાક ત્યાં જવાના સમયે ઠીક કરી રાખેછે અને યોગેશ્વરને જણાવીને અથવા તેનાથી ગુપ્ત રીતે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખે છે. યોગેશ્વર તે દીર્ઘ નિઃશ્વાસનો અર્થ સમજ્યા છતાં તે પ્રત્યે લક્ષ્ય આપતા નથી; તેઓ કેવળ વિનોદિનીનું સૌદામિની સદૃશ રૂપ જોઈને અવાક બની જાયછે.

એક દિવસ સંધ્યા સમયે યોગેશ્વર પોતાના દીવાનખાનામાં વાળુ કરી રહ્યા હતા; સામે વિનોદિની પણ ઉભી હતી; તે સમયે દીવાનખાનામાં અન્ય કોઈ નહોતું. વિનોદિની નિર્વાત નિષ્કમ્પ દીપકશીખાની પેઠે પોતાના પુર્ણ ચૌવનની રૂપશીખા ઉભી ઉભી ફેલાવી રહી હતી.

નિકટના દીપકની જ્યોતિ તેના ડાબા શાલ પર પડી રહી હતી અને તેનું અદ્ભુત સૌંદર્ય જોઈ યોગેશ્વર મુગ્ધ બની રહ્યા હતા. યોગેશ્વર અનિમિષ તેને તેને જ જોઈ રહ્યા હતા. થોડીવાર પછી કાળુ જાણે શા કારણથી તેમણે સહસા પોતાની આંખો અન્ય દિશામાં ફેરવી દીધી. વિનોદિનીએ તત્કાળ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

આ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ યોગેશ્વરના મર્મ પર્યંત પહોંચી ગયો. ત્યાર પછી પુનઃ તેમની લાલચુ આંખો વિનોદિની તરફ ફેરી. તેઓ ઘણીવાર સુધી આતુર નયનોથી વિનોદિનીના રૂપહળાહળનું પાન કરી બોલી ઉઠ્યા “વિનોદિની, તમે તો પરમ સુંદરી છો.”

વિનોદ-“છટ, એવું ન બોલો.”

યોગે-“કિન્તુ તમારું સૌંદર્ય જોઈ પુરૂષ પાગલ બની જાય છે. વિનોદિની, તમે પરમ રૂપવતી છો.”

વિનોદ-“મેં કદિ દર્પણમાં મુખ જોયું નથી. મને કદિ કોઈ સુંદર પુરૂષે પ્રિય વચનોથી સંતુષ્ટ પાણ કરી નથી. તમે બનેલી થઈને ખુશામત કેમ કરો છો?”

યોગે-“વિનોદિની, આ હું ખુશામત કરતો નથી; પરંતુ અક્ષરશઃ સત્ય વાત કહું છું. તમે વાસ્તવમાં સુંદરી છો. સુંદરી જ નહિ, પરંતુ મહાસુંદરી છો.”

વિનોદ-“છટ, એમ ના બોલો.”

યદ્યપિ વિનોદિનીએ આમ કહીને યોગેશ્વરનો તિરસ્કાર કર્યો તથાપિ તેનું હિમસર્દશ શ્વેત મુખમંડળ

પ્રાતઃકાળના સુર્યના રંગથી રંગાયેલા કાંચનગંગાના શિખરની પેઠે આરકત બની ગયું. યોગેશ્વરે તે રૂપ પણ જોયું. આવું રૂપ જોવાનું સૌભાગ્ય તેને અત્યાર સુધી કદિ પ્રાપ્ત થયું નહોતું. તે ભોજનનો ત્યાગ કરી ઉઠ્યો અને વિનોદિનીની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. વિનોદિની તત્કાળ શીઘ્રતાથી પોતાના આરઘમાં ચાલી ગઈ. યોગેશ્વર અલ્પકાળ ખર્ચતું હૃતશુદ્ધિ બની ગુપ્તરૂપે ઉભો રહ્યો; પછી તે પોતાના આસનપર ચાલ્યો ગયો. પરંતુ યોગેશ્વર કાંઈ ચોર હતો. પહેલી ચોરીના ઉદ્ધોગથીજ તે લિપ્ત થઈ ગયો. પરંતુ તેનું નાહીંમતપણું ક્ષણિક હતું. કારણ કે યોગેશ્વર શિક્ષિત મનુષ્ય હતો; ધર્મભાવના તો ઘણે અંશે તેના હૃદયમાંથી પલાયન કરી ગઈ હતી. માટે તે ઉચ્ચ સ્વરે તેનો તિરસ્કાર કરી શકી નહિ હા, પણ યોગેશ્વર હીંદુ હતો. અભાગી હીંદુ જાતીનો દીર્ઘકાળ-રક્ષિત ધર્મવિશ્વાસ કદાચ અર્ધ જલિત રમશાન કાષ્ટની પેઠે તેના હૃદયમાં અઘાપિ પ્રજ્વળી રહ્યો હતો. યોગેશ્વર ચિંતાથી મુક્ત નહીં શક્યો નહિ.

યોગેશ્વર બહાર બેસી હુકકો પીતાં પીતાં વિચાર કરવા લાગ્યો. ઉમાને હું ચાહતો નથી, અને ઉમા પણ મને ચાહતી નથી. અમારું લગ્ન કેવળ બાળકીડા છે. ઉમા રસિકતા જાણતી નથી, પ્રેમ જાણતી નથી, વિરહ જાણતી નથી; તે માત્ર એક સુંદર રમકડું છે. તે કેવળ મારી સાથે ઝઘડો કરી જાણે છે, મુખ ચઢાવી જાણે છે, અનેક પ્રકારના ખેલ કરી જાણે છે. તેણે કદિ રસિકતાની વાત કરી નથી

તમ પ્રેમાલાપ પણ કયો નથી. તે ઉચ્ચ સ્વરે ઝઘડો કરે છે અને હારી જાય છે તો માતાને પંચ બનાવે છે. ઉમા ભલા પ્રેમની વાત શું જાણે ? મારા મનની ડાઘ પણ ઉર્મિ ઉમાએ પુર્ણ કરી નથી, ઉમા “સુર્યમુખી કુલ” છે. તે કેવળ સ્વામિના મુખ તરફ જુએ છે અને પ્રાણ મન તથા હૃદય ખેલી “હા હા હી હી” કર્યા કરે છે. ઉમાના હૃદયમાં પ્રેમ તો લેશ નથી, તેમ તે પ્રેમ ધમ્મજીતી પણ નથી. અને વિનોદિની ? તે કેવી છે તે જાણવાનો કાંઈ ઉપાય નથી. તેનું રૂપ જોવાથી મન સંતુષ્ટ થતું નથી. તે બાળવિધવા છે તેમાં તે બિચારીનો તો કાંઈ અપરાધ નથી. જે દૈવ વિનોદિનીનું અપુર્વ સૌંદર્ય યોગેશ્વરને દર્શાવ્યું તે નિષ્કુર દૈવે તેને વિધવા શા માટે બનાવી ? હવે જ્યારે યોગેશ્વર તેને જોઈ ચુક્યો અને તેને મનથી પોતાની જાત સમર્પણ પણ કરી ચુક્યો ત્યારે તે તેને છોડશે કેમ ? ઉપભોગને માટેજ સૌંદર્યની સૃષ્ટિ છે. જેનું અનુપમ સૌંદર્ય જે જુએ છે તે તેનીજ ઉપભોગ્ય વસ્તુ છે. કિંતુ વિનોદિની પરસ્ત્રી છે.’ યોગેશ્વરના આહ્વાદસાગરમાં પુનઃ વિષાદના તરંગો ઉઠવા લાગ્યા.

વળી તે શોચવા લાગ્યો ‘ઉમા તો કદિ પણ વિનોદિની જે ભાવથી મારા તરફ જુએ છે તે ભાવથી મારા પ્રત્યે દ્રષ્ટિપાત કરતી નથી, ઉમાની દ્રષ્ટિમાં કેવળ હાસ્ય તિરસ્કાર અને વિલાસ છે. પરંતુ વિનોદિનીની દ્રષ્ટિમાં પ્રાણ જાણે શા શા પદાર્થો ભરેલા છે. પરંતુ હું તે

દ્રષ્ટિના મંદતાપથી તૃપાનળની જવાળા સહન કરી રહ્યા છું.’ યોગેશ્વરના મનમાં આવા અનેક વિચારો આવ્યા અને તેથી તેમનું મન અનેક પ્રકારની ભ્રમણાઓમાં ગુંચવાઈ પડ્યું.

આ તરફ વિનોદિની પોતાની ઓરડીમાં જઈ ઘણીવાર સુધી ઉદાસ બની બેસી રહી. ત્યાર પછી ‘કાણુ જાણે શું વિચાર કરી તેણે દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોયું. મુખ જોઈ તે મનમાં ને મનમાં બોલવા લાગી ‘ શું હું વિધવા થઈ છું તેથી મેં મારી દેહનું રક્તમાંસ વહેવૈરાવી દીધું છે ? આટલા દીવસો પર્યંત પથ્થરની પેઠે પડી રહી, સંસાર પ્રત્યે કદી આંખ ઉઠાવીને જોયું નહિ. હૃદયમાં શતાવધિ વૃશ્ચિકેના દંશ થવા છતાં શાંત રહી; પરંતુ અઘાપિ મારા હૃદયની જવાળા શાંત થઈ નથી. વીશ વર્ષની વય થઈ તથાપિ રૂપ યૌવન સ્થિર રહ્યું. એનો નાશ નથી થતો, એ સુકાતું પણ નથી; પરંતુ ફલગુ નદીના પ્રવાહની પેઠે એ આભ્યંતરિક રીતે સુધાધારા વહાવી રહ્યું છે. યદિ મને બ્રહ્મચારિણીજી રાખવી હતી તો ભગવાને મને કેવળ રેતીનો ઢગલોજી શા માટે ન બનાવી? આ વીશ વર્ષની વય પર્યંત શાંતિ અને પ્રિય જનનવી રહી છું. પરંતુ તેથી કાંઈ પણ ફળપ્રાપ્તિ ન થઈ. હૃદયનો ભાવપ્રવાહ શુષ્ક ન બની ગયો. હૃદય મરૂથળ ન બન્યું. તો પછી હવે આ હૃદયની આગ બુઝાવાની સંભાવના ક્યાંથી ? યોગેશ્વર! એટલું બોલતાં બોલતાં વિનોદિની સ્તંભિત થઈ ગઈ. તેના પ્રાણની

અંદર અત્યંત ખળભળાટ મચી ગયો. થોડા સમય પશ્ચાત્ તે પુનઃ કહેવા લાગી. ‘ઉમા ઘણું સુખ ભોગવી ચુકી છે. તેને બળે પુત્રો થયા છે. હાલમાં મારા સુખપંથમાં કંટક તેજ છે. અઘાપિ હું એક શિતળ પર્વત છું તથાપિ જ્યારે મારા હૃદયમાં રહેલા આગ્ને-યગિરિનો ઉત્પાત થશે ત્યારે ઉમા સદૃશ તુલુ, પ્રભૂતિ બળીને ભરમીસૂત થઈ જશે, ઉમા કંયા ગુણથી યોગેશ્વરને પોતાની જાળમાં ફસાવી રાખશે ? ઉમા, સાવધાન, તું મારી કનિષ્ઠ લગિની છે, એટલા માટે તને અત્યાર સુધી મેં દામા કરી છે, અને તને બચાવી છે. પરંતુ તું હવે તેમની આશાનો પરિત્યાગ કર. મારાથી હવે બુરાઈ શિવાય લલાઈ થનાર નથી.’

ઉન્માદિની વિનોદિની આ પ્રકારે ઘણીવાર સુધી બકતી રહી. તે હસી, રોઈ અને બડબડી.

આ તરફ સુવર્ણ પ્રતિમા સદૃશ ઉમા સુતિકાગારમાં સુતી સુતી દુઃખના પુર્વાભાસથી ભીત તથા વ્યથિત થઈ તરફડતી હતી. સંદેહ તથા વિદ્વેષની પ્રથમ જવાળાઓ થોડીવાર સુધી તે પોતાની જાતને પણ ભુલી ગઈ.

જે ગૃહમાં સુખ હતું, હાસ્ય વિનોદ હતો તે ગૃહમાં હવે વિપદની કાળી છાયાએ આવીને તેમનો નાશ કર્યો. જે ગૃહની સર્વ બાબતો ગુપ્તતાથી રક્ષિત હતી તે ગૃહમાં હવે પાપની કાળી આદરનો પડદો ઉપરિથિત થયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અધ:પતન

ત્રિ બંધકારમય છે. આકાશ મેઘાચ્છન્ન છે. થોડી થોડીવારે વિદ્યુતનો ચમકાર થાય છે. ઝરમર ઝરમર વરસાદ પણ વરસી રહ્યો છે. પુર્વ તરફનો વાયુ વેગથી વાઈ રહ્યો છે, જેથી કાંઈક શિતળતાની પ્રતીતિ પણ થાય છે. મહાનાં સમસ્ત દ્વારો અને બૂરીઓ બંધ કરી દેવામાં આવી છે.

યોગેશ્વરનું મકાન પણ ખંડનું છે.* બાહ્ય ખંડમાં નોકરચાકર રહે છે. આંતરિક ભાગની એક ઓરડીમાં જ્યેષ્ઠ કુમાર સૂતો છે. ચારપાઈની ઉપર એક દાર્દ અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં સૂતી છે. રસોડાથી પશ્ચિમ તરફ આવેલો ઓરડો સુતિકાગાર છે. તેમાં ઉમા સૂતી છે અને ધાત્રી તેને શેક કરી રહી છે. સુતિકાગારનાં બારી બારણાં બંધ છે. રસોડાનું દાર પણ બંધ છે.

વિનોદિનીએ રસોડામાંનું કામકાજ સમાપ્ત કરી યોગેશ્વરના ભોજનના સમસ્ત પદાર્થો તેના શયનગૃહમાં લાવીને મુકી દીધા અને તે તેના દ્વાર આગળ સાડી ખિછાવીને સુઈ ગઈ. યોગેશ્વર અદ્યાપિ ઘેર આવ્યા નથી અને તેની પ્રતિક્ષા કરતી વિનોદિની આ પ્રકારે સૂતી છે. આ સમયે ઘરનાં ઇતર માણસો પોતપોતાની શય્યાપર સુખપુર્વક સૂતાં છે.

રાતના પ્રાયઃ અગીઆર વાગી ચુક્યા છે. હવે યોગેશ્વર ધીમે ધીમે મકાનની અંદર આવ્યો અને સીધો પોતાના દિવાનખાના તરફ ચાલ્યો ગયો. પૂર્વે યોગેશ્વર જ્યારે જ્યારે ગૃહમાં આવતો ત્યારે ત્યારે તે પોતાની માતાને બોલાવતો અને તેની સાથે એકાદ બે વાત કર્યા પશ્ચાત્ પોતાના શયનગૃહમાં જતો. પરંતુ હવે કટલાક દીવસથી તે ગૃહમાં આવતાં માતાને બોલાવતો નથી. તેમજ ગૃહમાં રહતાં સર્વ માણસોને નમ્ર કરી દેવાની ન્તકલીક પણ લેતો નથી. તે છાનોમાનો ઘરમાં આવીને બેસી જાય છે. તેથી આ સમયે પણ યોગેશ્વર પરમ સાવધાનપુર્વક પોતાના શયનગૃહ તરફ ચાલ્યો.

ઉભો રહે, યોગેશ્વર ઉભો રહે! તે તરફ ન જા તે આરણ તરફ પ્રયાણ ન કરે આ જો, વિદ્યુત ચમકાર કરીને તને ધતર માર્ગ દર્શાવી રહી છે. સાંભળ. મેઘ-ગર્જના કરી તને માતાની પાસે જવાની સુચના આપી રહ્યા છે, જઈશ નહિ, યોગેશ્વર તારા દિવાનખાનામાં કદાપિ જઈશ નહિ.

ભયંકર વિદ્યુત્તો પ્રકાશ જોઈ યોગેશ્વર ચોંકી જઈ ઉભો રહ્યો. અહા, કેવો વિદ્યુત્ ચમકાર થયો! અહીંઆ જ પ્રસુતિગૃહ છે. અહીંઆં ઉમા યોગેશ્વરના આરસ પુત્રને ગોદમાં લઈને સુતી છે. અહીંઆં યોગેશ્વરનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર સ્વપ્નમાં પિતાની સાથે કાંઈ રમત રમી હાસ્ય કરી રહ્યો છે. અહીંઆં પુત્ર-ગૃહ છે, જેમાં

માતા નવદુર્ગા ઇષ્ટ મંત્રનો જપ કરી વારંવાર પુત્ર
યોગેશ્વરનું મગળ મચ્છે છે તથા ઉમાના સંસાર
સુખને માટે પ્રાર્થના કરેછે, અને જે ઓરડાની પ્રાયઃ
સમસ્ત બારીઓ બંધ છે, તથા ફરશપર શેતરંજી પાથ-
રેલી છે તે યોગેશ્વરનું શયનગૃહ છે એમાં ઉમાની
અનેક ક્ષીણસામગ્રી વિદ્યમાન છે. આ ઓરડાની દિવાલ-
પર ઉમાએ શેતરંજીમાં ઉત્તના દ્વેરાથી બિલાડી તથા
કુતરાનાં ચિત્રો આલેખી ટાંગી રાખ્યાં છે. હમણાં તે
ઓરડામાં વિનોદિની સુખનાં સ્વપ્નાં જોતી સુધી રહી
છે. યોગેશ્વરે બહાર ઉભા ઉભા સર્વ જોયું. વિદ્યતે જાણે
એક વિકટ હાસ્ય દસી તે હાસ્યના પ્રકાશથી તેને સર્વ
દર્શાવી દીધું. તોપણ યોગેશ્વર શયનગૃહ તરફ ધીમે ધીમે
પ્રગતિ કરતોજ ગયો.

આ સાંભળો, યોગેશ્વર, આ ઉપર અનંત આક્ર-
શમાં દેવતાની ગર્જના શ્રવણ કરો, વાયુમંડળ તથા
આકાશમંડળને કંપિત કરી, પૃથ્વીને વિચલિત કરી,
હમણાં જે ભયાનક ધ્વનિ થયો તેને શ્રવણ કરો! શ્રવણ
કરો, યોગેશ્વર એ મહાન શબ્દને શ્રવણ કરો. એકવાર
શ્રવણ કરી એની મર્મભેદિની ભાષા સમજ લો. એક-
વાર શ્રવણ કરી એનો ગંભીર ભાવ સમજ લો.
યોગેશ્વર થોભી ગયો. ત્યાર પછી તે ડરનો માર્યો દોડીને
પોતાના દીવાનખાના આગળ પહોંચી ગયો.

ત્યાં જઈને જોયું તો વિનોદિની દ્વાર આગળજ સુઈ રહી છે એમ તેને પ્રતીત થયું. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે વિનોદિનીને શી રીતે જાણત કંઈ? તેનાં વસ્ત્રો ભીંજાઈ ગયાં હતાં તેથી તે ઘણીવાર સુધી તે પ્રકારે ઉભો પણ રહી શકતો નહોતો. એવામાં સદસા તેની રકંઠપરનો ખેસ વિનોદિનીના મુખપર પડ્યો. વિનોદિની ગભરાઈને ઉઠી પડી અને નેણે યોગેશ્વરને માટે શયનગૃહમાં જવાનો પંથ છોડી દીધો. યોગેશ્વર ઓરડામાં જઈ પત્રો બદલી ખુરશીપર જઈ બેઠો. આજે જે દિવસથી યોગેશ્વર સિગારેટ પીતાં શીખ્યો છે; તેથી હવે હુકકો ભરવાને માટે ખાનસમાને બોલાવવાની આવશ્યકતા પણ રહી નથી. આરામ ખુરશીપર બેસી યોગેશ્વર સિગારેટ પીવા લાગ્યો.

દરમ્યાન વિનોદિની તથા યોગેશ્વર એ બેમાંથી કોઈએ કોઈને એક શબ્દ પણ કહ્યો નહિ. વિનોદિનીએ પાનનો ડગ્ગો બનેલીના હાથમાં લાવી મુક્યો. આ સમયે પણ કોઈએ એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કર્યો નહિ.

પરંતુ વિનોદિની હવે મૈાન ધારણ કરી શકી નહિ. તે મંદ હાસ્ય કરીને બોલી “થોડું દુધ પીશો?”

યોગે-“કૃપા કરીને શ્રીકરે આપો તો શાને ન પીઉં? પરંતુ તમે આપો છો ક્યાં?”

વિનો-“હું આપવાને માટે ઉભી છું, દ્યો, પીઓને !”

યોગેન્—“વિનોદિની, આજે તમે આટલાં બધાં સુકાઈ ગયેલાં કેમ જણાવ્યો છો? શું તમે રોતાં હતાં?”

વિનોન્—“હું ભલા શા દુઃખે રોઉં? 'જેને સુખ હોય છે, તેને દુઃખ પણ પ્રાપ્ત થાય છે હું સુખ પણ જાણતી નથી અને દુઃખને પણ ઓળખતી નથી. મારી આંખોમાં શું કદિ અશ્રુ આવેછે?”

યોગેન્—“સુખ દુઃખ આપણા પોતાનાજ હાથમાં છે. સુખી બનવાની ઇચ્છા રાખવાથીજ મનુષ્ય સુખી બને છે, અને દુઃખી બનવાની ચેષ્ટા કરવાથી તે દુઃખી થાય છે. તો પછી તમે સુખી શા માટે થયાં નહિ!”

વિનોન્—“પુરૂષે જે વાત કહેવી જોઈએ તેજ વાત તમે કહી છે. યથાર્થમાં સુખદુઃખ આપણા પોતાના હાથમાં નથી. અન્યની સહાયતા ન મળે તો કોઈ સુખી પણ થઈ શકતું નથી અને દુઃખી પણ થઈ શકતું નથી. મારું કોઈ નહોતું અને હમણાં પણ નથી. માટે જ્યારે મારું કોઈ અન્ય સહાયક નથી, ત્યારે મને સુખ-દુઃખ શી રીતે થાય?”

યોગેન્—“પોતાના ગુણથી પરાયાં પણ આપણાં બને છે અને પોતાના અવગુણથી આપણાં પણ પરાયાં બની જાય છે. તારે સર્વ પરાયાં છે, તોપણ તું આત્મીય-જનોની સૃષ્ટિ શા માટે કરતી નથી?”

વિનો-“ભગવાન ઇચ્છા માત્રથીજ સર્જના કરી શકે છે. પરંતુ મનુષ્યને સૃષ્ટિ કરવી હોય તો તેને તે માટે સાધનો જોઈએ છે,—કુલી, મજૂરો જોઈએ છે. મૂરી પાસે તો તેમાંની કૌંઠપણુ વસ્તુ નથી.”

યોગે-“વિનોદિની, તમારી સાથે વાદવિવાદ કરી વિજય મેળવવો માત્ર કદિનજ નથી પરંતુ અસંભવિત છે. કિંતુ છટ, એમ દુઃખિની બની ન રહો.”

વિનો-“વિધવાને માટે અન્ય કયા સામગ્રી સમાજના હાથમાં પ્રાપ્ત થાય છે?”

યોગે-“હા, અન્ય સામગ્રી મળે છે. ચાહો તો તે પ્રાપ્ત કરી શકો છો. ફીક, તો તેને માટે હું તમને એક મનુષ્ય જોળી આપીશ.”

વિનો-“યદિ તે મારા મન પ્રમાણે સામગ્રી ન મેળવી આપે અને તે પાકો શૃંગારી ન હોય તો?”

યોગે-“ત્યારે તો તમેજ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે એક આદમી ટુંડી લો.”

વિનો-“મારું મન મારી પાસે નથી, તો પછી હું આ સમયે મારા મન પ્રમાણે આદમી શી રીતે જોળી શકું?”

યોગે-“તો શું તમારું મન અન્યના હાથમાં પડી ગયું છે? ત્યારે તો તેની પ્રાપ્તિ હવે અતિ કદિન છે. પરહસ્ત ગત ધન કદિ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી.”

વિનો-“ઉપાય નથી. દૈવનો ખેલ છે.”

• વિનોદિનીએ આ વ્યર્થ વાતો કહેતાં કહેતાં યોગેશ્વરની તરફ ઘણી પ્રગતિ કરી હતી. તેની પીઠ પાછળ ઘાસતેલનો એક દીપક બળી રહ્યો હતો. યોગેશ્વરની સામે એક નાના ટૅબલ ઉપર મીણબત્તિ પણ બળી રહી હતી. તેની પાછળ એક મોટું લેમ્પ હતું. વિનોદિનીએ સુંદર, મુલાયમ, શ્વેત સાડી પહેરી હતી. મસ્તક પરથી સાડી કાંઈક ખસી ગઈ હતી અને વક્ષસ્થળની જમણી બાજુએ વાળની કેટલીક ખુલ્લી લટો આવી પથરાઈ ગઈ હતી. મુલાયમ, સાદી સાડીમાંથી પટણાની મસુરની દાળ સદૃશ તેની દેહનો ગાદો ગુલાબી રંગ કુટીને બહાર નીકળ્યો હતો. તેની દેહનું સુંદર, સુડોળ ગદન શરદરતુનાં આંખાં અબ્રોથી ઢંકાયેલા ચંદ્રની પેઠે મુલાયમ સાડીની અંદર લાવણ્યપ્રભાથી જગમગી રહ્યું હતું.

યોગેશ્વર કાંઈ અંધ નથી. તે તે અનુપમ રૂપ જોવા લાગ્યો. સીગારેટના ધુમ્રથી દ્રષ્ટિરોધ થવાનો સંભવ જાણી તેણે તેને ટેબલ પર મુકી દીધી. તે વિનોદિનીને અનિમિષ નયને જોવા લાગ્યો. તેણે ઘણીવાર સુધી તેના રૂપ-મહિરાનું પાન કર્યું.

વિનોદિની પણ યોગેશ્વરને જોઈ રહી હતી. તે તેને અનિમિષ અશ્રુથી જોઈ રહી હતી. તેની કાયા સુવર્ણસદૃશ દેહ, તેની મહોન્મત્ત, રરીત્રી આંખો, તેના સુંદર અધરો, તેના

સુદ્રઢ આહુદ્રય, તેનું વશાળ વિક્ષરથળ, એ સર્વને વિનોદિની પોતાના ઇહલોક તથા પરલોકના વિચારને વીસરી જઈને એકી ટસે જોઈ રહી હતી. જે સમયે યોગેશ્વર સીગારેટ પી રહ્યો હતો તે સમયના તેના લોલાયિત અધરેની શોભા તે પોતાના કર્ણપર્યંત પહોંચેલાં મૃગોપમ નયનોથી જોઈ રહી હતી. આ સમયે વિનોદિનીના હૃદયમાં લજ્જા નથી, ડર નથી, તે પોતાની જાતને બુદ્ધી જઈને કેવળ યોગેશ્વરને જ જોઈ રહી છે.

દીવાનખાનાની અંધાર અંધકારમય રાત્રે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. અબ્રોએ રજનીની આ ભયંકરતાને વિશેષ સહાય કરી છે. વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર વિદ્યુતનો ચમકાર પણ થાય છે. રાત એટલી અંધકારમય છે કે મનુષ્ય પોતાનો હાથ પણ જોઈ શકતો નથી. ક્યાંય કોઈ જીવધારીનો એક શબ્દ પણ કર્ણગોચર થતો નથી. જાણે પ્રલયકાળજ આગ્યો હોય એમ જણાય છે. માત્ર વર્ષાદનાં જે બિંદુઓ પડે છે તે દ્વારાજ પ્રકૃતિની સજીવતા કાંઈક અંશે પ્રતીત થાય છે. આ અર્ધ રાત્રિના સમયે એક ગૃહમાં આ પ્રકારે નિઃસ્પન્દ ભાવથી આવાં સૌહાર્યવાન સ્ત્રી પુરૂષ, આવાં યુવક અને યુવતી ભલા ક્યાંસુધી અનિમિષ નેત્રે એકબીજાને જોઈ શકે? યોગેશ્વર અસ્ફુટસ્વરે બોલ્યો “વિનોદ, તારામાં આટલું બધું રૂપ છે! હું નહોતો જાણતો કે તું આટલી રૂપવતી છે, આટલી લાવણ્યવતી છે.”

જે પ્રકારે સંધ્યા સમયે આકાશનાં સ્વચ્છ અભ્રો અસ્તાયણમાં જતા સુર્યની પ્રભાથી આરકત બની જાય છે તે પ્રકારે ઉપરોક્ત શબ્દો સાંભળી વિનોદિનીના મનની લજ્જાપી રંગદ્વારા તેના ગાલ, કપોદ્ધ અને કર્ણ એ સર્વ આરકત બની ગયા. આકાશનાં અભ્રેનો આ પરિવર્તનશીલ રંગ સદા સમાન રહેતો નથી. કામ સમયે તે લાલ બની જાય છે, કોઈ વાર તે ગુલાબી બને છે અને કોઈવાર તે શ્વેત તથા પીત થાય છે. તેજ પ્રકારે વિનોદિનીનો પરિવર્તિત રંગ ઘણીવાર સુધી એકસરખો ન રહ્યો. યોગેશ્વર કેવળ ઇંદ્રધનુના વર્ણપરિવર્તન સદૃશ વિનોદિનીની આ વર્ણપરિવર્તન શૈભાનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. અંતે તે પોતાના મનપર અંકુશ રાખી શક્યો નહિ. તે ઉડીને ઉભો થયો અને વિનોદિની તરફ થોડી પ્રગતિ કરી. બસ, પછી તે ત્યાંજ ઉભો રહી ગયો, તેના પગ આગળ ચાલી શક્યા નહિ. તેના હૃદયમાં ધડધડ એવો એક અશ્રુન અચકત શબ્દ થવા લાગ્યો. અમે તેને કેવળ શબ્દજ કહી શકતા નથી, તેને એક પ્રકારનો અનિર્વચનીય મંત્ર પણ કહી શકાય. આ તરફ વિનોદિની પણ ઉભી ઉભી કંપી રહી હતી. આ કંપની સાથે યોગેશ્વર પોતાનાં વિશાળ નયનોથી આ વર્ણ પરિવર્તન પણ જોવા લાગ્યો, તેનું હૃદય પણ કંપાયમાન થતું હતું. તેના હૃદયમાં જે યંત્રણા હતી તે અદ્ય સમય પશ્ચાત્ નિવૃત્ત થઈ. યોગેશ્વર કર્નવ્યાકર્તવ્યના વિચારથી

રહિત થઈ સદાને માટે પાપસમુદ્રમાં કુદી પડ્યો.
હાય, સર્વનાશ !

દોડો, ઉમા ! દોડો, તમારું નાવ હુબ્બી ગયું તેના
ઉદ્ધાર કરો.

મકરણ ૧૩ મું.

દોષ કેનો ?

જે થવાનું છે તે લક્ષ્યાવધિ યત્નોથી અટકવાનું નથી.
થવાનું તે તો અવશ્ય થવાનુંજ-પછી તે સાડું હો વા
ખુરું. પરંતુ યદિ સાડું કામ થાય છે તો જેના ભાગ્યથી
તે થાય છે તેની પ્રસંશા કરવી અને ખરાબ કામ થાય
છે તો કાના દોષથી તે થયું તેની તપાસ કરવી એ
મનુષ્યનો પ્રધાન ધર્મ છે. એમ ક્યાં વિના મનુષ્યોને
સંતોષ થતો નથી. પરીચિત આત્મીય જનોમાંથી એકાદને
દોષિત ઠેરવી જ્યાં સુધી તેઓ તેની નિંદા નથી કરતા
ત્યાં સુધી તેમના ઉદરમાં ઉંદરો દોડાદોડ કર્યા કરે છે.
યદ્યપિ સમસ્ત ઘટનાઓ ભાગ્યદ્વારાજ બને છે તથાપિ
મનુષ્યને દોષિત ઠરાવવામાં આવે છે !

વિનોદિની યોગેશ્વરના પ્રણય ફાંસામાં ફસાઈ
યોગેશ્વર વિનોદિનીની સાડીથી બંધાય ગયો. આથી

આથી ઉમાને ઘણા દિવસ સુધી પતિસુખથી વિમુખ રહેવું પડ્યું અતએવ એ એમાંથી એક તો અવસ્ય દોષિત હોવું જોઈએ. તેમાં દોષિત કાણુ છે તેની પ્રસ્તુત પરિચ્છેદમાં આલોચના કરવામાં આવશે.

યોગેશ્વર અંત્રેજી ભણેલો નવયુવક છે, પરંતુ તે સંયમહીન છે. તેને કદિ ધાર્મિક શિક્ષા આપવામાં આવી નથી, તેણે કદિ નિયમાનુસાર ધર્માચરણ કર્યું નથી. યદ્યપિ તે શિક્ષિત છે તથાપિ વસ્તુતઃ તેને જેવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ તેવું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું નહોતું. મનુષ્યો એ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકેછે, આખી મીઠી સંસારમાં ચાલી ઠોકરો ખાઈ જ્ઞાન ઉપલબ્ધ કરી શકે છે તથા સજ્જનોની સંગતિથી સુશિક્ષિત થાયછે. કિંતુ યોગેશ્વરને આ એમાંથી એક પણ પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થઈ નહોતી. યોગેશ્વર કેવલ અંત્રેજી લાખા શીખ્યો છે, યથા સમય તેનાં લગ્ન થયાં છે, અને હાલમાં તે નોકરી કરેછે—એક ઉચ્ચ પદ પર પ્રતિષ્ઠિત છે. યોગેશ્વર પત્ની જેની પાસે નથી એવી એક માતાનો પુત્ર છે. તેને અત્યંત માન આપવામાં આવે છે, તે અત્યંત લાડકવાળો પુત્ર છે. જેની સાથે યોગેશ્વરે લગ્ન કર્યું છે તે પણ તેના પિતાની અત્યંત પ્રિય એકની એક પુત્રી છે. એટલા માટે યોગેશ્વર પોતાના શ્વસુરનો એકનો એક જમાત્ર છે, અને તેને પુત્ર કરતાં પણ અધિક પ્રિય છે. કોઈ પણ તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈ કામ કરતું નહોતું તેમ કરી

શકતું પણ નહોતું. યોગેશ્વર પોતાના ગ્રહપરીવારની પોતાના સંસારની લેશ પણ ચિંતા કરતો નહોતો; તે કમાઈને રૂપીઆ લાવતો હતો અને તે રૂપીઆ માતાના હાથમાં આપી દઈ નિશ્ચિંત થઈ જતો હતો. માતા તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર ખર્ચતી હતી અને યોગેશ્વર પોતાના માતાપિતાને અત્યંત પ્રિય એવી ઉમાસુંદરીની સાથે વિલાસ સુખ ભોગવી સુખી રહેતો હતો. ઉમાની સાથે રહેવામાંજ તેની યુવાવસ્થાની સમસ્ત લાવનાઓની પુર્ણાહુતિ થતી હતી. ઉમા યોગેશ્વરની વિલાસ લાલસાનું ક્ષીણ સ્થાન હતું. માતાના પ્રગટ રહેતો સુશિતલ આશ્રય પ્રાપ્ત કરી અર્ધદંડ્ય શિક્ષણદ્વારા ઉદ્ધત અને આત્મજ્ઞાન રહતિ બનેલો યોગેશ્વર ગાહસ્થ્ય ધર્મનાં સંપુર્ણ કર્મોની અવહેલના કરી સુંદર, નવયુવાન પત્નીની સાથે બાલકની પેઠે ધુળપત્થરની રમત રમ્યા કરતો હતો. બાળકો સદા એક રમકડાનેજ પસંદ કરતાં નથી; નવીન રમકડાં જોઈ તેઓ પોતાનાં જીનાં રમકડાંનો ત્યાગ કરી તેમને લેવાને દોડે છે. નવીન રમકડાં સાથે રમતી વખત તેઓ પોતાનાં જીનાં રમકડાંને સર્વથા ભુલી જાય છે. બાળક યોગેશ્વરને માટે વિનોદિની નવીન રમકડું બની; યોગેશ્વરની દ્રષ્ટિમાં એ રમકડું અપુર્વ એવું અનુપમ છે. કારણકે મૂઠ યોગેશ્વર વિનોદિનીને પીછાની શકતો નથી. ઉન્મત્ત યોગેશ્વર વિનોદિનીનો મનોભાવ સમજી શકતો નથી. તે વિલાસના મોહમાં પડેલો હોવાથી તેણે વિનોદિનીને અપુર્વ માની હતી; તેથીજ તે ઉમા સદૃશ અમુલ્ય પદાર્થને ધુળમાં

ફેંકી દઈ વિનોદિનીના રૂપ રૂપી ઉજ્જવળ કાચપાત્રમાં કેવળ મોહમુદિરા પીતો હતો. તેમાં યોગેશ્વરનો શું દોષ છે? તેની જેવી સ્થિતિ હતી, તેને જેવી શિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ હતી તેવુંજ તેણે વર્તન કર્યું. જેની એકનિષ્ઠા નથી, જેને પાપ પુણ્યનો, વિચાર નથી, જેનામાં પાપ પુણ્યનાં ફલાફલ તરફ દ્રષ્ટિ રાખવાનું સામર્થ્ય નથી, તે મદિ સમાજ વિરુદ્ધ કોઈ કાર્ય કરે તો તેને અમે શી રીતે દોષ દઈ શકીએ ?

હવે વિનોદિની સંબંધી વિચાર કરીએ. તે તો ચિરકાલની દુઃખિની છે. તે રૂપ, યૌવન અને આકાંક્ષા ધરાવતી હતી; તેને પોતાની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાનો અવસર આજ પર્યંત કદિ પ્રાપ્ત થયો નહોતો. તે અત્યંત નાની વયમાં વિધવા બની હતી, તેને પુણ્ય યૌવન પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પણ તે વિધવાઓના બાજુ આચારનું વિધિપૂર્વક પાલન કરતી હતી, તેને કોઈ સારી શીખામણુ આપતું નહોતું. તેને કોઈ સારી વાત કહેતું નહોતું. તેમ તે બ્રહ્મચર્યનો અસૌકિક પ્રભાવ જાણતી નહોતી. તે પોતાની પાંચ સાત સખીઓનાં મુખથી તેમના પતી-સૌખ્યની વાત પરમ ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરતી, તેમના આમોદ-પ્રમોદનું પુણ્ય વર્ણન સાંભળતી, તેમના વસ્ત્રાલંકાર, શૃંગારાદિ જોતી; અને જ્યારે તેઓ સૈભાગ્યથી મદોન્મત્ત બની રસિલી આંખોથી વિનોદિની તરફ એક વાર કરુણાભરિત દ્રષ્ટિ ફેંકી પતીના હાથનું પાન ચાવતી પોતાની દેહલતિકાથી લટકા કરી ચાલી

જતી ત્યારે વિનોદિનીના મનમાં કાણુ જાણે કેવા પ્રકારની ઉદાસી છવાઈ જતી. આટલા દીવસ સુધી વિનોદિનીએ સહિષ્ણુતાના પ્રભાવથી તે ભાવ પોતાના હૃદયમાં ગુપ્ત રાખ્યો હતો, આટલા દીવસ પર્વત વિનોદિની પાપાણુ પ્રતિમા સર્દેશ સ્થિર હતી, પરંતુ યોગેશ્વરને જોયા પશ્ચાત તે સંયમ જાળવી શકી નહિ. જે લજ્જા રૂપી રેતીનો બંધ તેણે પોતાની ઓગણીસ વર્ષની વય પર્વત ટકાવી રાખ્યો હતો તે બંધ યોગેશ્વરના રૂપના પ્રભાવથી છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયો.

વિનોદિનીને ધર્માધર્મનું જ્ઞાન નહોતું, તેને પાપ-પુણ્યની બીલકુલ સમજ નહોતી. અત્યાર સુધી તેણે આ બ્રહ્મ સંસારમાં કેવલ દશ મનુષ્યના સંસર્ગમાં જીવન વ્યતીત કર્યું હતું. તેના મનમાં વિલાસની વાસના હોવા છતાં લજ્જાથી, નિંદાના ડરથી, તે આજ પર્વત શાંત રહી હતી. પરંતુ જ્યારથી તે યોગેશ્વરના ધરમાં આવી છે ત્યારથી તે એક પ્રકારની સ્વેચ્છાચારિણી બની ગઈ છે. તે સદાસર્વદા યોગેશ્વરને જોવા લાગી, તેને જોઈ જોઈને તેના રૂપનું ધ્યાન ધરવા લાગી. યદ્યપિ યોગેશ્વરના ધરનાં સમસ્ત કામોપર દેખરેખ તેજ રાખે છે તોપણ તેને યથેષ્ટ સમય મળે છે. સમય મળવાથી તે યોગેશ્વરના રૂપનું ધ્યાન ધરવા લાગી અને તેથી તેના હૃદયમાં વિષયવાસનાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. જે વાસણમાં સર્પ બંધ હોય તે વાસણના મુખ પરનું ઢાંકણ ખસેડી નાંખવાથી તત્કાણુ વિપધર ડુંકાડ મારતો

બહાર નીકળે છે; તેજ પ્રકારે વિનોદિની જ્યારે યોગેશ્વરના હૃદયની દુર્બલતા ઓળખી ગઇ ત્યારે તેનો લજ્જનો પડેલો સંપુર્ણતઃ નષ્ટ થઇ ગયો અને તેની દીર્ઘકાળથી દુઃખી રહેલી વિષયવાસના એકદમ ભયંકર સર્પની પેઠે ગર્જના કરી પોતાની શતાવધિ ફેણો વિસ્તારી પ્રકટ થઇ. વિનોદિનીએ ઉમા, સમાજ તથા પોતાની જાતને વિસરી જઈને પોતાના ધણેલોક તથા પરલોકનું સર્વસ્વ યોગેશ્વરને અર્પણ કરી દીધું. વિનોદિની આત્મજ્ઞાન રહિત બની ગઇ. તે પોતાના મૃત જતીના સ્મૃતિ સુખથી પણ વંચિત થઇ ગઇ. પોતાનાં લગ્ન ક્યારે થયાં તથા પોતે ક્યારે વિધવા થઇ તે પણ તે જાણતી નહોતી. આથીજ તે વિષયવાસનાને વશ થઇ આત્મજ્ઞાનરહિત બની યોગેશ્વરના હાથમાં વિના મુલ્યે વેચાઇ ગઇ. તેમાં વિનોદિનીનો શું દોષ છે? શું વિધવા થવું એજ તેનો દોષ છે? તો પછી તે રૂપ અને યૌવન શા માટે ધરાવતી હતી? તેને વાસ્તવિક બ્રહ્મચારિણી બનવામાં તેનાં આત્મીયજનોએ સહાય શા માટે ન કરી?

તો શું સર્વ દોષ ગૃહિણી નવદુર્ગાનોજ છે? હા. તેનોજ સર્વ દોષ છે. તે શા માટે દોષિત છે તે હવે અમે દર્શાવીએ છીએ.

તે ઘરની સ્વામિની છે, તે યોગેશ્વરની માતા અને તેના સંસારની અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે. તેણે ધૃત અને અગ્નિ નો આવો વિષમ સંયોગ શા માટે થવા દીધો? તેણે

વિનોદિનીને યોગેશ્વરની નિકટ શા માટે રાખી? વિનોદિનીને તે પોતાના ઘરમાં શા માટે લાવી? તેણે પ્રસુત પુત્રવધુ એવં નવજાત પૌત્રની સેવામાં નિમગ્ન રહી સંસારનાં અન્યાન્ય કામોની અવહેલના શા માટે કરી? શું વિનોદિનીના શિરપર પ્રસુત પુત્રવધુની સેવાનો ભાર નાંખવામાં આવત તો કાંઈ હાનિ જ્ઞાત? વિનોદિનીના મસ્તકપર સુનિકાગ્રરનો બોજો નાંખી તે કોઈ કોઈ વાર તેની તપાસ લેત તોપણ ચાલત. એમ કરવાથી કાંઈ હાનિ થાત નહિ, તેથી ઉમાને પણ કાંઈ કષ્ટ થાત નહિ. ઉમા હવે કાંઈ નાદાન છોકરી નથી. તે તણ બાળકોની માતા થઈ ચૂકી છે, તેને હવે પોતાની જાતની સંભાળ લેવા દેવી જોઈતી હતી. શું પુત્ર અને શું પુત્રવધુને આંખની કીકા બનાવી મુકવાથી કામ સરેછે? વિશેષતઃ નવદુર્ગાએ એટલો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈતો હતો કે હું સદા આવીને આવી રહેવાની નથી. એક સમયે હું જૂદા અવશ્ય થઈશ અને કોઈ દીવસ પુત્ર તથા પુત્રવધુનો ત્યાગ કરી મારે અવશ્ય ચાલ્યા જવું પડશે. તે સમયે એકલા યોગેશ્વરને ગૃહનો સંપૂર્ણ ભાર લેવો પડશે, તે સમયે ઉમાને સ્વામિની તરીકે રહેવું પડશે. યદિ તેમને અત્યારથી ગૃહસંસારનું શિક્ષણ નહિ મળશે, યદિ તેઓ અત્યારથી ગૃહસ્થ તથા ગૃહિણીનાં કર્તવ્યો નહિ સમજશે તો તેમને એ વિષયનું શિક્ષણ ક્યારે મળશે અને તેઓ પોતાનાં ધર્મકર્મ કરતાં ક્યારે શીખશે? યોગેશ્વર એક મોટો અધીકારી છે—સમાજમાં ગણ્યમાન્ય

એક ઉચ્ચ પદસ્થ વ્યક્તિ છે, ઉમા તેની સહધર્મિણી છે આ બાબતનો ખ્યાલ દુર્ગાદેવી કદિ પણ કરતી નહોતી. સ્નેહની અધિકતાને લીધે તે યોગેશ્વરને સદૈવ છોકરા તરીકે જ જોતી હતી, તો પછી તેની પત્ની* સ્વામિની શી રીતે બની શકે? તે તો આવાજ વિચાર ધરાવતી હતી : જે દીવસ માંડ નશીબ ઝુટી જશે, જે સમયે મારી બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જશે તે સમયે યોગેશ્વર અને ઉમા ધરની સર્વ વ્યવસ્થા કરશે. એમનો તો હજી ખેલ ખેલવાનો સમય છે. એ તો હજી છોકરાં છે. એ અત્યારથી સંસારની ચિંતા શી રીતે કરી શકે? ઉમાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો તેજ યથેષ્ટ છે. એથી શ્રીમતી દુર્ગાદેવીનો આનંદ ગગનમાં સમાતો નથી. આથી તે ઉમાને માતૃત્વનો કાઈ મર્મ જાણુવા દેતી નહોતી અને સુતિકા ગારમાં પોતાની શક્તિ અનુસાર ઉમાનાં પ્રાયઃ સમસ્ત કાર્યો પોતાની જાતે જ કરતી હતી. તે ઉમાના નવ પ્રસુત બાળકને તેજ વગેરે ચોપડી નવરાવતી અને સુતિકાગારમાં જ સદૈવ બેસીને તેને રમાડ્યા કરતી. એક તો તે ઉમાને કાંઈ કામ સોંપતી નહોતી; અને કદી કાંઈ કામ સોંપતી તો તેને વિશ્વાસ પડતો નહિ કે ઉમા તે કાર્યો સારી રીતે કરશે. અને યોગેશ્વર તેને હમાઇને ડૂબીઆ આપે છે તેજ તેને માટે બહુ છે. યોગેશ્વર માત્ર એક ધાવણું બાંધે છે, શું એટલા નાના છોકરા પર ધરનો ભાર લાદી શકાય? તે હમણાં ખાશે, પહેરશે અને મનમાં જે ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા થશે તે ભોગવશે. દુર્ગાદેવીના આવા વિચાર હતા.

હાય માતા નવદુર્ગા ! આ ક્ષુદ્ર સંસાર, પરીવાર અને
 ગ્રહપર તારે અસીમ હૃદયનો અપાર સ્નેહ રાખવાની
 આવશ્યકતા નહોતી. જેને તું તારા સ્નેહસાગરમાં કુબાડી
 રાખવા માગતી હતી તેણે તો અમર્યાદ પાપીનિધિમાં કુબા
 જઈને હલાહલનું પાન કર્યું. જેને માટે તું પરજોકનું
 ચિંતન તથા સુતિકાગારના દુર્ગંધને પિણુ સુગંધ સમજતી
 હતી તે તારી ઉમા હવે કંગાલ બની ગઈ છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પ્રયાણ.

ઉમાના પિતા ગિરીશ બાબુ પુત્રીને સંતાન થવાની
 ખબર સાંભળી સ્વયં બાંકીપુર આવ્યા છે. પોતાની પુત્રી
 તથા દોહિત્રીને થોડા દીવસને માટે પોતાને ઘેર લઈ
 જવાની તેમની ઇચ્છા હતી. ઉમાને પીયેર લઈ જવાની
 તેમની ઇચ્છાનાં બે કારણો છે. એકતો ઉમા દીર્ઘકાળથી
 પીયેર મળ નથી જેથી તેની માતા તેને જોવાને પરમ
 ઉત્સુક બની રહી છે. બીજું કારણ એ છે કે દુર્ગાદેવીને
 જ્યારે બે પૌત્રોની સેવા કરવાની હોય ત્યારે તે ગૃહનાં
 ઇતર કાર્યો શી રીતે કરી શકે ? અને ધારે કે ઇતર
 કાર્યો તે કરી શકે, તોપણ ઉમાના પુત્રોનું પાલનપોષણ

કરવાનો હક્ક શું એકલી નવદુર્ગાનોજ છે? તેમાં શું ગિરીશ બાબુનો કાંઈને કાંઈ લાગ નથી? અતએવ ઉમાને આં પ્રસંગે પીયેર અવશ્ય જવુંજ પડશે.

નવદુર્ગા વેવાઈનો આવો પ્રસ્તાવ સાંભળી પોતાની ઉભય આંખોમાં જલ્લ ભરી બોલી “નહિ, નહિ, હું ઉમા વિના મારું જીવન શી રીતે ટકાવી રાખી શકીશ? ઉભય બાલકો મારી ઉભય આંખોની કીકીઓ છે; તેઓ દ્રષ્ટિથી બહાર થતાં હું ગાંડી બની જઈશ.”

ગિરીશ બાબુ આના ઉત્તરમાં હસંતા હસતા બોલ્યા “આપ એક કામ કરશો તો ઉમા પિયેર પણ આવી શકશે અને આપ ગાંડાં પણ બની જશો નહિ. અને તે એ છે કે આપ પણ મારી સાથે ચાલો.”

નવદુર્ગા પોતાની આંખોનાં અશ્રુ સાડીદ્વારા લુછતી બોલી “આપ મસ્કરી સમજશો નહિ. યદિ ઉમા આપને ઘેર આવશે તો હું પણ અવશ્ય તેની સાથે આવીશ. મને અહીંઆં એક ક્ષણ પણ ગમશે નહિ. પરંતુ હું મારા યોગેશ્વરનું મુખ જોઈને અત્રે રહું છું. કારણ કે મારા જવાથી યોગેશ્વરને કષ્ટ થશે. હું સર્વ કાંઈ જોઈ શકું છું. પરંતુ મારા યોગેશ્વરને દુઃખી જોઈ શકતી નથી.”

સ્વયં યોગેશ્વરને આ સમયે માતા રહે કે જાય તેની કશી પરવા નથી. ઉમા તો પિયેર જાય તેમાંજ તે વિશેષ રાજી છે. સત્પથબ્રહ્મ યોગેશ્વર ઉમા પીયેર જશે

એવી શ્રદ્ધાથી અત્યંત આનંદિત થયો છે. તેના હૃદયમાં આ સમયે અનેક ભાવી સુખોનું ચિત્ર અંકિત થઈ રહ્યું છે. શ્વસુર ગિરીશ બાણુએ આ બાળુતની ચંચા યોગેશ્વરની સાથે પણ કરી. યોગેશ્વરે પ્રથમ તો ના કહ્યું, પરંતુ પાછળથી સમ્મતિ આપી. અતઃ નવદુર્ગને પણ નિરૂપાય બની ઉમાને પિયેર જવાની રજા આપવી પડી. બસ, હવે ઉમાનું પિયેર જવાનું નિશ્ચિત્ થઈ ગયું.

ઉમા સુનિકાગારમાંથી બહાર નીકળી સર્વ મામલો સમજી ગઈ હતી. દુર્ગાદેવી એક પ્રકારે પરમ ચતુર ગૃહિણી હતી; જ્યાંસુધી સંતાન છ માસનું ન થાય ત્યાં સુધી તે કદિ પણ ઉમાને યોગેશ્વરની પાસે જવા દેતી નહોતી; તેને તે પોતાની પાસેજ સુવરાવતી હતી. વળી દુર્ગાદેવીનો બીજો એક નિયમ એ હતો કે ઉમા વા યોગેશ્વર રોગાદિથી પીડિત હોય ત્યારે તે પતી પત્નીને સાથે રહેવા દેતી નહોતી. આ કારણથી ઉમા સુનિકાગારમાંથી બહાર નીકળ્યા છતાં સ્વામિનાં દર્શન કરી શકી નહોતી. કિંતુ બહાર આવ્યા પછી તેણે જે જેયું તે દ્વારા તે સમજી ગઈ કે માંડે ભાગ્ય ઝુટી ગયું છે.

ઉમાના પ્રયાણનો દીવસ નિશ્ચિત્ થઈ ગયો. સંધ્યાની ગાડીથી જવાનો નિશ્ચય થયો. તેની સાથે વળી એવી પણ વ્યવસ્થા થઈ કે મોટો છોકરો પોતાની પિતામહીની સાથે રહે અને ઉમા નાના છોકરાને લઈને પિયેર જાય.

નિયત દીવસે યોગેશ્વર કચેરીનું કામ શીઘ્ર આપેખી લઇ વહેલો ઘેર ચાલ્યો આવ્યો. ચાર વાગી ચુક્યા છે. યોગેશ્વર પોતાના દીવાનખાનામાં બેસે છે. ઉમા મંદ ગતિથી ડરતી ડરતી તે ઓરડામાં આવી. સ્વામિના ચરણકુંભજોમાં તેણે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. તેના પદની રજ લઇને તેણે પોતાના મસ્તકપર ચઢાવી. જે યોગેશ્વર ઉમાને જ્ઞેતાં, વેંતજ તેની કેશલતાએને ખુલ્લી કરી નાંખતો હતો, તેની દેહમાં ચાંદીઓ દેવા લાગતો હતો, તેને ચુંબન કરતો હતો, અને તેનો હાથ પકડી તેને પોતાની પાસે બેંચી લઇ ગળે વળગાડતો હતો તેજ યોગેશ્વર આજે ઉમાને જ્ઞેયા છતાં સ્થિર ચિત્તે સિગારેટ પી રહ્યો છે. પરંતુ કંઈ પણ ન બોલવું એ યુક્ત નથી એમ ધારી તેણે મુખ મરડીને કહ્યું “ઓહ! આજે તો બહુ ભક્તિ દર્શાવી રહ્યાંછોને! એ ક્યારથી શીખ્યાં?”

ઉમા—“જ્યારથી આપને ગુમાવી બેઠી ત્યારથી. જ્યાં સુધી દાંત રહે છે ત્યાં સુધી મનુષ્ય દાંતની કિમ્મત સમજતો નથી. જ્યાં સુધી દાંત હતા ત્યાં સુધી હું તેની કિમ્મત સમજતી નહોતી. પરંતુ હાલમાં તેમને ગુમાવી બેઠી છું તેથી તેમની પૂર્ણ કિમ્મત મારી સમજમાં આવી છે.”

યોગે—“હું કાંઈ મોતી નથી કે બોવાઈ જઈશ.”

ઉમા—“તમે મોતી શા માટે નથી? તમે ક્ષુદ્રથી પણ ક્ષુદ્ર છો અને મહાનથી પણ મહાન છો. હું આટલા

દિવસ સુધી તમને ક્ષુદ્ર સમજી તમારી સાથે રમત રમ્યા કરતી હતી, અને તેજ કારણથી આજે મેં તમને મોતીના દાણાની પેઠે ગુમાવી દીધા છે. તમને ગુમાવી દીધા પછી હું સમજી છું કે તમે મહાનથી પણ મહાન છો. આ સમયે તમે મારા ઇષ્ટદેવ છો, મારા આરાધ્ય પ્રભુ છો.”

એમ કહેતાં કહેતાં ગાંડી ઉભા રહી પડી: ‘મુખપર સાડી નાંખી તે ખુશ રોવા લાગી. યોગેશ્વર જડ મૂર્તિની પેઠે અચ્ચલ તથા અટલ ભાવથી તે રોદન કરતી દેવી તરફ જઈ રહ્યા.

ઉમાએ પોતાનાં નયનાશ્રુ લુછી નાંખી સ્વામિની ચરણધુલી પુનઃ ગ્રહણ કરી; પછી તે એક વાર પતીના મુખ પ્રતિ દ્રષ્ટિપાત કરી તે આરડાની બહાર નીકળી ગઈ.

મકરણ ૧૫ મું.

પિયેરમાં.

ઉમાને પિયેરમાં આવ્યે પ્રાયઃ છ માસ વ્યતીત થઇ ગયા. દરમ્યાન યોગેશ્વરે ઉમાને એક પણ પત્ર લખ્યો નથી. હા, તે કોઈ દ્વાઈ વાર શ્વસુર ગિરીશ્વંદ્રને પત્ર લખતો અને તેની સાથે • પચાસ રૂપીઆ પણ મોકલી આપતો. તેનો પત્ર અત્યંત સામાન્ય અને સાધારણ વાતોથી ભરેલો રહેતો હતો. મોટો છોકરો અત્યાર સુધીમાં લખતાં શીખી ગયો છે તે પોતાની માતા પર પ્રતિ સપ્તાહ એક પત્ર મોટા મોટા અક્ષરોમાં લખે છે. પત્રમાં આજ આશયનું લખાણ રહેતું: “મા, તમે સારાં છો? બાણુ સારો છે? હું તો ખુશીમાં છું.” ઉમાને પોતાના મોટી આશાવાળા શ્વસુરગૃહની સાથે હવે આટલોજ સંબંધ હતો.

ઉમાએ પુર્વે વિનોદિની પ્રત્યે વિદ્વેષ ધારણ કર્યો હતો. પરંતુ સુતિકાગારમાં બેસી શોચવિચાર કરી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે તેની સાથે ઈર્ષા કરવી યુક્ત નથી. ઉમાએ વિચાર કર્યો ‘વિનોદિની જીજ્ઞાસે તો મેંજ બોલાવી હતી. હું સારી રીતે સમજતી હતી કે વિનોદિની સૌહાર્ય વાન છે. હું એ પણ જાણતી હતી કે વિનોદિની જીજ્ઞાસંપુર્ણતઃ યુવાન અને બાલ વિધવા છે. જ્યારે મેં મારા

હાથથીજ મારા અહન આગ લગાડી તો માઈ અહબજે
 તેમાં શું આશ્ચર્ય ? શું હું તે સમયે નહોતી જાણતી કે હું
 ગંધકના અહમાં વસું છું ? મેં અવિચારી કાર્ય કર્યું અને તેજ
 કારણથી આજે મારા અહને આગ લાગી છે, નાદાન બાલક
 ત્યારે અગ્નિ પર હાથ રાખે ત્યારે તેને હાથ અવશ્ય બળેજ,
 તેના હાથ પર અવશ્ય ઝઝેલા ઉઠેજ. આગમાં બાળવાની
 શક્તિ છે એમ તે જાણતું નથી; તે છતાં, તેનો હાથ
 બળે છે હું નહોતી જાણતી કે માઈ અહ ગંધકનું છે
 અને તેની અંદર મેં આમ મુકી છે. હવાના સંયોગથી
 આગ બહુ ફેલાઈ છે; હવે હું શું કરું ? હાયરે ભાગ્ય!
 પરંતુ એટલું છતાંએ સુખની વાત એ છે કે હું બે પુત્રાની
 માતા છું. મારા સુવર્ણના ઉભય પુત્રો જીવંત રહ્યા. હું
 એ ઉભય બાલકોના હાથ પકડી રસ્તે રસ્તે ભિક્ષા માગી
 નિર્વાહ કરીશ અને સુખી રહીશ, કદિ કદિ ઉમા વિચાર
 કરતી ‘પુરૂષોત્તમ’ મન કમળપત્રપર પડેલા જળખિંદુ સમાન
 છે. તે ચંચળ અને અનિશ્ચિત છે. તો શું મારો સર્વ
 કાળ આ પ્રકારેજ વ્યતીત થશે ? કોક સમય સુખ અને
 કોક સમય દુઃખ આ સંસારનાં માણસોને ભોગવવાંજ
 પડે છે. સમયાનુસાર વર્તી કાળ નિર્ગમન કરવોજ જોઈએ.
 જોઈ, આ પ્રકારે મારા કેટલા દીવસ વ્યતીત થાય છે.
 ભલા, મારી તે શી ગણના ? સ્વયં ભગવતી સીતાને રામ
 જેવા પતી હતા, તોપણ તેમને કેટલું દુઃખ સહન કરવું
 પડ્યું છે ? તો શું હું આ એક સામાન્ય દુઃખ પણ
 સહન ન કરી શકું ? મારા આ ઉભય લવ કુશ જીવંત

રહે, પરમાત્મા એમને જીવિત રાખે, તો પછી મારે શી ચિંતા છે?”

ઉમા દીર્ઘ વિચાર કરી અંતે પ્રાયઃ એમજ કહેતી ‘ભગવાન મારા આ હિલચાલ બાળકોને જીવિત રાખે, પછી મને શું દુઃખ છે?’ તે પ્રાયઃ એકાંતમાં બેસીને વિચાર કરતી અને રોતી-તે એટલું રોદન કરતી કે તેનાં આશ્રુથી સાડી ભિન્નંધ જતી અને તેની આંખો લાલચોળ બની જતી. કિન્તુ અંતે તે પુત્રના મુખને ચુંબન કરી સ્થમસ્ત દુઃખો ભુલી જતી. ઉમા પ્રાયઃ મનમાં ને મનમાં બોલતી ‘જી, મારે આશ્રુપાત કરવાની શી જરૂર? એથી મારી આ બે સુવર્ણની ઇંટોનું અમંગળ થશે.’ આ જ ઉમાને માટે સંજીવન મંત્ર હતો.

ઉમાને આ જ માસમાં સ્વામિભક્તિનો મર્મ સારી રીતે જ્ઞાત થઈ ગયો. જેની સાથે અલાર મુધી તે બાલીશતા ભરેલાં કાર્ય કરતી હતી, જેની સાથે તે વાત વાતમાં જીદ કરતી હતી તે જ્યારે હાથમાંથી ગયો ત્યારે તે પતિ ભક્તિનો મર્મ સમજવા લાગી ઉમાએ કદિ યોગેશ્વરની પદ્મસેવા કરી નહોતી; તેણે કદિ તેના ચરણ પર પોતાનું મસ્તક રાખ્યું નહોતું. સ્વામિની સેવા કરવાનો સમય તેને કદિ મળતોજ નહોતો. જ્યારે યોગેશ્વરની તબીયત બગડેલી હોય ત્યારે ઉમા પોતાની સાસુના ઓરડામાં રહેતી હતી. નવદુર્ગાજ બિમાર પુત્રની સેવામાં રાત્રિ દિવસ નિમગ્ન રહેતી હતી. તે સમયે ઉમા સ્વામિના

ઝોરડા મુઝી પણ જતી નહોતી. સાગ્ને થયા પછી યોગેશ્વર જ્યારે પોતાની પત્નીને મસ્તકમાં તેલ લગાડવાનું કહેતો ત્યારે ઉમા હાસ્યમાંજ તેની આજ્ઞાને "ઉઝાવી દેતી હતી. એટલા માટે અમે કહીએ છીએ કે ઉમાએ કદિ સ્વામિની સેવા કરી નહોતી. આ સમયે તેજ પતિદેવના ચરણ કમલની સેવા કરવાની આકાંક્ષા ઉમાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ છે.

જેને પ્રેમ કહે છે તેનો વિકાસ અદ્યાપિ ઉમાના હૃદયમાં થયો નહોતો. ઉમા બાલ્યાવસ્થાથીજ દુર્ગાદેવી સર્વેશ સાસુના અસીમ વાતસલ્યની અધિકારિણી બની હતી. શ્વસુરાલયના શાસન ભય તથા સંક્રાંચનો ઉદય તેના હૃદયમાં કદિપણ થયો નહોતો, સ્વામિના સંબંધમાં કેશોર-સુલભ તીવ્ર આકાંક્ષાનો ઉદય ઉમાના હૃદયમાં કદિપણ થયો નહોતો. કારણ કે દશ વર્ષની વયથી અઢાર વર્ષની વય પર્યંત સ્વામિથી અલિપ્ત રહેવાનો પ્રસંગ તેને કદિપણ પ્રાપ્ત થયો નહોતો. પતિવિયોગથી સ્ત્રીઓને કેવું દુઃખ થાય છે તેની તેને સ્વપ્નમાં પણ કલ્પના નહોતી. તે સ્વામિનો કાંઈ ભર્મ જાણતી નહોતી. અતએવ ઉમાનું હૃદય વિરહ, પ્રેમ અને વિયોગની આગપર તપ્ત થયેલું નહિ હોવાથી તપ્ત સુવર્ણ સર્વેશ બન્યું નહોતું. હવે તે સ્વામિથી અલિપ્ત રહે છે અને સ્વામિને અન્યની સાથે પ્રેમ કરતો જુએ છે તેથી તે સ્વામિભક્તિનો ભર્મ સમજી ગઈ છે. ઉમા આ વાત સારી રીતે સમજી ગઈ છે કે 'સ્વામિ દેવતા છે. દેવ-

તાની સાથે ધુળમાટીથી ખેલવાથી તથા તેનો નિરાદર કરવાથી તે અપ્રસન્ન થઈ અન્યની પાસે ચાલ્યા જાય છે. સર્વ દેવતાઓની આજ્ઞા લીલા છે. દેવતાઓને પાપ પુણ્યનો સ્પર્શ થતો નથી. કિંતુ દેવતાનું દેવત્વ ભુલ્યા જઈ તેને સાધારણ માણસ ગણી પોતાના કર્તવ્ય પ્રત્યે દુર્લક્ષ્ય કરવાથી મનુષ્યને પાપના ભાગી થવું પડે છે. મેં આટલા દીવસ પર્યંત દેવતાની સાથે બાલીશતા કરી છે, પરંતુ તેનું કૃપા મને હમણાં ભોગવવું પડે છે.’ ઉમાને નાજનખરાં કરતાં શીખવ્યું નહોતું. સ્વામિને વશ કરવાને માટે જે જે યુક્તિઓ આપણા દેશના સ્ત્રી-સમાજમાં પ્રચલિત છે તેની-તે ગુપ્ત વિદ્યાની શિક્ષા ઉમાને પ્રાપ્ત થઈ નહોતી. ઉમા માનમાં રહી જાણતી નહોતી. ઉમા ક્રોધને પોતાના ચરણ આગળ આજોડતું જોઈ શકતી નહોતી. ઉમા હાસ્ય કરી જાણતી નહોતી, તે રોધ જાણતી નહોતી, તે ક્રોધ કરી જાણતી નહોતી. ઉમાને સ્ત્રીઓની એક પણ મોહિની વિદ્યા જ્ઞાત નહોતી. યોગેશ્વરની સાથે હઠામસ્કરી કરતાં જ્યારે તે અપ્રસન્ન થઈ મૌન ધારણ કરતો ત્યારે ઉમા તેના મુખ પાસે પોતાનું મુખ લઈ જઈ તેનું ગળું પકડી કહેતી ‘હીક હવે આવું કામ કદી પણ કરીશ નહિ.’ એમ કહીને તે સ્વામિનું અભિમાન દુર કરી દેતી. અને ઉમા જ્યારે ખેલમાં-પાનાં શેત્રંજમાં પરાસ્ત થઈ સ્વામિ પ્રત્યે નારાજ થઈ અમોલા લેતી ત્યારે યોગેશ્વર તેની પાસે

જઘ તેને ચીદવતો, જેથી ઉમાને કાંધ કૃત્રિમ કોષ તત્ક્ષણ પલાયન કરી જતો અને તે ખડખડાટ હસી પડતી. ઉમા સ્વામિની પાસે પોતાના શોખની એક પણ વસ્તુ માંગતી નહોતી, યોગેશ્વર પણ તેને કદિ કાંધ આપતો નહિ ઉમાને કોઈ વસ્તુની ત્રુટિ નહોતી; તેની સાસુ તેની સર્વ મનઃકામના પુર્ણ કરતી હતી. પાંદક, આપનામાં પણ અનેક જણ એવા હશે કે જેમને પોતાની જાતે પોતાની ભાયાને કોઈ વસ્તુ આપવાની આવશ્યકતા પડતી નહિ હશે; તોપણ આપની પ્રિયતમા આપને જુઠમુઠ કોઈ સમય અવસ્ય કોઈ વસ્તુ અપાવવાની ભલામણ કરતીજ હશે. પરંતુ ઉમા તેમ પણ કરતી નહોતી. તો આપજ કહો આવી રમણી ચિરકાલ પર્યંત પોતાના શિક્ષિત પતિને પોતાના અધીકારમાં રાખી શકશે ?

પુરૂષો સ્ત્રીઓના ગુણોથી સહજમાં વશ રહી શકતા નથી, સ્ત્રીઓની યુક્તિઓજ તેમને બહુ રાખવાને માટે યથેષ્ટ શૃંખલા છે. સૌંદર્ય એ પણ સ્ત્રીઓનું એક ધન છે. અનેક યુક્તિઓ દ્વારા જે રમણી પોતાના પતિને પોતાના અધિકારમાં રાખે છે તે પોતાના પતિની દ્રષ્ટિમાં અધિક રૂપવતી છે. કિંતુ ઉમા ન તો બહુ સૌંદર્યવાન હતી કે ન તો તે કોઈ મોહિની વિદ્યા જાણતી હતી. આ જ કારણથી યોગેશ્વર સદૃશ સ્વામિ ઉમાના હાથમાં રહી શક્યો નહોતો.

છ માસ પશ્ચાત્ નવદુર્ગાએ ઉમાને તેડવાને માટે એક માણસ મોકલ્યો. ગિરીશ બાણુની ઈચ્છા યદ્યપિ તેને મોકલી દેવાની હતી તો પણ તેની માતાએ સમ્મતિ આપી નહિ તેથી તેઓ તેને મોકલી શક્યા નહિ.

રાતના આઠ વાગ્યા છે. ગિરીશ બાણુ ભોજન કરવા બેઠા છે. ઉમા પણ સામે બેઠી છે. ગિરીશ બાણુની પત્ની ઉમાનાં પુત્રને ખોળામાં લઈ જરા દુર બેસી દોહિત્રને પંખો નાંખવાના નિમિત્તથી સ્વમિને પણ પંખો નાંખી રહી છે. ભોજન કરતાં કરતાં ગિરીશ બાણુ બોલ્યા “હવે ઉમાને મોકલી દેવી જોઈએ,” એનાં સાસુ હવે એને જોવાને માટે બહુ વ્યાકુલ બની રહ્યાં છે.”

ગિરીશ બાણુની પત્ની—“હું તો મોકલનાર નથી; પછી તમારી જેવી ઈચ્છા.”

ગિરીશ—“ધર્મવરને ખાતર જરા શાંત થઈને બોલો; એને અહીંઆં રાખી મુકવામાં તમારી શી મતલબ છે તે પ્રથમ જણાવો.”

ગિરીશ બાણુની સ્ત્રી—“હાથ મુખ ધોઈ દિવાન-ખાનામાં ચાલો. હું ત્યાં સર્વ વાત કહીશ. પરંતુ હમણાં આટલું તમને જણાવી દઉં છું કે ઉમા તમારી પુત્રી નથી, એ મારી દીકરી છે. એની ઉપર તમારો અધિકાર નથી.”

ઉમા અવાક બની પોતાની માતાના મુખ તરફ થોડી વાર સુધી જોતી રહી. પછી પોતાની માતાના ખોળામાંથી પોતાના સુતેલા બાળકને લઈને પોતાના શયનાગારમાં જઈ શેવા લાગી. આ સમયે ઉમાને પોતાના સ્વામિનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ડાસો-ડાસી.

વૃદ્ધ ગિરીશચંદ્રે હાથ-મુખ ધોઈ શયનાગારમાં પ્રવેશ કર્યો. વૃદ્ધાએ પતિનું એંકું પ્રાશન કર્યું. તત્પશ્ચાત્ પાન ચાવતી ચાવતી એક પાતળી સાડી પહેરી તે પતીની પાસે ગઈ. થોડીવાર બેઠા પછી તે બોલી “હું હમણું મારી છોકરીને સાસરે મોકલવાની નથી. એના જવાથી મને અત્યંત દુઃખ થશે. વિનોદિની ત્યાં શા માટે રહી? ઉમાની સાથે તેણે પણ અહીંયાં આવવું જોઈતું હતું.”

ડાસો—“તેને તો હમણું બોલાવું તો તે ચાલી આવે. કિંતુ તેને તો મેંજ જાણીજોઈને ત્યાં રહેવા દીધી છે. ઉમા જ્યારે પ્રસુતિ-ગ્રહમાં હતી ત્યારે એની સર્વ સેવા રાતદીવસ વેવાણુજ કર્યા કરતાં હતાં. એક તો વૃદ્ધાવસ્થા અને બીજું રાત્રિ દીવસ પ્રસુતિગ્રહમાં રહી

ઉમા તથા તેના બાળકની સેવા કરવાની આથી તેમની તખીયત કાંઈક શિથિલ થઈ હતી. આવી દશામાં તેમની ઉપર રસોઇ આદિનો બાર નાંખવો યુક્ત નથી એવો વિચાર કરી હું વિનોદિનીને ત્યાંજ મુકી આવ્યો છું. તેમાં કંઈ હરકત છે?”

ડોસી—“હરકત શાની? મારા કપાળની? તમે વેવાણુ ઉપર દયા કરી મારી દીકરીને જજમાં ફેંકી દીધી. ધિક્કાર છે પુરૂષોને! તમારામાં આગળ પાછળનો વિચાર કરવાની લેશ પણ બુદ્ધિ હોતી નથી.”

ડોસો—“બુદ્ધિ નથી એટલા માટેજ તો સ્ત્રીઓની ગુલામી કરતા ફરીએ છીએ. પુરૂષોમાં જે બુદ્ધિ હોત તો તેઓ તમારી આજ્ઞામાં રહેત? તમારા મનમાં અન્ય સંદેહ શા માટે રહે છે? યોગેશ્વર બહુ સારો છોકરો છે.”

ડોસી—“તે જે સારો હોત તો મારી ઉમાપર છ મહીનામાં એક પત્ર પણ લખત નહિ? વિવાહ થયા પશ્ચાત્ત જે જમાઇ દીવસમાં બે વાર પત્ર લખતો હતો તેજ જમાઈ આજે છ માસથી ચુપ છે. ગમે તેમ પણ આમાં કાંઈક ગુદ રહસ્ય અવશ્ય રહેલું છે. વિનોદિનીએ પણ મારાપર એક પણ પત્ર લખ્યો નથી.”

ડોસો—“શું કહો છો? શું યોગેશ્વર ઉમાપર પત્ર નથી લખતો? વિનોદિની પણ એની કાંઈ ખબરઅંતર નથી પૂછતી? આ વાત તમે મને પૂર્વે કેમ ન કરી?

નહિ, યોગેશ્વર સારો છોકરો છે; શું વિનોદિની પણ એકદમ આવીજ થઇ ગઇ હશે? નહિ, એમ બનવું સર્વથા અસંભવિત છે. મારાં વેવાળુ પાકાં ગૃહિણી છે; તેઓ જ્યાં રહેતાં હોય ત્યાં આવો અનર્થ બનવાનો ભય નથી.”

ડોસી—“ધારો કે છોકરો સારો છે. પરંતુ તે આજકાલના નવીન પ્રકારમાં ઉછરેલો છે. તે કમાય છે, ખાય છે, પીએ છે, પુર્ણ યૌવનમાં વિલસે છે. પુરૂષ અને કાગડાની જાત એક છે; પત્રાળી પડી છે એમ જોતાંજ તે તેની તરફ ઝુકી પડશે. વેવાળુ પાકાં ગૃહિણી છે, હું તેમને અસહ્ય શોળખું છું; કિન્તુ ઉમાના મુખથી સર્વ હકિકત સાંભળી હું કાંઈક ડરી પણ ગઈ છું.”

ડોસી—“તમે લલ્લા એવી પત્રાળી રસ્તા ઉપર શામાટે ફેંકા છો? વિનોદિની તો કાંઈ એવી નથી. વળી વેવાળુ ના ગૃહિણીત્વમાં દોષ આવે એમ તમને લાગે છે? હું તેમની પ્રશંસા કરી રહ્યો છું તેથી તમને દ્રેષ તો ઉત્પન્ન નથી થયો?”

ડોસી—“આપ શું જોલો છો? વિનોદિની એક તો બાલવિધવા છે અને વળી યુવાન છે. વેવાળુની પ્રશંસા આપ સો મુખથી કરોને, તેથી મને દ્રેષ શા માટે ઉત્પન્ન થશે? આપે તેમનું નીમક ખાધું છે, તોપણ

આપ તેમની પ્રશંસા શા માટે નહિ કરશો ? પરંતુ આપ શું નથી જાણતા કે તેઓ પણ સ્ત્રી છે અને પુરુષ જાતીને અવશ્ય પીછાને છે ? તોપણી તેમણે વિનોદિનીને મોકલી શા માટે દીધી નહિ ? ઉમાને માટેજ તો તેને ત્યાં મોકલવામાં આવી હતી. ઉમા જ્યારે આવી ગઈ ત્યારે તેને ત્યાં રહેવાની શી જરૂર ? તમે તેને લાવવાને તૈયાર નહિ હોત તો તેમણે તેને જળરદસ્તીથી મોકલવી જોઈતી હતી. અને તે એકવીસ દીવસ પર્યંત ઉમાના પ્રસુતિગૃહમાં રાત્રિદીવસ હાલ્યાચાલ્યા બિના બેસી રહી સંસારમાં આગ લાગે કે ગમે તે થાય તોપણ તે તરફ આંખ ઉઠાવીને જોતી નહોતી. ગૃહસ્થાશ્રમનો સર્વ બોબો વિનોદિનીના શીરપર હતો; તે જે કરતી તે થતું. રાત્રે યોગેશ્વર વાળુ કરતા ત્યારે તે તેમની પાસે બેસી રહેતી. તેજ તેમનાં કચેરીનાં કપડાં સ્વચ્છ રાખતી તથા પહેરાવતો. અને તે પાળેલી બિલાડીની ખેડે તેમની પાછળ પાછળ ફરતી. યદ્યપી યોગેશ્વર મારો જમાઈ છે, તો પણ તેથી તે દેવ થોડોજ ગણાશે ? ઉમા કહે છે કે પ્રસુતિગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તેણે ઉભયનું વર્તન અજળ પ્રકારનું જોયું હતું. આંતરિક વાત ગમે તે હો, પરંતુ તેમનું બાહ્ય વર્તન ઉચિત નહોતું. સંસારમાં સતીઓ પુરુષ છે, પરંતુ તે બિચારી દુષ્ટોના હાથમાંથી બચવા પામે ત્યારેને ? વિનોદિની વિધવા છે. સૌદર્યવાન છે, યુવાન છે અને સમાધમાં યોગેશ્વરની સાથી છે; તે રાત્રિદિવસ તેની સાથે રહે છે, માટે ક્ષણમાં

શું થશે તે કોણ કહી શકે ? ઉમાને આવ્યાને આજે છ માસ વ્યતીત થઇ ગયા છે, પરંતુ યોગેશ્વરને એક પણ પત્ર તેની ઉપર આવ્યો નથી. ઉમા દિનપ્રતિદિન આજ ચિંતાથી સુકાતી જાય છે.”

ડોસો—“રામ ! રામ ! શું સત્ય કહો છો ? તોપછી એનો ઉપાય શું ? ઉમા મારી અત્યંત લાડકી પુત્રી છે, તેનું શું થશે ? નહિ-નહિ, હું તેને કદાપિ મોકલીશ નહિ; ભલે હવે એ અહીંઆંજ રહે, ખાય પીએ અને ખુશીમાં રહે, તેને હવે કદિ મોકલીશ નહિ.”

ડોસો—“વાળુ કરતાં કરતાં તમે શું કહેતા હતા ? જસ એકજ વાતમાં મતિ બદલાઇ ગઇ; ઉમાને સાસરે શા માટે નહિ મોકલો ?”

ડોસો—“હમણાં તમેજ કહેતાં હતાં કે ઉમાને સાસરે મોકલવી નથી. અને તેજ હું પણ કહું છું. હવે તે ક્યાં જશે ? શું તે આગમાં બળવા જશે ? હું મારી સુવાર્ણની પુત્રીને ત્યાં કદાપિ મોકલીશ નહિ.”

ડોસો—“તમારી પણ અજબ પ્રકારની બુદ્ધિ છે. મેં તમારું મન જોવાને માટે એમ કહ્યું હતું કે હમણાં મોકલવામાં નહિ આવે. છોકરીને સાસરે નહિ મોકલશે તો શું ઘરમાં પોપશો ? જુઓ, જેને નવ મિહના પેટમાં રાખી તેને અન્નવસ્ત્ર પણ હું પુરાં પાડી શકીશ. પરંતુ દીકરીનું પાલન પોપણ કરી તેને ઘરમાં રાખવી એ

સજ્જનતાનું લક્ષણ નથી. વસ્તુ:ત કન્યા એ અતી જોખમ વાળી વસ્તુ છે. પુત્ર ખરાબ નીકળવાથી સમાજમાં મસ્તક નીચું થતું નથી, પ્રરંતુ પુત્રી ખરાબ નીકળવાથી સર્વનાશ થાય છે. પુત્રી એ પીયેરમાં રાખવાની વસ્તુ નથી. વળી સ્ત્રીઓનું સર્વસ્વ સ્વામિ છે. વિશેષતઃ આવા સંકટના સમયમાં પુત્રીને તેના પતિથી અલિપ્ત રાખવી યુક્ત નથી. પુરુષનું મન એકવાર તુટતાં તેને સાંધવું એ રહેલું કાર્ય નથી. હું કહેતી હતી કે વિનોદિની ન્યાસુધી ત્યાં રહેશે ત્યાંસુધી ઉમાને હું મોકલીશ નહિ. કોઈ પ્રકારે પ્રથમ વિનોદિનીને ત્યાંથી બોલાવી લો અને ત્યાર પછી છોકરીને ત્યાં મોકલો. હવે મારા વીત સમજમાં આવી ?”

ડાસો—“વિનોદિનીને શી રીતે બોલાવું ? વળી તેને બોલાવીને અહીંયાં રાખું પણ શી રીતે ? જે સ્ત્રીના ચરિત્ર વિષે એકવાર સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તેને ઘરમાં તેજવીને રાખવી એ પણ ન્યાયસંગત નથી.”

ડાસી—“પ્રથમ તેને કોઈપણ પ્રકારે બોલાવો તો ખરા; પછીની વાત પછી થશે. સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં માણસો હોય છે. હાથની પાંચે આંગળીઓ શુ સરખી હોય છે ? વિનોદિની તમારી ભાણેજ છે તેને ક્યાં હાંકી કાઢશો ? તે પોતાના પગ ગ્રહ્યહાર મુકશે તો કાનું મસ્તક નીચું થશે ? તે આપણી ગફલતથીજ મર્યાદારહિત બની ગઈ છે હવે આપણને આપણી મુખ્યતાને માટે પ્રાયશ્ચિત

કરવુંજ પડશે. તે સર્વ પાછળથી થશે; હમણાં તો તમે તેને તેડાવો.”

ડોસો—“હું તેને શી રીતે તેડાવું ? શું હું સ્વયં જઈને ખોલાવી લાવું ?”

ડોસી—“ધન્ય છે તમારી બુદ્ધિને ! તમે સ્વયં જશો તો સર્વ મામલો બગડી જશે. પાપીની મર્યાદા તથા બુદ્ધિને બળાતકારે નષ્ટ ન કરો. જે પ્રથમ વાર પાપ કરે છે તેને જ્યાં સુધી લજ્જા અને ભય રહે છે ત્યાંસુધી તે મુખ્ય ખોલીને નફ્ટાઈના શબ્દો ઉચ્ચારતો નથી તેમજ દુરાચરણથી પણ દુર રહે છે. વિનોદિની તથા યોગેશ્વરને જ્યારે તમે આંતરિક ભેદ જાણો છો એમ જ્ઞાત થશે ત્યારે નિર્લજ્જ વિનોદિની છઠ્ઠાક વેશ્યાવેડા માંડશે અને યોગેશ્વર પણ તમારા પ્રત્યે રૂઢ થશે. તેનો આ રોપ અતિ ઉમાના શીરપર ઉતરશે. તેમને આ વાત જાણવા દેવી ન જોઈએ કે આપણે સર્વ હકિકત જાણી ગયાં છીએ. પત્ર લખી દો કે મારો પેલો પુરાણો અમ્લપીતનો વ્યાધિ પુનઃ લાગુ થયો છે માટે જ્યાં સુધી વિનોદિનીને મોકલશો નહિ ત્યાંસુધી ઉમાને મોકલવામાં નહિ આવે. કારણકે અહીંઆં કામકાજ કેાણુ કરે ? એવો પત્ર પહોંચતાં તમારી અતિ બહાદુર અને પ્રિય વેવાણુ પોતાની બહાદુરીની ધ્વજરૂપ વિનોદિનીને અત્રે મોકલી આપશે અને ત્યારપછી ઉમા સાસરે જશે. આ વ્યવસ્થા તો સારી છે ને ? એમ કરો કે જેથી કાંદો પ્રાતઃકાળમાંજ પત્ર જાય. સ્મરણમાં રહેશે ને ? બસ હવે સુઓ.”

મકરણ ૧૭ મું.

ગૃહત્યાગ.

કાચના વાસણમાં જે વસ્તુ રાખશે તેનોજ રંગ તે ધારણ કરશે. સ્ત્રી કાચના પાત્ર સમાન છે માટે પુરૂષ યદિ કંચન હોય તો તેના સંસર્ગથી સ્ત્રી પણ કંચન બની જશે. યોગેશ્વર આ સમયે વિનોદિનીનો બની ગયો છે; વિનોદિની યોગેશ્વરના આધારરૂપ કાચપાત્ર છે. યોગેશ્વર યદિ શુદ્ધ કંચન હોત તો વિનોદિની અનાયાસ કંચનરૂપ બની જાત. કિન્તુ આ યથાયોગ્ય કાચ અને કંચનનો સંસર્ગ નથી; યોગેશ્વરે રૂપના મોહમાં પડી, વીલાસલાલસાથી પતિત થઇ વિનોદિનીનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો હતો. યોગેશ્વરે વિનોદિનીના સ્વચ્છ તથા નિર્મળ હૃદયરૂપ કાચના પ્યાલામાં વિલાસનો શોણિતરૂપ મદીરા નાંખ્યો હતો. એટલા માટે વિનોદિનીએ મોહમયી બની યોગેશ્વરને આસક્ત કરી લીધો હતો. વિનોદિની પણ નવીન સુખથી સુખી બની પ્રાયઃ પોતાની જાતને ભુલી ગઇ હતી. વિનોદિની ભુત અને ભવિષ્યની પરવા નહિ રાખતાં વર્તમાનમાં આનંદ ભોગવતી હતી. વિનોદિની માનવી હોવા છતાં તેણે દાનવીનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું. કારણ કે તેણે તૃષાતુર બની મદિરાપાન કરવાની આશાથી સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો હતો.

દુર્ગાદેવી ઉમા પિયેર ગર્ભ ત્યારથી સુખી નહોતી. ઉમા જ્યારે તેની પાસે હતી ત્યારે વિનોદિની તેની જેટલી સેવા કરતી હતી તેનો શતાંશ પણ તે હવે કરતી નથી. અહકાર્ય પ્રત્યે પણ હવે તેની પુર્વના જેવી તીવ્ર દ્રષ્ટિ રહેતી નથી. હાલમાં તો દારૂદાસીઓ જે કરે છે તેજ થાય છે. પ્રતીત થાય છે કે વિનોદિની એવો વિચાર કરે છે કે હવે તો મારો દિવસ ફર્યો છે; યોગેશ્વર મારા થઈ ગયા છે; હવે તો મારો વિજય છે. તો હવે કર કેનો? દુર્ગાદેવી ભેદ સમજી ગઈ નહોતી, એમ પણ નહોતું. વિનોદિનીની રીતભાત જોઈ તથા દાસીઓના મુખની વાત સાંભળી તે સર્વ ભેદથી શાત થઈ ગઈ હતી. પરંતુ અત્યારસુધી તે મુખ ખોલી યોગેશ્વરને તેના સંબંધમાં કહી શકી નહોતી. તેણે વિચાર કર્યો કે આવી ખરાબ વાત સ્પષ્ટ રીતે અને એકાએક કહેવાથી યોગેશ્વર કદાચિત કુદ્ધ થઈ જશે અને તેને કાંઈ અપમાનકારક શબ્દ કહી દેશે. હિંદુ સ્ત્રીઓનો આધાર સ્વામિ અને પુત્રજ હોય છે, દુર્ગાદેવીનો સ્વામિ અહત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો છે. પુત્ર કમાનાર અને સ્વાધીન છે. તેનો તે સ્વાધીન અને નિડર પુત્ર માતાની કાંઈ પરવા નહિ કરતાં હિંદુના પવિત્ર અહસ્થાશ્રમની શિતળ છાયામાં રહી પાપકર્મમાં ડુબી રહ્યો છે. જે પુત્ર પોતાનાજ ઘરમાં માતાની સમક્ષ આવા પાપકર્મમાં લિપ્ત થઈ શકે છે તે પુત્ર માતાની અવજ્ઞા કરી નિત્ય નવીન પાપ સંચિત નહિ કરશે એમ કોણ કહી શકે છે?

દુર્ગાદેવીએ અપમાનના ડરથી આટલા દિવસ પર્યંત મૌન ધારણ કર્યું હતું. તે પોતાની કાટડીનાં બારીબારણાં બંધ કરી સમગ્ર રાત્રિ ઇષ્ટ મંત્ર જપતી અને પોતાના સ્વામિને સ્મરી ખુબ રાતી. અંતે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ઉમાને પૈયેરથી તેડાવી મગાવું. તે આવ્યા પછી પોતાને જે ઇષ્ટ લાગશે તે કરશે. અને આથી તેણે પુત્રને કહ્યા વિના ઉમાને તેડાવવાને માટે વેવાઇને ઘેર માણસ મોકલ્યો. વેવાઇ ગિરીશ્વરે ઉમાને નહિ મોકલતાં માણસની સાથે એક પત્ર મોકલ્યો. દુર્ગાદેવીએ છં માસ પર્યંત જે અપમાનના ડરથી યોગેશ્વરને કાંઇ કહ્યું નહોતું તે અપમાન આજે સપુત (!) યોગેશ્વરે શ્વસુર તરફથી પત્ર આવતાં કરી નાંખ્યું.

યોગેશ્વર ભોજન કરવા બેઠો છે, કચેરીનો પોશાક નોકર દીકઠાક કરી રહ્યો છે, વિનોદિની પીરસે છે. આ સમયે માતા દુર્ગાદેવી હાથમાં પંખો લઇને આવી. યોગેશ્વરે માતાને જોઇ ખાતાં ખાતાં મુખ ફેરવી દીધું, બ્રમર ચઢાવ્યાં, અને માતાને નિકટ બેસતાં જોઇ શુષ્કતા પુર્વક બોલ્યો “જાઓ, પંખો નાંખવા તું કાંઇ કામ નથી; બહુ પંખો નાંખ્યો છે.”

માતા—“શું દીકરા, મેં કાંઈ તારૂં અનિષ્ટ કર્યું છે ? ”

યોગે—“મારૂં મસ્તક તમે અવનત કરી દીધું છે. અને કહ્યા વિના તમે માણસ મોકલ્યો, પરંતુ તે લોકાએ

તેને પાછો મોકલ્યો. મને પુછ્યા વિના માણસ મોકલ્યો તેના કૃણ રૂપે હવે અપમાન ભોગવો.”

માતા—“દીકરા, અપમાન શાનું ? વેવાઇ બીઝાર છે, મરશે કે બચશે તે કહી શકાય એમ નથી. એક દીકરી ઘરમાં છે તેને હમણું તેઓ શી રીતે મોકલી શકે ? તોપણ તે લોકો મહા સજ્જન છે, તેથી તેમણે જણાવ્યું છે કે વિનોદિનીને મોકલો તો અમે ઉમાને મોકલી આપીશું. તો પછી એમાં અપમાન શું છે ?”

યોગે—“આ તે લોકોનું માત્ર એક બહાનું છે. તમે એવાં ભુદ્ધિમાન છો કે તેમની વાત સત્ય માનો છો ! વિનોદિની શું રસોઇયણ છે કે સર્વત્ર ભાત રાંધ્યા કરશે ?”

માતા—“યોગેશ, આ તું શું બોલે છે ? વિનોદિની રસોઇયણ છે કે સ્વામિની છે તેની તને શી પડી છે ? વિનોદિની વેવાઇની બાણેજ છે, તેમણે એને આટલા દિવસ પર્યંત પાળીપોષી છે, હાલમાં ગિચારી વિનોદિનીની મામી બારે સંકટમાં આવી પડી છે તેથી તેણે એને તેડાવી છે. તારે એને મોકલવી પડશે. એ શિવાય કાંઇપણ કહેવાનો તને શો અધીકાર છે ?”

યોગેશ્વર મનુષ્ય હોત તો માતાનાં આ તિરસ્કારપુર્ણ વચનો સાંભળી પાણી ચંદ્ર જત. પરંતુ તેણે હાલ સાદેવીની વેદિપર મનુષ્યતાનું બલિદાન આપી વિનોદિનીને

પ્રાપ્ત કરી હતી. તેથી તેણે માતાના તિરસ્કારથી લજ્જિત ન થતાં ઉલટો ક્રોધ પ્રકટ કર્યો. તે ગર્જના કરીને બોલ્યો “મામા થવાથી એકદમ મામાકંસ બની જવું યુક્ત નથી. છેતરીને વિનોદિનીને લઈ જવા માટે આ સર્વ જુડી-વાતો લખી મોકલી છે. સરકારને જરા પુછાવી તો મંગાવે કે તમને કયો રોગ થયો છે.”

માતા—“મુખ સંભાળીને બોલ. મારી સમક્ષ આવી વાત કદિ મુખપર લાવીશ નહિ. યદિ વિનોદિનીને લઈ જવાને માટે આ સર્વ પ્રપંચ રચવામાં આવ્યો છે તો એને મોકલી દેવાથી પંચાત મટે છે. હું આજેજ વિનોદિનીને મોકલી દઉં છું, જોઈ તું શું કરે છે?”

યોગે—“નહિ, વિનોદિનીને કોઈપણ પ્રકારે મોકલવામાં નહિ આવે. એ જશે તો મારે માટે રસોઈ કાણુ કરશે? તમારી લાડકી વડુ તો હવે રસોડામાં પગ મુકવાની નથી.”

ક્રોધથી કંપાયમાન થયેલી દુર્ગાદેવી પોતાના સંપુત(!) પુત્રની આ વાત સાંભળી આત્મસંયમ ન કરી શકી. ક્રોધ ક્ષોભ તથા અપમાનથી પ્રાયઃ હતજુદ્ધિ બની તે પોતાના એકનાએક પુત્ર પ્રત્યે બોલી “તું મરી જાય તેજ સાઈ છે.” અંતે આવા શબ્દો બોલવા માટે પોતાના મનને ઠપકો આપી પુત્રના મંગળની કામના કરી તે બોલી “સાઈ, યોગેશ્વર, આજેજ મને કાશી મોકલી આપ. હું એક ક્ષણુ પણ અહીંયાં રહેવાની નથી આ બાર વાગ્યાની ગાડીમાંજ જઈશ.”

યોગેશ્વરે આનો કાંઈપણ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ. ક્રોધથી કંપતો કંપતો તે થાળી ખસેડીને ઉડી ગયો. દુર્ગાદેવી અશ્રુ લુછતી કાંઈપણ ખાધાપીધા વિના બીજી સાડી પણ નહિ લેતાં યોગેશ્વરના પાપી ગૃહમાંથી નીકળી ગઈ કાંઈ પાડેશીની પાસેથી તેણે ખોતાનાં બે ત્રણ અલંકારો મુકી જોઈતા રૂપિયા લઈ લીધા. મહોલ્લાના પુરોહિત પણ તેની સાથે ગયા. યોગેશ્વરે માને પાછી વાળવાનો લેશ પણ પ્રયત્ન કર્યો નહિ. જતી વખત તેણે માતાને પ્રણામ પણ કર્યા નહિ. થાળી ખસેડી નાંખી તે ખાધા પીધા વિના કચેરીમાં ગયો. આખો દિવસ તે કચેરીમાં કામદાજ કરતો રહ્યો, પરંતુ જેવી રીતે તોફાનની મોટી મોટી લહરીઓ એકપછી એક આવીને સમુદ્રગર્ભને હચમચાવી નાંખે છે તેવી રીતે માતાના ગૃહત્યાગથી અનેક વિચારો આવી તેના સ્થિર અને ગંભિર ચિત્તને ડગમગાવી નાંખતા હતા. કિન્તુ તેની સાથેજ વિનોદિનીના સંગસુખના વિચારની તૈલધારા આવીને તેના સમસ્ત ક્ષોભોને શાંત કરી નાંખતી હતી.

યોગેશ્વર, તારી સાંસારિક તૃપ્તિ અને સંતુષ્ટિનો આજ અંતિમ દિવસ છે, તારું સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ ગયું છે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ઉમાનું આગમન.

દુર્ગાદેવીએ કાશી પહોંચતાંની સાથેજ એક પત્ર ઉમા સુંદરીપર મોકલ્યો. તે પત્રમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ હતો:-

“પુત્રી, મારી કાશીમાં નિવાસ કરવાની ઇચ્છા છે. શ્રી વિશ્વનાથની કૃપા હશે તો હું કાશીમાં રહી શકીશ. કાલભૈરવની તાડનાથી યદિ કાશીનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પડશે તો કોઈ અન્ય તીર્થમાં નિવાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ. હવે હું પુનઃ ઘેર જમ્મશ નહિ તેમજ યોગેશ્વરનું અન્ન ખાઈશ નહિ. ભગવતી યોગેશ્વરને આનંદમાં રાખો. પુત્રી, તમે જમ્મને તમારું ધરખાર સંભાળી લેશો; મારો પત્ર પ્રાપ્ત થતાંજ તમે તમારા પિતાને લઈને બાંકીપુર ચાલ્યાં જજો. જો તમે નહિ જશો તો મારા સ્વામિના કુળમાં કલંક લાગશે. પુત્રી, મેં તમારો અપરાધ કચો છે. ગૃહની સ્વામિનીએ જો પ્રકારે પોતાના ગૃહની વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ તે પ્રકારે હું વ્યવસ્થા રાખી શકી નથી; મારાજ દોષથી, પુત્રી, તમે આજપર્યંત ભોળી બાલિકા રહ્યાં; મારાજ દોષથી મારા યોગેશને પાપકર્મ કરવાની સંધિ પ્રાપ્ત થઈ; મારાજ દોષથી મારા સ્વામિના પવિત્ર ગૃહમાં

પાપને પ્રવિષ્ટ થવાનો માર્ગ મળ્યો. હું મહા અભાગિની છું. જે દિવસે મને આ પાપકર્મ વિદિત થયું તે દિવસેજ હું મારા પ્રિય પુત્ર યોગેશ્વરને એકલો મુકીને નાશી આવી છું.

પુત્રી, તું સમજી શકે છે કે મારા પ્રાણ ક્યાં છે. આજ પર્યંત મેં તમારામાંથી કોઈને કાંઈ કહ્યું નથી; આજે હું તમને સ્પષ્ટ રીતે કહું છું કે મારા સ્વામિએ જ્યારે ગૃહત્યાગ કર્યો ત્યારે તેમણે મને કહ્યું હતું કે “જ્યારે તમારા જાણવામાં આવે કે આપણા ગૃહમાં પાપનો પ્રવેશ થયો છે ત્યારે તમે તરતજ સર્વનો ત્યાગ કરી કાશીમાં ચાલ્યાં આવજો. યદિ હું તે સમયે જીવંત હોઈશ તો તમને અવશ્ય મળીશ.” હું જાણું છું કે મારા સ્વામિ મનુષ્ય નથી, પરંતુ દેવતા છે. તેઓ જે જે કહેતા હતા તે સર્વે સત્યજ હતું. મેં વીશ વર્ષ પર્યંત સ્વામિથી વંચિત રહ્યા છતાં સધવાનો વેષ તજ્યો નહિ. મને દ્રઢ વિશ્વાસ છે કે મારા સ્વામી જીવંત છે. આટલા સમય પછી હવે હું તેમનાં દર્શન કરીશ. હું આજ આશાથી કમર કસી મારા યોગેશ્વરનો ત્યાગ કરી કાશી આવી છું. મારી આશા અવશ્ય પૂર્ણ થશે. પુત્રી, સ્ત્રીને પુત્ર કરતાં પણ સ્વામિ અધિક પ્રિય હોય છે. સ્ત્રી પુત્રનો ત્યાગ કરી શકે છે, પરંતુ તે પતિનો ત્યાગ કદિપણ કરી શકતી નથી. સ્વામિના દોષથી જેમ સ્ત્રી નષ્ટ થાય છે તેમ પત્નીના દોષથી પતિ પણ

દુષિત થાય છે. સ્વામિના ચારિત્ર્ય પત્યે જે સ્ત્રી સંદેહ કરે તેનું મરી જવુંજ ઉચિત છે. કારણકે હું શ્રદ્ધાપૂર્વક માનું છું કે સતી સ્ત્રી જે દીવસથી સ્વામિને સંદેહની દ્રષ્ટિથી જુએ છે તે દીવસથી સ્વામિબ્રષ્ટ થાય છે.

દીકરી, તું વિનોદિનીનું વર્તન અને યોગેશ્વરની શુદ્ધિની વિકૃતિ જોઈને બહુ ડરી ગઈ હતી અને ભયથી વિવ્હલ બની પીયેર નાસી ગઈ હતી. તેં યદિ મને કાંઈ સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહ્યું નહોતું તો પણ તારી રીતભાત જોઈને હું સર્વ કાંઈ સારી રીતે સમજી ગઈ હતી. યદિ તું નાશી ગઈ ન હોત તો મારા ધારવા પ્રમાણે આટલો બધો બખેડો થયો ન હોત. પરંતુ તેને માટે હું તારો દોષ શા માટે કાઢું? આ મારાજ ભાગ્યનો દોષ છે. જો મેં મુખર્ષતા કરી ન હોત તો આટલું બધું શા સારૂ થાત? હું તને પુતળીની પેઠે રાખતી હતી, તું સદા આનંદમય મુખથી માંડે ગૃહ આહ્વાદકારક બનાવી નાચતી કુદતી હતી તે મને બહુ સાંડે લાગતું, તે જોઈ મારી આંખ ઠરતી હતી અને મારા મનના કોડ પરિપુર્ણ થતા હતા. તે સમયે હું એમ ધારતી હતી કે મારા સર્વ દીવસો આ જ પ્રકારે વ્યતીત થશે. તેમજ હું એમ પણ સમજતી કે મારો યોગેશ સદા મારો પ્રિય પુત્ર બની રહેશે. કિન્તુ વિધાતાની ઈચ્છા અન્ય હતી. મારા પવિત્ર ગ્રહસ્થાશ્રમમાં પાપે પ્રવેશ કર્યો તોપછી શું, દીકરી, હું ત્યાં રહી શકું? મારે પરલોકની ચિંતા તો રાખવીજ જોઈએ. મારે મારા

દેવતૃત્ય સ્વામિનો આદેશ તો પરિપુર્ણ કરવોજ જોઈએ. શું કહું, દિકરી, અહીંયાં નાસી આવતાં મને કેટલું દુઃખ થયું છે તે શબ્દોદ્ધારા વ્યક્ત કરવું સર્વથા અસંભવિત છે. હા, તને એક વાત કહી રાખું છું, દીકરીબા, કે આ સમયે યોગેશ મારે માટે ગમે તેવો હો, પરંતુ તે તારો સ્વામિ છે, પતીદેવ છે. તેનું ગૃહ, તેનો આશ્રય તારે માટે સ્વર્ગથી પણ અધિક છે. તારું ઇહલોક વા પરલોક સર્વ યોગેશ્વરજ છે, કારણ કે તે તારો ઇષ્ટદેવ છે. તે સ્વામિના ચારિત્ર્ય વિષે સંદેહ કરી જે પાપ કર્યું હતું તેનું આજ પ્રાયશ્ચિત શરૂ થયું છે. કેટલાક દીવસ સુધી તને આ આગની જવાળા સહન કરવી પડશે તે તો વિશ્વનાથજ જાણે. હા, હું આ તીર્થસ્થાનમાં રહીને તને સદા આશિર્વાદ આપતી રહીશ કે તારું દુઃખ શીઘ્ર દુર થાઓ. તું પુનઃ સર્વ પ્રકારે સુખી થઈશ. હા, આટલું તો અવશ્ય છે કે તને કેટલાક દીવસ પર્યંત આ જવાળા સહન કરવીજ પડશે. પરંતુ પુત્રી, તેના ડરથી સ્વામિની સંગત તજીશ નહિ, જવાળાથી વિવ્રહ જાની સ્વામિની સેવા કરવામાં ત્રુટિ કરીશ નહિ. આવ મારી દીકરી, ગૃહલક્ષ્મી, મારે ઘેર આવ, યોગેશ્વરની પાસે રહી મારું સાંસારિક સુખ વૃદ્ધિગત કર. હવે તારો મેળાપ થશે નહિ; ચિતામાં બળતી વખત પુનઃ તારા મુખચંદ્રનું રિમ્ત જોઈ સુખી થવાની આશા નથી. યદિ મારું પુણ્ય હશે તો હું મરતી વખત સ્વામિનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઈશ. તે સમયે તમે ઉભય મારી

બાળુમાં આવીને ઉભાં થશો. હું તમો ઉભયનું યુગલ
જોઈને કૃતાર્થ થઈશ અને સુખે મરીશ; આજ મારો
અંત છે. મારા દ્વેષથી મારી સ્થાપીત કરેલી દુકાન
બગરના સમયેજ ઉડી ગઈ.”

ઉમાને આ અપૂર્વ પત્ર પ્રાપ્ત થયો; તે વાંચીને
તે અલ્પ સમય પર્યંત અવાક રહી, અને પછી એકાએક
રોધ પડી. રોતાં રોતાં તેણે પુનઃ એકવાર તે પત્ર
વાંચ્યો અને અંતે તેણે તે પત્ર પોતાના પિતા ગિરી-
શ્વંદ્રને આપ્યો. વૃદ્ધ, વિશાળ જ્ઞાન ધરાવનાર ગિરીશ્વંદ્ર
પણ પત્ર વાંચી વ્યાકુલ થયા અને ઉમાને બોલાવીને
કહ્યું “તો હવે ચાલ, દીકરી, તને આજેજ બાંકીપુર
પહોંચાડી દઉં.” ઉમાની વૃદ્ધ માતાએ પણ આવીને
સ્વામિના મુખથી સર્વ હકિકત સાંભળી; ઉમાની પાસે
પત્ર વાંચાવી પુનઃ સર્વ હેવાલ સારી રીતે જાણી લીધો.
અંતે તે બોલી “ચોર નાશી ગયા પછી અકકલ આવે
છે ! અરે અભાગિણી ! કાચ તુટી ગયા પછી શું સાંધી
શકાય છે? ધારો કે જમાધરાજ પુનઃ સુધરી જશે, પરંતુ
ઉમા સમક્ષ તેની આંખ સદા અવનત રહેશે અને ઉમા
પણ સદા સ્વામિની સમક્ષ અપરાધિનીની પેઠે દબાતી
રહેશે; હવે એમનો ગ્રહસ્થાશ્રમ સુખી થવો સર્વથા
અશક્ય છે. દુર્ભાગ્ય આપણાં ! મેં તે વખતે ડોસાને
કહ્યું હતું કે અનાથ (પિતૃહીન) છોકરાની સાથે ઉમાનાં
લગ્ન ના કરો; તેમ કરવાથી ઉમા કદિ સુખી થવાની

નથી. સ્ત્રીને જેમ 'સ્વામિનું' મૃત્યુ થતાં ચિરદુઃખિની
 વિધવાનો સાજ સજવો પડે છે તેવી રીતે દુષ્ટ પુરૂષને
 પાલવે બંધાવાથી પણ તેનાં છહલોક પરલોક ઉભય
 નષ્ટ થઇ જાય છે. જે છોકરાનો પિતા મૃત્યુ પામે છે
 અથવા ગૃહત્યાગ કરીને ચાલ્યો જાય છે તે શ્રષ્ટ થઇ
 જાય છે. તે પોતાને મોટો માણસ સમજી પોતાની બડાઇ
 હાંકતો ફરેછે. ડોસાએ તે વખતે મારી વાત પ્રત્યે
 ધ્યાન આપ્યું નહિ તેનાં ફળ હવે ભોગવવાં પડેછે.
 ગરીબની વાત સમય વ્યતીત થઇ ગયા પછીજ સારી
 જણાય છે. ખેર, હવે તે સંબંધી વિચાર કરવો વ્યર્થ
 છે. ઉમાના ભાગ્યમાં જે લખ્યું હશે તે થશે. માત
 પિતા સાથે ધર જોઇ દીકરીનું લગ્ન કરે છે, સારો
 વર જોઇ કન્યાદાન કરે છે, પરંતુ તેનું ભાગ્ય કાંઇ
 બદલી શકતાં નથી. જે થવાનું હોય છે તે થાય છેજ.
 હવે ઉમાને બાંકીપુર પહોંચાડી દેવામાંજ કલ્યાણ છે;
 આ બાબતપર હવે અધિક તર્કવિતર્ક કરવો વ્યર્થ છે.”
 ઉમાએ માતપિતાના મુખથી એકજ પ્રકારની વાત સાંભળી
 કંઇક વિષાદ યુક્ત હાસ્ય કર્યું. તેણે વિચાર કર્યો કે
 ‘જે ભાગ્યમાં લખ્યું હશે તે થશે; પરંતુ મારે માટે તો
 સ્વામિનાં દર્શન થશે તેજ બહુ છે. વળી સાસુજની
 પણ એવીજ આજ્ઞા છે. જે સ્ત્રીઓના સ્વામિ દારૂડીઆ
 અથવા રંડીબાજ હોય છે તેઓ શું સાંજે દીપક પ્રદીપ્ત
 નથી કરતી? પતિ ગૃહનું સર્વસ્વ છે અને પત્ની ગૃહની
 બક્ષમી છે. તોપછી મારે મારાં કર્મો શા માટે મૂકા

દેવાં? મારે એ પુત્રો છે તેમના ભાવી સુખની ચિંતા પણ મારે રાખવી જોઈએ. મારે તેમનું સારી રીતે પાલનપોષણ કરવું જોઈએ. હાલમાં મારા સ્વામિ મોહિની મંત્રથી મુગ્ધ થયા છે. તેથી શું મારે મારો ઋહસ્યાશ્રમ છોડી દેવો? તેમ કદિ પણ બનશે નહિ. મારે મારે ઘેર જવું જોઈએ. યદિ મારે સ્વામિના ઘરમાં દાસીની પેઠે રહી કાળ નિર્ગમન કરવો પડે તોપણ મારે ત્યાં રહેવું જોઈએ. યદિ મારા ઉભય પુત્રોનું હું સ્વામિના ધનથી પાલન પોષણ કરી શકું અને તેમને શિક્ષણ અપાવી શકું તો તે પણ મારે માટે અભિમાનારૂપદ થઈ પડશે. પરંતુ પિયેરમાં રહી મારા પિતાના બ્ધનથી તેમ કરવાથી તેટલી પ્રતિજ્ઞા રહેશે નહિ.'

તેજ દિવસે ઉમા પિતાની સાથે બાંકીપુર તરફ રવાના થઈ અને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ત્યાં જઈ પહોંચી.

ઉમાએ જાણીજોઈને આગમાં ભુસ્કો માર્યો, પરંતુ તેના પ્રભાવથી તે પ્રચંડ અગ્નિ પણ શિતળ થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પ્રત્યાવર્તન.

દિવસના દશ વાગી ગયા છે; આજે વરિષ્ઠ અધિકારી તપાસ કરવાને માટે કચેરીમાં આવનાર છે, એટલા માટે યોગેશ્વરને નિયત સમયથી કાંઈક વહેંચા કચેરીમાં જવાનું છે. યોગેશ્વર ભોજન કરવા બેઠો છે, વિનોદિની ભોજન પિરસી રહી છે. જ્યેષ્ઠ કુમાર પિતાથી કાંઈક દુર હડી ચોરની પેઠે ખાવા બેઠો છે. જ્યારથી તેની પિતામહી કાંઈ ગઈ છે ત્યારથી તેની સંભાળ લેનાર અને તેને લાડ લગવનાર કોઈ નથી. તે એક ખુણામાં બેસી ગુપચુપ ખાય છે અને સમય થતાં નિશાળે જાય છે. જેની જીદથી આખું ઘર કંપી ઉઠતું હતું, જેના આદરને માટે સ્વયં યોગેશ્વર આકુળવ્યાકુળ થઈ જતો હતો તેજ લાડકો પુત્ર આજે માતપીતા વિદ્યમાન હોવા છતાં આ પ્રકારે મુક બનીને બેસી રહે છે, પિતાને કોઈ દુઃખની વાત કહેતો નથી, માસી વિનોદિનીની પાસે કોઈ ચીજ માગીને ખાતો નથી, વસ્ત્રો અને જોડા ફાટી ગયા છતાં તેમની પાસે નવીન માગવાની તેની હિમ્મત થતી નથી. હવે તેના મુખપર પૂર્વના જેવું હાસ્ય પણ જણાતું નથી. પિતા પુત્ર ભોજન કરવા બેઠા છે. વિનોદિની અતિ નાજનખરાંથી યોગેશ્વરને ભોજન કરાવી રહી છે. “આ ખાઓ, મેં આ વાની પરમ પ્રેમથી બનાવી છે.” આ

પ્રકારે આગ્રહ કરી વિનોદિની યોગેશ્વરને ભાતભાતની વાનીઓ જમાડી રહી છે. જો થાળીમાં કાંઈ બચતું તો તે અતિ અનાદરપૂર્વક તેને બાળકની થાળીમાં ફેંકી ચાલી જતી. વિનોદિની હવે ગૃહકાર્યોપર પણ પૂર્વના જેટલું ધ્યાન આપતી નથી. નો હવે ગૃહનો પ્રબંધ પણ સારી રીતે ચલાવતી નથી. પૂર્વે કરતાં હવે દરમાસે બમણો ખર્ચ થાય છે. હવે વિનોદિની પૂર્વીય વિનોદિની નથી; હમણાં તે રસમયી, વિલાસમયી બની ગઈ છે; કિંબલુના હવે તેને પિશાચિની કહેવી જોઈએ.

યોગેશ્વરે દુધ પીવાને માટે પ્યાલો ઉઘાડ્યો કે તરતજ દ્વારપર એક ભાડાની ગાડી આવીને ઉભી રહી. ગાડીનો ખડખડાટ સાંભળી જ્યેષ્ઠ કુમાર હાથ મ્હોં ધોયા વિનાજ “માં આવી” એમ કહેતો દોડ્યો. બાળકના આ શબ્દો સાંભળી યોગેશ્વર સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને તેના હાથમાંનો પ્યાલો હાથમાંજ રહી ગયો. રસોડાના દ્વાર પર વિનોદિની ઉભી હતી. તેનું ગુલાબી મુખારવિંદ આ શબ્દો સાંભળી પીળું પડી ગયું. એકાએક વજ્રપાત થવાથી પણ કદિ આવી નિઃસ્તબ્ધતા પ્રસરી નહિ હોય-ધરનાં સર્વ માણસો સ્તબ્ધ થઈ ગયાં છે. દાસ દાસીઓ નિઃશબ્દ છે. ગાય, વાછરડાં પણ શાંત છે.

ખરેખાત ઉમા સુંદરી આવી પહોંચી. તેની સાથે તેનો પિતા ગિરીશ્વંર છે; ઉમાની ગોદમાં આઠ મહિનાનો નાનો બાળક છે અને એક બીજી ગાડીમાં સર

સામાન લાદેલો છે. ગિરીશબાબુના ઇસારાથી નોકરો તથા ખાનસામાઓએ સરસામાન ઉતાર્યો અને તેને બહારના દાલાનમાં ગોઠવીને મુક્યો. ગાડીવાનને ભાકું આપી ગિરીશબાબુએ પોતાના જ્યેષ્ઠ દોહિત્રનો હાથ પકડ્યો અને ઉમાની ગોદમાંથી નાના બાળકને પોતાની ગોદમાં લઈ યોગેશ્વરના મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. ઉમા પણ ધીમે ધીમે તેની પાછળ ગઈ. ઘરમાં આવી ઉભય ઉભાં રહ્યાં. મોટો છોકરો અપ્રક્ષાલિત હસ્ત દ્વારા માતાની સાડી પકડી પિતા યોગેશ્વર તરફ જોઈ બોલી ઉઠ્યો “બાપાજી, મારી મા આવી, મારો નાનો ભાઈ પણ આવ્યો છે, અને તેમની સાથે મારા મમ્માવા પણ આવ્યા છે. બાપાજી, જુઓ, જુઓ, અહા, કેવી સુખની વાત છે!” એમ કહી તે માતાની પ્રદક્ષિણા કરી નાચવા લાગ્યો તથા કોઠકોઠ વાર તેના જમણા હાથની ચુડી બજાવી ઉછળવા લાગ્યો. તેની શુષ્ક તથા ઉંડી પેસી ગયલી આંખોમાંથી અશ્રુધારા પ્રવાહિત થવા લાગી. આ થોડા મહીનામાં મોટો છોકરો સુખદુઃખનો ભેદ સમજી ગયો છે. હવે તે ડાહ્યા છોકરાની પેઠે રોતાં પણ શીખ્યો છે. તેની આંખમાંથી આનંદાશ્રુ વહેતાં હતાં; કારણ કે તેને હવે કોઈ વાતની ચિંતા નથી. તેની માતા આવી પહોંચી છે. યોગેશ્વર હવે ભોજનાસનપર અધિક વાર સુધી બેસી શક્યો નહિ; તે દુધનો પ્યાલો ભુમીપર મુકી ઉઠીને ઉભો થયો. તેણે હાથ મુખ ધોઈ તેમને લુછ્યા વિનાજ શ્વસુર પાસે આવી તેમને પ્રણામ કર્યા અને રૂદ્ધ

કંઈથી તોતડતાં તોતડતાં પરમ કષ્ટપૂર્વક કહ્યું “ મારે આજે હમણાંજ કચેરીમાં જવું પડશે. હું આવું ત્યાં સુધી આપ બોજનાદિથી નિવૃત્ત થઈ વિશ્રામ કરો.” બસ, જેમ તેમ આટલું કહી તે મસ્તક નમાવી મકાનની બહાર નીકળી ગયો. તેણે નાના બાળકને ગોદમાં પણ ન લીધો અને ઉમા પ્રતિ એક દ્રષ્ટિપાત પણ ન કર્યો.

આટલા સમયમાં વિનોદિની બહુ સાવધાન બની; તેણે પોતાના મનને સારી રીતે અંકુશમાં લીધું. અતિ શ્રમ પૂર્વક તે ધીમે ધીમે પોતાના મામાની પાસે આવવા લાગી. હવે તેનામાં પૂર્વવત સ્થિરતા નથી. તે બહુ સંભાળીને ચાલે છે તો પણ પદે પદે તેના સર્વાંગમાંથી અપૂર્વ વિલાસિતાની લહરિ ઉછળી પડે છે. વિનોદિની બાણુતી હતી કે આવી નળકતના ભારથી દબાયલી દેહ સહિત, પાનથી રંગાયેલા રહેતા ઓળંગે સહિત, ચંચળ વક્ર નયનો સહિત મામાની સમક્ષ જવું ઉચિત નથી. તે બાણુતી હતી કે જે વિનોદિનીને ગિરીશ્વંરે પાપાણુપ્રતિમા કહી દીર્ઘ કાળથી પરમ પ્રેમપૂર્વક ઉછેરી હતી તેજ વિનોદિની આજે પ્રીતિની ધુળમાં પરિલિપ્ત થઈ, વાસનાસક્ત બની સૌભાગ્ય વાયુની લહરિ ખાતી તેની સમક્ષ જાય છે. આવી દશામાં તે ભલા મામાની સન્મુખ શી રીતે જઈ શકે? અને બાણુમાં જે સુંદરી ઘુંઘટથી મુખ ઢાંકી પિપલપત્રની પેઠે કંપાયમાન થઈ રહી છે તેની સામે પણ આવી સ્થિતિમાં શી રીતે જઈ શકાય? કિંતુ ગયા

વિના ગત્યંતર નહોતું ! લોકો શું કહેશે? મામા પોતાના મનમાં શું વિચાર કરશે ? દાસદાસીઓ શું બોલશે? નિરૂપાય વિનોદિનીએ મંદ પગલે આગળ વધી મામાની પાસે આર્થી તેમને પ્રણામ કર્યા; નાના બાળકને ગાદમાં લેવા માંડ્યો, પરંતુ ગિરિશ્વંદ્રે તેને આપ્યો નહિ અને કાંઈ પણ બોલ્યા વિના પોતાની દીકરી ઉમાનો હાથ પકડી ઓટલા ઉપર ચાલ્યા ગયા.

ઉમા સૌથી પ્રથમ એક વાર પોતાના દીવાનખાના તરફ ગઈ અને દ્વારપરથીજ તેમાંનો સરસમાન, ટેબલ ખુરસી, પોતાની તસ્વીર, પલંગ, વળગણી, ચાલમારી, પેટી પ્રભૃતિ સર્વ વસ્તુઓ જોઈ લીધી તે જોઈ શીઘ્રતાથી પાછી ફરીને દાદાનમાં આવી એક સ્થળે પાપાણની પેઠે બેસી ગઈ. તેની મોટી મોટી ઉભય આંખોમાંથી અશ્રુ ધારા પ્રવાહિત થવા લાગી. વક્ષસ્થળ પરનું વસ્ત્ર લીંબઈ ગયું અને તેમાંથી ટપકતાં અશ્રુબિંદુઓથી ભુમી બીની બની ગઈ. જ્યેષ્ઠ કુમાર માતાનું વર્તન જોઈ અત્યાર સુધી તો મૌન રહ્યો, પરંતુ હવે માતાની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેતાં જોઈ તેણે પણ પોતાના ઉભય નયનોમાંથી અશ્રુ સારવાનો પ્રારંભ કર્યો. પરંતુ તે મુક્તાપૂર્વક રોઈ શક્યો નહિ. તે માતાનું ગળું પકડી તેના મુખ માથે મુખ મેળવી “મા, મા” કહેતો ઉચ્ચ સ્વરે રોવા લાગ્યો.

ગિરીશબાબુએ પોતાના આગમનની ખબર અહીંયાં પ્રથમથી મોકલી નહોતી; તેથી તેમને માટે ભોજન તૈયાર નહોતું. ઉમા ન્હાધ ધોધ સ્વયં પાકશાળામાં ગઈ અને તેણે પોતાના હાથથી પિતાને માટે રસોઈ તૈયાર કરી. દોઢ વાગતાં ગિરીશબાબુ પુનઃ-પાઠથી નિવૃત્ત થઈ ભોજન કરવા બેઠા; જ્યેષ્ઠ કુમાર પણ તેમની સાથે પુનઃ જમવા બેઠો. જમતાં જમતાં તે બોલી ઉઠ્યો “પિતાજી, (ઉમા તેમને ‘પિતાજી’ કહેતી તેથી તે પણ તેમને એજ સંજ્ઞાથી બોલાવતો) માની બતાવેલી રસોઈ આટલી મીઠી કેમ લાગે છે? માસીનું બનાવેલું શાક અતિ તીખું શા માટે હોય છે?” ઉમા પાસેજ બેઠી હતી; તે પુત્ર પ્રત્વે બોલી “બેટા એવી વાત બોલીશ નહિ, કારણકે તે તારી માશી છે, માતા સમાન છે.” અસ્તુ, જમ્યા પછી પ્રાયઃ તૃતીય પ્રહર પર્યંત સકળે વિશ્રામ કર્યો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

સ્વામિ દર્શન.

સંધ્યા સમયે યોગેશ્વર ઓશીસથી પાછો ફર્યો. આજે ઉમાએ સર્વ બંદોબસ્ત પોતાની જાતે કરી રાખ્યો છે. જ્યાં નિત્ય ઘોતીઉં, ટુકાલ અને પાણી રાખવામાં આવતાં હતાં તેજ સ્થળે તેણે એ સર્વ વસ્તુઓ રાખી છે. નવ માસ પૂર્વે જ્યારે વિનોદિની અહીંઆં નહોતી અને દુર્ગાદેવી ગૃહની સ્વામિતી હતી તે સમયે જે પ્રકારે ઉમા સ્વામિનાં કપડાં લત્તાં રાખતી હતી તેજ પ્રકારે પુનઃ આજે વસ્ત્રાદિ રાખવામાં આવ્યાં છે. ઉમાએ સ્વહસ્તે પાનનું ખીડું બનાવ્યું છે, પોતાના હાથે પલંગ ખીંચાવી પાણીનો લોટો ભરીને મુક્યો છે. આજે ઉમાએ કાંઈ દાસદાસીને કાંઈ કામ કરવા દીધું નથી.

યોગેશ્વર હાથ મુખ ધોઈ વસ્ત્રો બદલી પોતાના દિવાનખાનામાં આવ્યો; આવતાંની સાથેજ તે ત્યાંની સગવટ જોઈ ચકિત થયો; પરંતુ તે પોતાની આંતર વૃત્તિને રોકી કાંઈ પણ બોલ્યા વિના પલંગપર બેઠો. તે લોટો ઉઠાવી પાણી પીવા જતો હતો એવામાં દ્વાર તરફ કાંઈનાં પગલાંનો ધ્વનિ સંભળાયો. તે તેજ પુરાણો ચિર-પરીચિત શબ્દ હતો; તે તેજ મૃદુ પગલાંનો અસ્પૃટ અને અવ્યક્ત ધ્વનિ સંભળાયો. યોગેશ્વર તે શબ્દ

સાંભળતાંજ ચોંકી ઉઠ્યો; ચક્રિત નેત્રોથી યોગેશ્વરે એક રંગીન સાડીનો પાલવ જોયો; તત્પશ્ચાત્ત મેંદીથી રંગેલી અંગુલિઓ દ્રગ્ગોચર થઈ; તે તેને અનિમિષ નેત્રે જોવા લાગ્યો-જાણે તે કાણુ છે તે જાણવાને માટે તે તે તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી રહ્યો છે. એટલેમાં નીલવણુ સાડીથી આવૃત્ત થયેલી કનકલતાની પેઠે ધીમે ધીમે કંપાયમાન થતાં થતાં ઉમા. સુંદરીએ દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. યોગેશ્વર પાણી પીતો અટક્યો. ઉમાએ દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યા પછી પ્રથમ દ્વાર તથા સર્વ બારીઓ બંધ કરી દીધી અને ત્યાર પછી પોતાનો ધુંધટ ખોલ્યો. તેનો ધુંધટ ખુલતાંજ એક ચમત્કારિક પ્રભા દીવાનખાનામાં પ્રસરી ગઈ. યોગેશ્વરે ઘણા દીવસોથી આ જોયોતિ જોઈ નહોતી; તે જોતાંજ તે પુનઃ ચોંકી ઉઠ્યો.

હસમુખી ઉમાએ હાસ્ય કરી તથા આંખોમાં આનંદાશ્રુ લાવી, સાડીનો છેડો ગળામાં લપેટી, હાથ જોડી, પોતાનું મસ્તક યોગેશ્વરના શ્રીચરણોમાં મુકી તેને પ્રણામ કર્યા. યોગેશ્વર પલંગ પરથી ઉતર્યો અને બહાર જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પરંતુ ઉમા માર્ગ ઘેરીને ઉભી રહી. યોગેશ્વર ભારે મુંઝવણમાં પડ્યો. સન્મુખ વિકસિત કમળ સદૃશ એક પ્રફુલ્લિત મુખ છે અને હૃદયમાં અસ્તાચળમાં જતા પુર્ણચંદ્ર સમાન અન્ય મુખ વર્તમાન છે; એક મુખદ્વારા સદા દિવ્ય જોયોતિનો ચોતરફ પ્રસાર થાય છે અને અન્ય મુખની પ્રભા ઉત્તરોત્તર ક્ષીણ થતી જાય છે. યોગેશ્વરે એક વાર હૃદયમાં એક ચિત્ર જોયું;

ખીજીજ ક્ષણે તેણે આંખ ખોલી દિવાનખાનામાં જોયું તો તેને પ્રતીત થયું કે ખીજીં ચિત્ર વિકસિત કમળની પેઠે સ્નેહથી પ્રકુલિત થઈ તેની સામેજ વિરાજમાન છે. યોગેશ્વર, કયું મુખ સુંદર છે? પ્રાતઃકાલીન વાયુથી ખરી પડેલા પુષ્પ સદૃશ અંદરનું મુખ સુંદર છે કે બહારનું મોહક, પ્રભાપુર્ણ ચંદ્રવત્ નીલાંબર વેષિત મુખ સુંદર છે? યોગેશ્વર હસી પડ્યો. તે પોતાનાં મન સાથેના વાદવિવાદમાં પરાસ્ત થયો, તે પુનઃ પલંગપર ખેડો.

ઉમા સ્વામિના પલંગ પાસે આવીને ઉભી રહી અને મંદ સ્મિત ફરી ખોલી “ધન્ય છે! આપ મુક ક્યારથી થઈ ગયા છો? યદિ દાસીએ કાંઈ અપરાધ કર્યો હોય તો ક્ષમા કરો. આપના પ્રિય બાળકને ગોદમાં લઈને આવી છું, આપના ગ્રહમાં મને પણ થોડી જગ્યા મળવી જોઈએ.”

યોગેન્—“તમને જોઈનેજ મુક બની ગયો છું. તમને જોઈને મને માનું સ્મરણ થઈ આવ્યું છે. તમને જોઈને પિતાની વાત પણ યાદ આવી છે. આજે તમને જોઈને સર્વે વાતો મારા સ્મૃતિ પટ પર ઉભરાઈ આવી છે. આ સમયે શું કાંઈ મારાથી ખોલી શકાય એમ છે? હીક, કહો તો ખરાં, તમે આવાં કેમ થઈ ગયાં છો?”

ઉમા—“હું કેવી થઈ ગઈ છું? તમારીજ આંખો તો નથી બદલાઈ ગઈ? જે થવાનું હતું તે થઈ ચુક્યું. હવે બે ત્રણ મહિનાની રજા લઈ ચાલો કાશી જઈએ

અને માતાજીનાં દર્શન કરીએ. માતાના ચરણમાં મસ્તક મુકવાથી સર્વે જવાળાએ શાંત થઇ જશે.”

યોગે—“તમે સત્યજ કહ્યું. હું યદિ માને જોઇશ નહિ તો ગાંડો બની જઇશ. હું આજેજ રમ્મને માટે અરજ કરીશ. પરંતુ શું તમે પણ મારી સાથે ચાલશો? તમારું અદૃહાસ્ય હવે રહ્યું નથી. અને તમારામાં પુર્વે જે હતું તેમાંનું કાંઇપણ હવે રહ્યું નથી. તે છતાં શું તમે મારી સાથે કાશી આવવાને ઉદ્ધત છો?”

ઉમા—“તમે જ્યાં જશો ત્યાં હું પણ આવીશ. તમે પણ હવે પુર્વવત્ પાલવ પકડી ખેંચતાણ કરતા નથી! તમે હવે મને ચીદવતા નથી! મારા કેશની લટો ખોલી મનરંજન નથી કરતા! તોપછી ભલા હું હવે શા માટે હાસ્ય કરું? જે દિવસે હું અહીંથી વિદાય થઇ પિયર ગઈ તે દિવસે હું કહેતી ગઈ હતી કે હું હવે તમારી સાથે ધુળ માટીથી રમત રમીશ નહિ. તમે મારા સ્વામિ, દેવતા અને સેવ્ય છો. હું હવે ઠોકર ખાઇને સાવધ બની છું. હું હવે ધરતી સ્વામિની છું.”

યોગે—“મારા જેવા મહાબ્રહ્મ ગૃહસ્વામિની ગ્રહિણી બનતાં તમને કશું નથી થતું?”

ઉમા—“દાંતનો એક ટુકડો નીકળી જવાથી જીવ્હાની અણી ઊભાઈ જાય છે અથવા કપાઈ જાય છે. તોપણ જીવ્હા બિચારી તે દાંતની આસપાસ સદા રહે છે.

કામળ જીવ્હા તે ભગ્ન દાંતની નિકટ રહી પોતે ક્ષત વિક્ષત થાય છે, પરંતુ તેનાથી અલિપ્ત થતી નથી. તેનો એજ ધર્મ છે. આપ દાંત ૩૫ છો, હું જીવ્હા ૩૫ છું. ભાગ્ય દોષથી દાંતનો એક ભાગ તુટી ગયો છે અને તે તીક્ષ્ણ ધારવાળો બની ગયો છે. પરંતુ જીવ્હા તેના સંરંપર્શથી શતધા છિન્ન થવા છતાં પોતાનું સ્થાન છોડી શકતી નથી; ભગ્ન દાંતની નિકટ તે અહોનિશ રહેશે. મારી માએ મને આજ ઉપદેશ આપીને આપની પાસે મોકલી છે. હું માતાના બોધનો મર્મ સારી રીતે સમજી ગઈ છું, તો પછી મને દુઃખ શાનું ?”

યોગેન્—“આ થોડા દીવસોમાંજ તમે આ સર્વ શીખી ગયાં ? પરંતુ સમજાવવાની વાતો ગમે તેટલી કહો તોપણ આ છ મહીનાની ઘટના હું તો કદી પણ વિસરનાર નથી. હું હવે સર્વ કાંઈ સમજી ગયો છું, હવે હું જાણું દિવ્ય આંખોથી સર્વ કાંઈ જોઈ રહ્યો છું. કહો, હવે મારે શું કરવું ?”

ઉમા—“પિતાજી મને સદા કલ્પ કરતા હતા કે જગદંબ્યાની અપાર કૃપાથી જગતમાં એક વિસ્મૃતિ મુણુ છે, તેનાજ બળથી મનુષ્ય સ્વસ્થ રહે છે અને સૃષ્ટિની રક્ષા થાય છે. જે થવાનું છે તે લાખો પ્રયત્નોથી પણ અટકે એમ નથી—તે થઈ જાય છે. કિંતુ જે થાય છે તે જો સદા મનુષ્યના સ્મરણપટ પર તાબું રહ્યા કરે તો મનુષ્યને માટે સંસારમાં રહેવું કદિન થઈ પડે. સુખ દુઃખ પાપ

પુણ્ય સંસારમાં ચક્રના આરાની પેઠે આવ્યા ગા ફરે છે. સાક્ષાત ઇશ્વરજ માત્ર એવો છે કે જેની ઉપર આ પરિવર્તનની અસર થતી નથી અથવા જે સદા તેની ઉપેક્ષા કરી શકે છે. તમે મારા સ્વામિ છો, સંસારમાં માફ સર્વસ્વ છો, ઇંદ્રલોક તથા પરલોકમાં માફ સર્વસ્વ છે. તમારી પાસે રહી મારે રોષ, ક્ષોભ તથા ભયને આધીન થવાની કાંઈપણ આવશ્યકતા નથી. તમારી સજ્જનતા, દુર્જનતા, કાર્યાકાર્યની આલોચના કરવાનો મને અધિકાર નથી. કેવળ તમારી સેવા કરવાનો મને અધિકાર છે. હું સેવા કરીશ અને ચાતકની પેઠે તમારા મુખ તરફ જોતી રહીશ. ભલાઈ શુરાધનો વિચાર કરનારી હું કાણુ? અને તમારે પણ દુઃખી થવાનું શું પ્રયોજન? ઉભય બાળકોને ગાદમાં લો, કમાઓ અને યદિ ઇચ્છા હોય તો પૂર્વવત્ મારી સાથે હસો, ખેલો, ઝંઝડો કરો.”

યોગેન્—“તમે તો સ્વર્ગની દેવીની પેઠે વાર્તાલાપ કરતાં શીખી ગયાં છો. હું પ્રથમ તો બહુ ડરી ગયો હતો કે તમે કાણુ જાણુ કેટલું રડશો, કકળશો, મને કેટલો શરમીદિ બનાવશો, મને કાણુ જાણુ કેટલી ગાળો દેશો, અને કાણુ જાણુ શું શું કરશો. એ ડરથીજ હું આજે તમે આવ્યાં કે તત્ક્ષણુ ઓશીસે નાસી ગયો હતો. પરંતુ હમણાં તમારી વાતચીત સાંભળી તથા તમારું વર્તન જોઈ મારી લજ્જા દુર થઈ ગઈ છે, મારો ભય નષ્ટ થયો છે અને મારા સમસ્ત સંકલ્પવિકલ્પો નિવૃત્ત

થયા છે. તમારો વ્યવહાર જોઇ માફ ચિત્ત શાંત થયું છે. લલા, આ સર્વ વાતો તમે શી રીતે શીખ્યાં ?”

ઉમા—“સંકટના વમળમાં નાંખી ઇશ્વરજ મનુષ્યને સર્વ શીખવે છે. મનુષ્ય સંસારની ભાતભાતની ઠોકર ખાઇને શિક્ષણ ગ્રહણ ન કરે તો તે અન્યથા કાંઈપણ શીખતો નથી. લલા, તમારી લજ્જા દુર થઇ, તમારો ભય દુર થયો પરંતુ તમે મારી સાથે જંગલો તકરાર કરી નહિ; મનરંજનને માટે મારા કેશની લટો તો ખોલી નહિ.”

યોગેશ્વરના શુષ્ક મુખ પર ઉમાના આ શબ્દોથી હાસ્યની એક પાતળી રેખા ઉત્પન્ન થઇ. તેણે ઉમાનો હાથ ગ્રહણ કર્યો.

“ઉમા, તારા સમાન સુલક્ષણી નારી પ્રત્યેક ગૃહમાં શા માટે હોતી નથી?”

પ્રકરણ ૨૧ મું.

મસલત.

બીજે દીવસે પેરોઢીયામાં ઉમા ભગવાનનું નામ લેતી ઉડી. આ સમયે યોગેશ્વરે અર્ધી મીચાયેલી અને અર્ધનિદ્રિત આંખો સહિત ઊમાનો પાલુવ પકડીને ખેંચ્યો અને કહ્યું “ઉભાં રહો, તમારી સાથે એક મસલત કરવી છે.”

ઉમા—“પ્રાતઃકાળમાંજ શી મસલત કરશે?”

યોગે—“હું કેટલા દીવસની રજા લઉં? શું અત્રેથી મુકામ ઉઠાવીનેજ જવાનો વિચાર રાખ્યો છે? તણ માસની રજા માગવાથી જ્યારે રજા પુર્ણ થશે ત્યારે અન્યત્ર બદલી થશે. માટે વિચાર કરીને કામ કરવું જોઈએ.”

ઉમા—“હા, અત્રેથી મુકામ ઉઠાવવોજ સારો છે. આ ધરની સાથે દુઃખની સ્મૃતિ વળગેલી છે. પ્રતીત થાય છે કે આ ધર પણ છોડવું જોઈએ અને આ જીવ્હાનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ધરમાં જે સરસામાન છે તેમાંથી સાથે લેવા લાયક જે વસ્તુઓ હોય અને જે આગગાડીમાં સસ્તા ભાડાથી લઈ જઈ શકાય તેજ માત્ર સાથે લઈ લઈશું. શેષ સર્વ વસ્તુઓ વેચી નાંખીશું. પિતાજીની સલાહ લઈને કામ કરીશું.”

યોગેન્—“અને વિ-નો-દિ-ની-નો શું બંદેબસ્ત કરીશું?”

ઉમા—“તેની ચિંતા કરવાનું તમને કાંઈ પ્રયોજન નથી. તેના સંબંધમાં હું જે ઉચિત લાગશે તે કરીશ. પરંતુ આટલા લયપૂર્વક અને ધીમે ધીમે જીજ્ઞાસુ નામ લેવાનું શું પ્રયોજન છે? છટ, મારી આગળ આટલો બધો સંક્રાંચ?”

યોગેન્—“સંક્રાંચનું કારણ છે. યદિ મા મારો ત્યાગ કરીને ચાલી ન જાત અને હું મારો આટલો આદર ન કરત, સહાસ્ય મુખથી આ પાપીને અપનાવત નહિ તો હું કોણ જાણે શું કરત? કોણ જાણે શું થઈ જાત? કયા શબ્દોથી અને કેવી રીતે મારા મનનો ભાવ તમને સમજાવું તે હું સમજી શકતો નથી.”

યોગેન્—“ઉમા, તમે તમારા ક્રુદ્ધતા સાંભાળ્યાપાત્રને તમારા પવિત્ર પુણ્ય સરોવરમાં ઉતારવાનો વૃથા પ્રયત્ન મા કરો. જે પાપપંકમાં તે ડુબ્યું છે તેમાંજ તે બલે પડ્યું રહે.”

ઉમા—“મારું એ પાત્ર માટીનું નથી, કે તેને એક વાર ચિરાઈ ચા તુટી જવાથી સાંધી ન શકાય. એ મારું સુવર્ણનું પાત્ર છે. મારું પાત્ર ચિરાઈ ગયું છે કે ફાટી ગયું છે તેની ચિંતા તમારે કરવાની જરૂર નથી, તેની ચિંતા મને છે.”

યોગે—“ઉમા, બહાલી ઉમા, કહેતાં લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ કહ્યા વિના રહી પણ શકાતું નથી. મને ક્ષમા કરો. યદિ તમે મારો અપરાધ લક્ષ્યમાં ન લો તો હું કહું. મને મહા પાપી ગણી મારો અનાદર કરશે નહિ. જો આ સમયે તમારા તરફથી મને અનાદર પ્રાપ્ત થશે તો હું બચીશ નહિ. હું તમને કહીશ, નહિ કહીશ તો પણ હવે અધિક દિવસ વાત ચુપ્ત રહેશે નહિ.”

ઉમા—“તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે કહો. મારા કાન છે, હું શ્રવણ કરીશ; કિંતુ સ્મરણમાં રાખજો કે શ્રીમતી ઉમાસુંદરી મહાપાપીની સહધર્મિણી નથી, તેનો સ્વામિ સ્વર્ગનો દુર્લભ દેવતા છે. પુનઃ યદિ આ સર્વ પાપની વાતો મુખપર લાવ્યા તો હું તમારી વિરુદ્ધ ચક્રવર્તિ ડોપ્યુટી મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં ફરિયાદ કરીશ.”

યોગે—“ક્ષમા કરો, હું હવે આ સર્વ સ્વચ્છંદી વાતો નહિ કરું. કિંતુ સાંભળો, મને લાગે છે કે વિનોદ ગર્ભવતી છે, તેનો ઉપાય શો થશે?”

“શું કહો છો?” એમ કહીને ઉમા કંપી ઉઠી. ગમ્બો હાથ મસ્તકપર મુકી તે કેટલીક વાર સુધી વિચાર નિમગ્ન રહી. નીશાની કુમુદિનીની પેઠે તેનું મુખ સંપુટિત થઈ ગયું. ઉમા મૌનપૂર્વક થોડી વાર સુધી રોતી રહી. અંતે આત્મસંયમ કરી અશ્રુ લુછી તે બોલી “શું જીજ્ઞાસે પણ એ વાતની ખબર પડી છે?”

યોગેન્—“તમારી જીજ્ઞાસા અત્યાર સુધી એ વાતની લેશ પણ ચિંતા નહોતી; કિંતુ હવે તમે આવ્યા છો તેથી તે તે વિષેની ચિંતામાં પડી હોય તો કાણુ જાણે. તમને ક્યાં સુધી કહું? વિનોદિની કુખુદ્ધિ બની મારી સાથે વ્યવહાર કરતી હતી. લોકલજ્ઞ કે લય તો તેનામાં લેશ પણ નહોતો. મેં આજ પર્યંત એવી ઉન્માદિની સ્ત્રી કદાપિ જોઈ નથી.”

ઉમા—“કાંઈ પણ સ્ત્રી દિવાની બન્યા શિવાય એવું કામ કરતી નથી. ગમે તે માંડી હો કે કાંઈપણ હો, પરંતુ તેને સંભાળવી તો આપણેજ પડશે—લગવાન નીલકંઠની પેઠે એ વિપનો ઘુંટડો આપણેજ પીવો પડશે. જીજ્ઞાસા પણ આપણી સાથે કાશી લઈ જઈશું.”

યોગેન્—“શું બોલો છો? તે પવિત્ર તીર્થક્ષેત્રમાં માતાની સમક્ષ વિનોદિનીને શી રીતે લઈ જઈશું? તેણે મારી સાથે ગમે તેવું વર્તન રાખ્યું હશે, પરંતુ મારા જ્યેષ્ઠ પુત્રનો તેણે લેશ પણ આદર કર્યો નથી તેનું શું?”

ઉમા—“બસ, એ સર્વ વાતો હવે મુખપર ન લાવો. જે થયેલું હતું તે થઈ ચુક્યું. જે ભાવ્યમાં રાખ્યું હશે તે થશે.”

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વ્યથાની કથા.

સમસ્ત પ્રાતઃકાર્યોથી નિવૃત્ત થઈ ઉમા રસોડામાં ગઈ. સ્વામિ, પુત્રાદિ સર્વને માટે તેણે સ્વહસ્તે રસોઈ બનાવી અને સર્વને પોતાની જાતે પિરંસી ભોજન કરાવ્યું. ઉમાની આગતાસ્વાગતાથી આજે સર્વ. સંતુષ્ટ અને પરિતૃપ્ત થયાં.

યોગેશ્વર પુનઃ પૂર્વવત્ ભોજન પશ્ચાત્ પાન ખાવા બેઠા; પેલીજ પુરાણો હુકકો અને પેલીજ જૂનો તંબાકુ તેની સેવામાં હાજર હતો, અને પૂર્વવત્ કુંડલાકાર ધુમ્ર ઝડખાની પાસે બ્રમણ કરતો પુનઃ હવામાં ભળી જવા લાગ્યો. તેજ સુખમય હાસ્ય અને પેલીજ પુરાણી પરિતૃપ્તિ! આજે યોગેશ્વરના ગૃહમાં પૂર્વવત્ ઠાઠમાઠ તથા સન્નવટ દષ્ટિગોચર થઈ; કિંતુ હવે પ્રથમના જેવો હાસ્ય વિનોદ નથી, તથા યુવતી ઉમાસુંદરી તેની પાસે રહેતી નથી. દીર્ઘ કાળની આદત હોવાથી તે વારંવાર આવીને સ્વામિને જોઈ તો જાય છે. પરંતુ હવે તે રિસાતી નથી, કે હાસ્ય કરતી નથી, કે ઝઘડો કરતી નથી.

આ સમયે ઉમાનું મુખ પુર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન જણાય છે. સર્વ કલાઓ અને પૂર્ણ પ્રભાથી યુક્ત પૂર્ણિમાનો ચંદ્રમા સદા કલંકિત હોય છે. જો ચંદ્રમાં કલંક

ન હોત તો રૂપથી વિમૂખ બનેલા મનુષ્યો આમ અનિ-
મિષ નયનથી તેની તરફ કદિ જોત નહિ. ચંદ્રનું કલંકજ
તેનું સૌદર્ય છે. તેમાં કલંક છે. તેથીજ તેની ધવલ
કાન્તિનો આટલો આદર છે, અને ચંદ્રિકાનું આટલું
ગૌરવ છે. કેટલાક લોકો પ્રતિપદાનાં ચંદ્રનાં દર્શન કરવાને
આતુર હોય છે. કેટલાક કવિઓ પ્રતિપદાના ચંદ્રનું વર્ણન
કરવાને ઉન્મત્ત હોય છે. કિંતુ પ્રતિપદાનો ચંદ્ર નિષ્કલંક
અને નિર્મલ છે.

આઠ માસ પૂર્વે ઉમાની મુખકાંતિ પ્રતિપદાના ચંદ્રની
પેઠે નિષ્કલંક, નિર્મલ અને મૃદુ હતી; તે મુખપ્રભાને
જોઈને યોગેશ્વર દીવાનો પણ બન્યો નહોતો, અને
સંસારને જીલી પણ ગયો નહોતો. પરંતુ વિનોદિનીના
પ્રખર રૂપરૂપી દામિનીએ અલ્પ સમય પર્્યંત યોગેશ્વરને
મોહાંધકારમાં વિશ્રાન્ત કરી રાખ્યો હતો. સંસારની દશા
શી છે તે હવે ઉમા સમજી ગઈ છે. આ સમયે ઉમાએ
શુભાવેલી સંપત્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી છે એટલા માટે
વિસતાજનિત વિષાદની છાયા નીરંતર તેના મુખને આવૃ-
ત્ત કરી રાખે છે. જાણે પ્રતિપદાની પ્રભા આ સમયે
પુર્ણ ચંદ્રની પ્રભામાં પરિણત થઈ ગઈ છે. વિષાદ
માંલિર્ય રૂપી કલંકે ઉમાના મુખ લાવણ્યને પુર્ણતામાં
પરિણત કરી દીધું છે. એટલા માટે ઉમાનું મુખ પુર્ણ
ચંદ્ર સદૃશ પ્રતીત થાય છે.

યોગેશ્વર કચેરીમાં ગયો તે પુર્વે ઉમા એકવાર
મુખપરનો પ્રસ્વેદ લુછતી લુછતી શયનાગારમાં આવી;

યોગેશ્વર તે સમયે કાટને બટન લગાવતો હતો. ઉમાને જોતાંજ તે બોલ્યો. “મારાં આ બટનો તો ઘાલી આપો.”

યુદ્ધાના તાપથી આરકત બનેલા મુખ, મંડલને અધિક રકત બનાવી ઉમા બોલી “હમણાં હું તમને સ્પર્શ કરીશ નહિ. હમણાં મેં રસોડાની અસ્પર્શ સાડી પહેરેલી છે. પિતાજી હજી જમ્યા નથી, બાળકો પણ જીખ્યા છે, રસોડામાંથી નિવૃત્ત થતાં મને હજી ઘણી વાર છે. તે સમયે તો માતાજી હતાં, તેઓ સર્વ વ્યવસ્થા કરી દેતાં હતાં. હમણાં હું અનાચાર કરી શકતી નથી. એમ કરવાથી ગાર્હસ્થ્ય-ધર્મનું અપમાન અને ગૃહસ્થાશ્રમનો અનાદર થશે.”

યોગેશ્વર ઉમાના મુખથી આ શબ્દો સાંભળી કાંઈક હસ્યો, અને કાંઈક રોયો પણ ખરો. આ સમયે તેના મુખપર હાસ્ય ને આંખોમાં અશ્રુ છે. ઉમાનું નવીન ગૃહિણીત્વ જોઈ આનંદનું હાસ્ય તેના ઓઠો પર વિલસી રહ્યું, અને માનું સ્મરણ થવાથી પશ્ચાતાપની જવાબાથી તેનું હૃદય પીગળી ગયું અને તેની આંખોમાં અશ્રુ આવ્યાં. ઉમા સ્વામિની દશા જોઈ વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગઈ પરંતુ રખેને કદાચ પોતાનાથી પણ આત્મ-સંયમ કરી ન શકાય એવા ડરથી તે તત્ક્ષણ બોલી ઉઠી “જે વાત તમને કહેવાને આવી હતી તે તમને કહી નથી. તે કહેવી તો બુલીજ ગઈ. આજે શું તમે રજા માગવાના છો ? આજે નહિ માગશો. એટલી શીઘ્રતા કરવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. હું

આજે પિતાજીને અત્રે બે દિવસ વિશેષ થોભવાને કહીશં. પછી જેવો સર્વનો અભિપ્રાય હશે તેમ કરવામાં આવશે.” યોગેશ્વર કાંઈકે લજ્જત થઈને ઓઠ્યો “તમે જેમ કહેશો તેમ કરીશ. પરંતુ શુભ કાર્યમાં વિલંબ કરવો શું ઉચિત છે?” ઉમા દ્વાર તરફ હડી આવી; રસોડા-માંના હળદર અને તેલથી મલીન બનેલા ટુવાલને પરમ સાવધાનીથી પકડી ધીમે ધીમે તે બોલી “શુભ અને અશુભ કાર્ય શું છે તેનો પ્રથમ નિર્ણય કરવો જોઈએ, ત્યાર પછીજ તેની વ્યવસ્થા થઈ શકે. પ્રથમ સારી રીતે જોઈ લઉં, સાંભળી લઉં, સમજી લઉં, ત્યાર પછી શું કરવું તેનો નિશ્ચય કરીશ.” એમ કહી ઉમા શીઘ્રતા-પૂર્વક ત્યાંથી ચાલી ગઈ. યોગેશ્વર ચિતિત મુખમુદ્રા સહિત કચેરીમાં ગયો.

આજે એકાદશી છે; અને વિનોદિની આજે નિર્જલ ઉપવાસ કરવાની છે; અને તેથીજ તે આજે પોતાની કોટડીમાં ભુમી પર સાડી પાથરીને સુતી છે. ઉમા બોજના-દિથી નિવૃત્ત થઈ બપોર પશ્ચાત્ વિનોદિનીની કોટ-ડીમાં આવી. કોટડીમાં પ્રવેશ કરતાંજ તેણે ધીમેથી દ્વારની સાંકળ ચઢાવી દીધી અને કાંઈ પાણુ અવાજ કર્યા વિના વિનોદિનીની પાસે જઈ ભુમી પર બેસી તેની પીઠપર હાથ મુક્યો. ઉમાના હસ્તસ્પર્શથી વિનોદિનીનું સર્વાંગ કંપાયમાન થઈ ઉઠ્યું, અને તે ધીમે ધીમે ઉઠીને બેઠી. તેની દેહમાં ગર્ભનાં સર્વ લક્ષણો સ્પષ્ટ રીતે દ્રષ્ટિગોચર થતાં હતાં; તેથી હવે ઉમાને

કાંઈ પ્રશ્ન પૂછવાની આવશ્યકતા પડી નહિ. વિનોદિની બેડી બેડી ઉમાના મુખ તરફ ઘણી વાર સુધી અનિમિષ નેત્રે જોતી રહી. અંતે તે રોષ પડી; સાડીના પાલવથી પોતાનું મુખ ઢાંકી તે ખુબ રોવા લાગી. તેની સાથે સાથે ઉમા પણ રોવા લાગી. પ્રાયઃ અર્ધી ઘડી થઈ ત્યાંસુધી ઉભય ભગિનીઓ મળી રેતી રહી. જ્યારે ઉભયનો બોલો અશ્રદ્ધારા કાંઈક બહાર નીકળી ગયો ત્યારે તેઓ કાંઈક સ્વસ્થ બની દીર્ઘશ્વાસ લઈ મુખ આંખ સાફ કરી સુરિયર થઈ બેડી. વિનોદિની ઘણી વાર સુધી નિઃશબ્દ બેસી રહી. અંતે તે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી ઉમાના મુખ તરફ જોઈ બોલી “શું થશે બહેન?”

ઉમા પરમ કષ્ટપૂર્વક ધીમે ધીમે બોલી “જે ભાગ્યમાં લખ્યું હશે તે થશે. ભાગ્ય વ્યતિરિકત ઈતર કોઈ પથ તો છેજ નહિ, બહેન. હા, આ સમયે જે કર્તવ્ય છે તેજ આપણે કરવું પડશે. કલેબર પર પત્થર રાખી સર્વ કરવું પડશે.”

વિનોદિની આ શબ્દ સાંભળી પુનઃ રોઈ પડી; પછી તે ગદ્ગદ સ્વરે બોલી “તો શું મને ધરમાંથી કાઢી મુકશો? હું ક્યાં જઈશ? હું માફ બળ્યું મોઢું મામાની સમક્ષ તો લઈ જઈ શકીશ નહિ. હું આ કાળું મોઢું લઈ એકલી સંસારમાં શી રીતે વિચરીશ અને ક્યાં ઉભી રહીશ?”

ઉમાએ વિનોદિનીનું મુખ પોતાના જમણા હાથથી

બંધ કરી ગયા હાથથી તેને ગળે વળગી કહ્યું “છટ, એમ બોલીશ નહિ. બલા તું જશે ક્યાં? આ ઘરમાં થદિ મને એક મુઠી ચોખા મળશે તો આપણે ઉભય બહેનો તે બહેનીને ખાઈશું. હું તને ક્યાંય જવા દેનાર નથી.”

વિનોદિનીએ પોતાની આંખોમાંથી અશ્રુ લુછી પોતાના ગળામાંથી ઉમાનો હાથ ધીમેથી ઉઠાવી ઉત્સુકતા પૂર્વક તેની તરફ બોધ કહ્યું “હા બહેન, એ સર્વ થશે, પરંતુ સમાજ? સમાજ તો તમારી નિંદા કરશે, તમને બહિષ્કૃત કરશે. આ અભાગિનીને માટે તમે આટલું કષ્ટ શા માટે સહન કરશો?”

ઉમા—“તું મારી બહેન છે. તારે માટે અમે સર્વ કાંઈ સહન કરીશું. મારા સ્વામિ તારો આદર કરે છે અને એ આદરને લીધેજ તારી આવી દશા થઈ છે. બલા તને હું મારાથી કદિ અલિપ્ત કરી શકું?”

વિનોદિની—“બહેન, હું કલંકિની છું, દાનવી છું, મેંજ તમારા સુખ કુંજમાં આગ લગાડી છે, તે આગથી મારું બાળ્ય પણ બળી ગયું છે અને તમારો પણ નાશ થયો છે. આ દશામાં શું હું દયાને પાત્ર છું? બહેન, આ કાળી નાગણુને તમે શી રીતે પોષશો?”

ઉમા—“છટ, છટ, એવી વાત કદિ મુખપર લાવીશ નહિ, બહેન. મારા ઉભય બાલકો જીવંત રહો, મારા

સ્વામિ ચિરંજીવ બનો. મારો નાશ કરનાર કોણ છે? હું તેમનો ત્યાગ કરી ગઈ હતી તેથી તેમણે તને પ્રાપ્ત કરી હતી. હવે હું, આવી એટલે સૌ માર્ગે થઈ ગયું છે. તારા કલંકના સંબંધમાં જગત ગમે તેમ બોલે, પરંતુ હું તને મારા ધરમાંથી કાઢી મુકનાર નથી. મારા સ્વામિનું સંતાન તારા ગર્ભમાં છે, લલા આવી દશામાં હું તને ધર બહાર કાઢી શકું? મારા સ્વામિના હુક્કાને તો હું દિવસમાં ત્રણ વાર સાફ કરું છું, તો તું કે જે તેમના આટલા પ્રેમનું, આટલા આદરનું પાત્ર છે, તેને હું કોઈ પણ પ્રકારે કષ્ટ આપી શકું? બહેન, પાપ પુણ્યનો વિચાર કરવાનો મારો અધિકાર નથી. મારા સ્વામિ જે કરે તે સારું છે. બસ, આટલીજ વાત હું બોલું છું. આટલા દિવસ સુધી હું આ વાત બોલતી નહોતી, અને તેથીજ મને આટલું કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું છે.”

વિનોદિની ઉમાના મુખથી આ પ્રકારની ઉદારતાભરી અપૂર્વ વાણી સાંભળી કેટલીક વાર સુધી આશ્ચર્યચકિત નેત્રાથી તેની તરફ જોઈ રહી. તે હતચાન અને વિવહલ બની હતી.

ઉમા—“કેમ, આ પ્રકારે મારી તરફ કેમ જોઈ રહી છે? તેઓ આજે યદિ આજા આપે તો આજે તને સોજો શૃંગારથી સજી રાતે તેમના શયનગૃહમાં મોકલવાને તૈયાર છું. કારણ કે તેમની ઇચ્છા એજ મારી ઇચ્છા છે—અને તેમના સુખમાંજ મને સુખ છે. ઇશ્વરકૃપાથી મને જે કાંઈ પ્રાપ્ત છે તે સવ તો મારી પાસે રહેશેજ.”

ધરઆર, સ્વામિ, પુત્ર, ગૃહસ્થાશ્રમનાં ધર્મ, કર્મ, એ સર્વ મારે તો રહેશેજ. હુંજ ગૃહમાં સાયંકાળનો દીપક પ્રદીપ્ત કરીશ, હુંજ મારી કુલલક્ષ્મીની પૂજા કરીશ, અને બાલકોના માંગલ્યને માટે કુલ દેવતાઓની આરાધના કરીશ અને હુંજ મારા શ્વસુરના વંશની રક્ષા કરીશ. મને સર્વ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત છે અને સર્વ વસ્તુઓ કાયમ રહેશે. ખૂદેન, મને શું દુઃખ છે? પુરૂષોના અનેક પ્રકારના વિચાર રહે છે, અને તેમના ચિત્તરંજનને માટે અનેક સામગ્રીઓ રહે છે. હું એમ સમજીશ કે મારા સ્વામિના મનરંજનનું તું એક સાધન છે. યદિ ઈશ્વર મને દુઃખી ન કરે તો મનુષ્યોનો શું અધિકાર છે કે તે મને દુઃખી કરી શકે? મારા શ્વસુરનાં સત્કર્મો છે, મારી સાસુનો શુભાશિર્વાદ છે તો પછી મને દુઃખી બનાવી શકે એવું કોણુ છે?”

ઉમાના આ શબ્દો શ્રવણ કરી વિનોદિની બાલકવત હુસ્કાં ભરીભરીને રોવા લાગી. તેને રોતી જોઇ ઉમાની આંખોમાં પણ અશ્રુ ભરાઇ આવ્યાં. અશ્રુએ પ્રથમ ગાલથી કંઠ અને પછી કંઠથી વક્ષસ્થલ પર્યંત સર્વ જગ્યા ભીંજવી દીધી. થોડી વાર સુધી રોદન કરી ઉમા પુનઃ બોલી “ખૂદેન, પુષ્કળ ઠોકરો ખાઇને હું હવે આ સર્વ વાતો સમજવા લાગી છું. તો પણ કોણુ જાણે કેમ કોઇ કોઈ વાર મન ઉત્તેજિત થઈ ઉઠે છે—સ્વભાવ દોષથી મન પાગલ બની જાય છે. પરંતુ જો હું પાગલ બનું તો મારું ધર નષ્ટ થઈ જાય; મારા

પ્રિય પુત્રા ક્યાં ઉભા રહે? એટલા માટે નિરૂપાયે મારે સ્વસ્થ રહેવું પડે છે. હું તો હાલમાં આ સંસારમાં એકલી નથી. મારા બે પુત્રા છે અને મને તેમનીજ ચિંતા વિશેષ છે. મારા જેવી મા બનવું એ કેટલું કઠિન કાર્ય છે તે ભલા તું શી રીતે સમજી શકે?”

વિનોદિની—“ઉમા, તું કહે છે કે હું કલંકિની નથી. વળી તું કહે છે કે મેં કાંઈ પાપ કર્યું નથી. આ બે વાતોથી તેં મારો નરકનો માર્ગ બંધ કરી દીધો છે. સત્ય કહેવામાં શું હરકત છે? હું યોગેશ્વરને અત્યંત ચાહું છું. મારી માન્યતા પ્રમાણે જો હું યોગેશ્વરને તારા કરતાં પણ અધિક ચાહું છું. હું તેમના પ્રેમના ઉમંગમાં સર્વ ભુલી જઈ સર્વનો ત્યાગ કરી તેમના પગ તળે આબોટી પડી હતી. હું નાદાન તો નથીજ; સ્ત્રી જાતિને આવા મોટા કલંકને માટે કેટલું બધું મૂલ્ય આપવું પડે છે તે હું સારી રીતે સમજું છું. શું હું જાણતી નથી કે મારા કલંકની વાત એક વાર ફેલાઈ જવાથી સમાજ મને બહિષ્કૃત કરશે અને મારે નરકયાતના ભોગવવી પડશે? હું સર્વ કાંઈ જાણતી હતી; તો પણ જાણી જોઈને મેં યોગેશ્વરને માફ સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું છે. તેમના પ્રેમમાં હું પાગલ બની ગઈ હતી. તારા આગમનથી મારી તે પાગલપણાની નિદ્રા ભગ્ન થઈ ગઈ છે. હવે હું સચેત બની પશ્ચાતાપની

નવાલાથી અસ્થિર થઇ ગઇ છું. આ જો, અશીશુ સુદ્ધાં મેં તૈયાર કરી રાખ્યું છે. કિંતુ બહેન, તારી મીઠી મીઠી વાતો સાંભળી મને પુનઃ આશા ઉત્પન્ન થઈ છે—મને પુનઃ જીવંત રહેવાની ઇચ્છા અને તેમને જોતા રહેવાની લાલસા ઉત્પન્ન થઇ છે. તાગ જેવી વાત મેં કદિ સાંભળી નથી; આ દેવતાના જેવી વાત કરતાં તને કાણે શીખવ્યું, બહેન?”

ઉમા—“જે દેવોનો દેવ મારા પુત્રોનું કલ્યાણ કરે છે તેણેજ મને આવી બુદ્ધિ આપી છે. પરંતુ બહેન, અશીશુની દાબડી મને આપી દે. છટ, છટ, મનુષ્ય કદિ આવું કામ કરે? આત્મહત્યા કરવી એ અતિ મોટું પાપ છે. કેવલ આત્મહત્યાજ કેમ? તેની સાથે બીજા પણ એક જીવની હત્યા—બાલહત્યા થશે. બહેન, એવું કામ કરીશ નહિ; તને મારા કસમ છે.”

વિનોદિની—“કસમ ખાવાની શી જરૂર છે? તને દુઃખ દેવામાં મેં શું ત્રુટિ રાખી છે? હીક, હવે એ સર્વ વાતો રહેવા દો. હવે હું મારા પ્રાણ બચાવીને પણ શું કરીશ? ગમે તો પુત્ર થાઓ કે પુત્રી, પરંતુ તે તો મારા કલંકનું એક અધિક ચિન્હ થશે. આ કલંકની કાળી પતાકાની છાયામાં રહી મારું સંતાન શું ઓછું કલંકિત બનશે? જે દુઃખ લખ્યું હોય તે મારેજ ભોગવવું જોઈએ. હું મારા દુર્ભાગ્યનો બીજો સાથી શા માટે બનાવું? હું પોતે દુર્ભાગ્ય ભોગવતી શીદ્ર મારા

પ્રાણુ લજ્જશ. પ્રાણુત્યાગ કર્યા પુર્વે તેમનાં દર્શન એક વાર અવશ્ય કરીશ.”

ઉમા—“બહેન, વિધાતાના મનમાં જે હશે તે થશે. વિધાતાની કૃતિની સ્તુતિ નિંદા કરવાનો અધિકાર આંપણુને નથી. આ સંવં વાતો હવે રહેવા દો. આજની રાતને માટે તને નિમંત્રણ કરવાના આશયથીજ હું આવી હતી. તેમ ની સાથે આજે તારો મેળાપ કરાવી અપવાનો પ્રયત્ન હું અવશ્ય કરીશ.”

મકરણ ૨૩ મું.

ઉમાની બહાદુરી.

સંધ્યાનો સમય છે, યોગેશ્વર ઓરીસેથી આવ્યો છે. તે ઉમાનું બનાવેલું ભોજન જમી નિત્ય નિયમાનુસાર નાના બાળકને ગોદમાં લઇ પોતાના શયનગૃહમાં ગયો. ઉમા સ્વામિની થાળીમાં ભોજન કરી, હાથ મુખ ધોઇ, પાન ખાતી ખાતી સ્વામિની પાસે ગઇ. તેજ અંચલ કટાક્ષ અને તેજ રસમાધુર્યથી કંપતી દેહવલ્લરીના લાવણ્ય સહિત તે માન તથા ગર્વ પૂર્વક સ્વામિની પાસે જઇ બેઠી. મથમ કામ તેણે એ કયું કે સ્વામિના હુક્કાની તેજ તેના મુખમાંથી કાઢી નાંખી. બીજું કામ એ કયું કે તેની

હડપચી પકડી તેના મુખમાં પાનનાં એ ત્રણ બીડાં
ઘોંચી દીધાં. આ એ કામો સમાપ્ત કરી ઉમાસુંદરી
અતિ નાજનખરાંથી, અતિ હાવભાવથી બોલી “મારી
એક વાત સાંભળશો ?”

યોગેશ્વરે શિમત કરી ઉમાના મુખપર ચુંબન કર્યું
અને પછી કહ્યું “ભલા તમારી વાત ન સાંભળું ?
તમારી વાત સાંભળવાને માટે તો હું સદા પ્રસ્તુત રહું
છું. તમે જે કહેશો તે હું કરીશ.”

ઉમા—“નહિ, નહિ, પ્રથમ મારી વાતનો પ્રતિવાદ
કરો. પછી તમારી સાથે ઝઘડો કરતી વખત મારી
બહાદુરી જુઓ. જે એમ નહિ કરશો તો મને મારી
બહાદુરી દર્શાવવાની સંધિ શી રીતે મળશે ?”

યોગે—“તમારી બહાદુરીએજ મારા જેવા હતભા-
ગીને મનુષ્ય બનાવ્યો છે, તમારી બહાદુરીએજ મારા
જેવા સ્વામિને સુખી બનાવ્યો છે. શું એ તમારી
બહાદુરી નથી ?”

ઉમા—“એ સર્વ વાતો તમારી રહેલા દો, એ સર્વ
વાતોથી ઝઘડો કરી શકાતો નથી, એ વાતોથી યદિ થોડી
વાર સુધી ઝઘડો કરી શકાય તો પણ અંતે એનું
પરિણામ ખુરં આવવાનો સંભવ છે. હું એ સર્વ વાતોને
માટે ઝઘડો કરવાની નથી. મારી વાત સાંભળશો કે
નહિ એનો “હા” અથવા “ના” ઉત્તર આપો; એ
શિવાય કોઇ પણ ઉત્તર હું સાંભળવા માગતી નથી.”

યોગેન્—“એવી કચી વાત છે કે જેને હું સાંભળી નથી શકતો?”

ઉમા—“હીક, હું કહું છું તે સાંભળો. હું એમ કહું છું કે હું આજ રાત્રે વિનોદિની જીજ્ઞાસે તમારા શયનગૃહમાં મોકલીશ. બોલો, શું કહો છો? તમે સમ્મત છો કે નહિ?”

થોડી વાર સુધી તો યોગેશ્વર મૌન ધારણ કરી રહ્યા; પરંતુ તત્પશ્ચાત્ ધીમે ધીમે બોલ્યો “નહિ, એમ કરશે નહિ, હું હવે કદાપિ તેને મળીશ નહિ.”

ઉમા—“નહિ તમારે વિનોદિનીને મળવુંજ” પડશે.”

યોગેન્—“નહિ, મારાથી તેમ નહિ બને. હું તેનું મુખ જોવા માગતો નથી, તેને અન્ય સ્થાને મોકલી દો.”

ઉમા—“વાહ આપ પૂરેપૂરા સાધુ કયારથી બની ગયા? સો સો યુઆ ખાય કે બિલાઈ બેડી તપકા! આપનો આ દુરાગ્રહ છોડો; હું આજે તેને તમારી પાસે અવશ્ય મોકલીશ અને હું બાળકોને લઈને આ પાસેના ઓરડામાં સુઈશ.”

યોગેન્—“હું હાથ જોડીને કહું છું કે મારાથી તમારી આ દરખાસ્તનો સ્વિકાર થઈ શકતો નથી. બળેલા પર મીઠું નહિ છાંટો. હવે દૃઢમસ્કરીનો લાગ કરો. દીર્ઘ કાળે તમે પ્રાપ્ત થયાં છો, હવે હું તમને છોડી અન્યની સાથે કદાપિ રહી શકતો નથી.”

ઉમા—“આ વાતને શું આપ મશ્કરી સમજો છો? એ મશ્કરી નથી, હું સત્ય વાતજ કહું છું. આજે તમારે જીજ્ઞાની સાથે રહેવું પડશે. તમને મારા કસમ, તમે મારી આ માગણી અવશ્ય સ્વિકારો.”

યોગે—“હું તેનું મુખ સુદ્ધાં જોઈ શકતો નથી. હવે મને અધિક આગ્રહ ન કરો.”

ઉમા—“કેમ, આટલા દિવસ પર્યંત તેનું મુખ શા માટે જોતા હતા? હવે શું એક દિવસ તેના મનની ઇચ્છા પરિપુર્ણ ન કરી શકો?”

યોગે—“નહિ, નહિ, હવે નહિ! હું તેને મળવા કરતાં મરવું અધિક પસંદ કરું છું.”

ઉમા—“આખરે તો તમે પુરૂષજ ને! તેનું સર્વસ્વ નષ્ટ કરી, તેનું ઇહલોક અને પરલોક માટીમાં મેળવી, તેને કલંકિત કરી શું હવે તેને લાત મારશો? તેણે તમારે માટે શું નથી કર્યું? જીઓ, તેણે તમને સ્ત્રીઓનું અમુલ્ય સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું; શ્વસુરના તથા પિતાના ગૃહમાં કલંક લગાડી દીધું; તમારા રૂપના મોહમાં પડી પોતાનું સર્વ નષ્ટ કરી દીધું. હવે તમે તેને લત્તાપ્રહાર કરો છો અને અપમાન તથા તિરસ્કારનાં સાગરમાં ધક્કેલી દો છો. પુરૂષો આમજ કરે છે! હું જ માસ પશ્ચાત્ત મારા પિતાના ધરથી નવી બનીને આવી છું, તેથી હમણાં સારો આદરસત્કાર અધિક છે—મારાપર અધિક

પ્રેમ દર્શાવવામાં આવે છે. પરંતુ જે મારી આ માગણી નહિ સ્વિકારો તો મને તમારા આદરની સ્પૃહા નથી. આ સમયે આ સર્વ આપની મરદાનગી અલગ રાખો; હમણાં હું જે કહું છું તેજ તમારે કરવું પડશે.”

યોગેન્—“તું શું ગાંડીબાંડી થઈ છું? જે કહે છે તે સમજીને કહે છે કે એમજ જીવહાણી કાતર ચલાવી જાય છે? વિનોદિની તારી જઈને હોવા છતાં તારી સાથે તેણે કેવો વ્યવહાર ચલાવ્યો છે તે તું જાણે છે? મોટા છોકરા તરફ નજર ઉઠાવીને જે, એ છોકરો કેવો હતો અને કેવો થઈ ગયો છે? મનુષ્ય વાનરની પેઠે એક વાર જીવથી અગ્નિમાં હાથ નાંખે છે; પરંતુ શું વારંવાર તેમ કરશે? હવે હું કદિ પણ વિનોદિનીનું મુખ જોઈશ નહિ.”

ઉમા—“જી જિયારી શું કરવાની હતી? જે કરવું હતું તેતો તમેજ કરી નાંખ્યું છે. મોટા છોકરાની આ દુર્દશાનું મુળ કારણ પણ તમેજ છો. પિતા હોવા છતાં આટલા સમય પર્યંત પુત્રની તરફ આંખ બંધ કરીને કેમ બેઠા હતા? જી કાંઈ ધરની સ્વામિની બનવાને આવી નહોતી. તેતો માત્ર આનંદ કરવાને આવી હતી. તો પછી તે તમારો ગૃહસ્થાશ્રમ શા માટે સંભાળે? તમે સ્વયં તમારું કર્તવ્ય બજાવ્યું નથી, અને મિથ્યા તેનો દોષ કાઢો છો. ધન્ય છે તમારી બુદ્ધિને! આજે તમારે અવશ્ય તેને મળવું પડશે, અન્યથા તે આત્મ-

હત્યા કરી બેસશે. મને બે પુત્રો છે; હું કાંઈનો ઉપ્પજ
સ્વાસ સહન કરી શકતી નથી. મારા ગૃહમાં સ્ત્રીહત્યા
થવાથી મારા ગૃહસ્થાત્રમનું અમંગલ થશે, જે મારાથી
સહન થઈ શકશે નહિ. હું તો સદાને માટે તમારી
દાસી થઈ છું. હું મારા ઘરપર મારો કબજો કરવાને
આવી છું. હું તો સદા રહીશ. તમારી આજ્ઞાકિત દાસી
સદા સર્વદા તમારી સેવામાં હાજર રહેશે; પરંતુ આજે
તમારે જીજ્ઞાસી સાથે રહેવું પડશે. મારા કસમ, મારો
આ વાત તમારે અવશ્ય સ્વિકારવી પડશે. જે થવાનું
હતું તે તો થઈ ચુક્યું. હવે આ પ્રકારે અનાદર કરી
તેને સંપૂર્ણતઃ માટીમાં મેળવી ન દો. જે સ્ત્રી એકવાર
પણ પરપુરૂષને પાલવે પડે છે તે સદાને માટે ધુળમાં
મળી જાય છે. જીજ્ઞાસી પોતાના પુરૂષનું સુખ કદિ
ભોગવ્યું નથી, તે કેવળ તમનેજ ઓળખે છે. દેહ, મન,
પ્રાણ, સર્વસ્વ તેણે તમને સમર્પણ કરી દીધું છે. મધુ
નિચોવી લઈ મીણની પેઠે તેને ફેંકી દેશે તો તે બિચારી
હતાશ થઈ જશે અને અસહ્ય વિપત્તિઓનો ભોગ થઈ
પડશે. ભલા જે તમે એને નહિ રાખશો તો એને
રાખશે કાણુ?”

યોગેન્—“તમારી વાતોનો જવાબ આપી શકાય એમ
નથી; કિંતુ તમે આ સર્વ વાતો શા માટે કહી રહ્યાં
છો તે હું સમજી શકતો નથી. તમે જે કહો છો તે
યુક્ત છે કે નહિ તેનો તમારે વિચાર કરવો જોઈએ.

મોહને વશ થઇ મેં મારી જાતે મારા પગમાં કુદારાવાત કર્યો છે; તેજ મોહમાં મને પુનઃ નાંખવો ઉચિત નથી. જો આ સમયે તમે મને હાથ પકડીને બચાવશો નહિ તો હું અવશ્ય વહી જામશ.”

ઉમા—“એને માટે હું અત્યંત સાવધાન છું. તમારે મને સાવધાન કરવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. તમે છો પુરુષ, એટલે મારી વાતોનો મમ સમજવાની શક્તિ તમારામાં ક્યાંથી હોય? હવે હું બે પુત્રોની મા થઇ ચુકી છું, તો શું તમારી આગળ આટલી પણ માગણી કરવાનો મારો અધીકાર નથી? માતા થવામાં કેટલું સુખ રહેતું છે તે હું સારી રીતે સમજું છું, અને મારી જીજ્ઞાસુ પણ શીઘ્ર માતા બનશે. શું મારે તેના સુખના માર્ગમાં કંટક નાંખવા? કદાપિ નહિ. જો તમે તેનો અનાદર કરશો તો તે અવશ્ય આત્મહત્યા કરશે અને તેની સાથેજ તે માતા બનવાના સુખથી સદાને માટે વંચિત થઇ જશે. અન્યના પ્રેમથી મુગ્ધ બન્યા છતાં તમે મારાજ રહેશો ધર્મના દ્વાર પર મારાજ કહેવાશો. તમે સમાજની દ્રષ્ટિમાં મારાજ રહેશો અને મારી દ્રષ્ટિમાં પણ મારાજ રહેશો. કાચની પુતળી કેટલા દિવસ પર્યંત ખેલ કરી શકશે? તમારે અન્ય સર્વ બાબતોની ચિંતા ન કરવી જોઇએ. આજે તમારે અવશ્ય જીજ્ઞાસુ બનવું પડશે.”

યોગેશ્વર ઘણી વાર સુધી નિઃશબ્દ બેસી રહ્યો. તે ઉમાના પ્રકુલિત વદન તરફ અનિમિષ નયને જોતો

રહ્યા. અંતે તે આત્મસંયમ કરી શક્યો નહિ; તેની ઉભય આંખોમાંથી કેટલાંક અશ્રુ બિંદુઓ સરી પડ્યાં, તે તેના ગાલોપર થઇને ઉમાની સાડીપર પડ્યાં. “છટ, આમ રોવું શું?” એમ કહી ઉમાએ શીઘ્રતાથી પોતાના પાલવદ્વારા પોતાના સ્વામિની આંખ તથા મુખ લેછ્યાં.

યોગેશ્વરનું હૃદય ઉમાની આ કામલતા જોઇને પીગળી ગયું. તેનામાં માતૃત્વના કામલ ભાવનો અત્યંત મધુર વિકાસ થયેલો જોઈ તે અનન્ય સુખના ઉદ્ધિમાં નિમગ્ન થઇ ગયો. તે ઉમાને શીઘ્રતાથી હૃદયસરસી ચાંપી સ્વયં બાલકવત્ રોદન કરવા લાગ્યો. ઉમાની મનઃકામના પરિપુર્ણ થઇ.

મકરણ ૨૪ મું.

—10—

અંતિમ મિલન.

પ્રાયઃ અર્ધ રાત્રિનો સમય થયો છે. ઘરનાં સર્વ માણસો ભોજનાદિથી નિવૃત્ત થઈ ચુક્યાં છે; કેટલાંકે તો ભગવતી નિદ્રાના ખોળામાં પડી ધોરથાનો આરંભ પણ કરી દીધો છે. આ સમયે ઉમા વિનોદિનીનો હાથ પકડી તેને ધીમે ધીમે પોતાના શયનગૃહ તરફ લઈ ચાલી. શયનગૃહના દાર પર જઈ તેણે તેને ત્યાંજ છોડી દીધી, અને સ્વયં શીઘ્રતાથી જોડેની કાટડીમાં ચાલી ગઈ.

વિનોદિની ત્યાં ઉભી ઉભી રોવા લાગી. જે ઓરડો આજ છ માસથી વિનોદિનીનો પોતાનો ઓરડો હતો, જે તેની વિકૃત દ્રષ્ટિ અનુસાર તેના જીવનના સમસ્ત સુખોનો કુંજ હતો તે ઓરડામાં પ્રવેશતાં આજે તેના પગ થર થર કંપે છે, શરીર પર પ્રસ્વેદ ઉભરાઈ જાય છે. વિનોદિનીએ અર્ધ સ્પુટ સ્વરે ગદ્ ગદ્ કંઠે કાંઈક બોલી એક વિચિત્ર પ્રકારનો દીર્ઘ શ્વાસ લીધો. વિનોદિનીનો તે ધ્વનિ યોગેશ્વરને કણુગોચર થયો; તેણે બહાર આવી તેનો હાથ પકડ્યો અને તેને ખેંચીને પોતાના શયનગૃહમાં લઈ ગયો; ગૃહનું દાર ખુલ્લુંજ રહ્યું.

યોગેશ્વર તરફથી આવો આદર પ્રાપ્ત થતાં વિનોદિની થોડીવાર સુધી પ્રાયઃ પોતાની જાતને ભુલી ગઈ. તે

આલ્હાદપૂર્વક તેની જોડે ઉભી રહી; કિંતુ યોગેશ્વર ત્યાંથી જઈ આરામ ખુરશીપર બેઠો. વિનોદિની ઉભય હસ્તોથી પોતાનું મસ્તક ઝાલ્યું કરી, મૌનપૂર્વક નીચે બેઠી. થોડી વાર પછી યોગેશ્વર બોલ્યો, “ચુપ કેમ બેઠાં છો? તમારે શું કહેવું છે? કહોને!”

યોગેશ્વરના આ શબ્દો સાંભળી હતભાગિની વિનોદિની રોવા લાગી. તેની ઉભય આંખોમાંથી વહેતી અશ્રુધારાથી તેના ગાલો અને વક્ત્રચંચળ ભીંજાઈ ગયાં. કેટલીક વાર સુધી તો યોગેશ્વર વિનોદિનીના કરમાયેલા વદન તરફ સ્થિર દ્રષ્ટિથી જોતો રહ્યો; તત્પશ્ચાત્ તે બોલ્યો “તમારી શી માગણી છે? કાંઈ કહેશોને?”

વિનોદિની—“હું હવે શું કહું? મારે હવે કહેવાનું રહ્યુંજ શું? હું કેવળ આપનાં દર્શન કરવાને આવી છું.”

યોગેશ્વર—“મને તો તમે સદા સર્વદા જોયા કરોછોજ, તો પછી જોવા શા માટે આવ્યાં?”

વિનોદિની—“આ પ્રકારે હવે હું તમને જોઈ શકીશ નહિ, તેથી જોવાને આવી છું. શું મને જોવાની તમને ઇચ્છા નથી થતી?”

યોગેશ્વર—“તમને જોવાની ઇચ્છા શી રીતે થાય? જેને જોવાથી મસ્તક અવનત થાય છે—કપાઈ જાય છે તેને લલા શી રીતે જોઈ શકું? તમે અહીંઆંથી જાઓ.”

વિનો-“હું જન્મને માટેજ આવી છું; પરંતુ તમે મને શા માટે ન જુઓ? હવે મને જોવાથી તમારું મસ્તક કેમ અવનત થાય છે? મારું ગર્ભસ્થ સંતાન તો તમારાજ વીર્યનું છે. તો પછી તમને લજ્જા શાની?”

યોગે-“મને લજ્જા નહિ તો શું તમને લજ્જા છે? તમે જ્યાં સુધી મારા ગૃહમાં રહેશો ત્યાં સુધી હું સમાજમાં મુખ્ય બતાવવાં યોગ્ય રહીશજ નહિ, અને ઉમા સમક્ષ મારે તુચ્છ બનીને રહેવું પડશે. માટે તમે જાઓ.”

વિનો-“ઉમા સમક્ષ તમે પ્રથમથીજ નાના છો અને તેવાજ રહેશો. જે તમે ઉમાને ઓળખી હોત તો મારી આ દુર્દશા થાત? તમે આ સમયે મને ગૃહમાંથી બહાર કાઢવાને તક્યાર થયા છો પરંતુ મારી આ દુર્દશા કોણે કરી છે તે મને કહો. શું તમે મને આ સંકટમાં નથી નાંખી? કોણે મને લુપ્ત કરીને પાપ પંકમાં ફસાવી હતી? કોણે મને મારી ભગિનીનું સત્યાનાશ કરવાને માટે દાનવીના જેવી કઠોરતા શીખવી હતી? કોણે મારા મામાનો પવિત્ર આશ્રય છોડાવી આ પાપ મરૂક્ષેત્રમાં વિલાસની મૃગતૃષ્ણાથી મુગ્ધ કરી રાખી હતી? તમે મારા પરમ પ્રિય બનેલીએ. કુલાંગનાની સાથે રહેવાથી કેવું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો અનુભવ તો તમને મળ્યો હતો! સતીત્વનું મૂલ્ય કેટલું છે, તેની મહત્તા કેટલી છે તે પણ તમે સારી રીતે જાણતા હતા. તમે તો સહ

ધર્મિણીની સાથે સંસારનાં સમસ્ત પવિત્ર ક્ષેત્રો જોયાં હતાં. તો પછી તમે જાણી જોઈને મને શા માટે મોહિત કરી હતી? હું પ્રથમથીજ તમારા પર મુગ્ધ હતી એમાં કાંઈ સંદેહ નથી, અને તે તમે પણ પ્રથમથી જાણતા હતા. તો પછી તમે સાવધાન શા માટે ન રહ્યા? તમે સંયમ કેમ ન કર્યો? યદિ મને પુરૂષોનો લેશ પણ પરિચય હોત તો હું તમારા તરફ આંખ ઉઠાવીને જોત પણ નહિ. માફ યદિ લેશ પણ મારા સ્વામિનું સુખ સ્મરણમાં રાખવાનું સૌભાગ્ય હોત તો હું તમારું ચંદ્રવત્ મુખ જોઈ આ પ્રકારે કદિ પણ આત્મસંયમ ગુમાવી દેત નહિ. યદિ હું બ્રહ્મચર્યનો મર્મ લેશ પણ જાણતી હોત તો ક્ષણભર પણ તમારી છાયા જોત નહિ. અફસોસ! હું કાંઈ પણ જાણતી નહોતી, તમને જોઈને દીવાની બની ગઈ હતી; મેં મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરી તમને સુખી કરવાની ચેષ્ટા કરી હતી, પરંતુ હવે તમે ઘીમાંની માખીની પેઠે મને કાઢી નાંખવા માગો છો! હા! દૈવ!!”

વિનોદિનીની આ રેશમી ચાણુક યોગેશ્વરને માટે અસહ્ય થઈ પડી. તે આરામ ખુરશી પરથી ઉઠી આકુળ વ્યાકુળ બની દિવાનખાનામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. થોડી વાર પછી તે વિનોદિની સમક્ષ આવી ધમ દધને બેસી બેઠો અને અતિ કષ્ટપૂર્વક બોલ્યો “તમે આ સમયે મને શું કરવા કહો છો અને શું ઇચ્છો છો?”

વિનોદિની—“હવે મને કાંઈ પણ ઇચ્છા નથી. મને જેની ઇચ્છા હતી તે મને પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું છે. આ સમયે મને મરવામાં જ સુખ છે. હું મૃત્યુ પૂર્વે તમારું અંતિમ દર્શન કરવાં આવી હતી અને મનમાં એક દુરાશા પણ હતી કે તમારા મુખથી પુનઃ એકાદ મીઠી વાત પણ સાંભળીશ, જે વાતો સાંભળી હું ઇહલોક પરલોક ભુલી ગઈ હતી તે અમૃતમય ઉન્માદકારક વાતો શ્રવણ કરીશ. પરંતુ તમે તેથી વાતો કરી છે? તમે કેવળ તિરસ્કાર અને દોષાન્વેષણની જ વાતો કરી છે. મારી બાવી નરકયાતનાની આ સુચના તો નથી?”

યોગેન્—“હવે મારું મુખ કાંઈ જોવા યોગ્ય નથી. હું બ્રાહ્મણ પુત્ર હોવા છતાં મેં દાનવનું કામ કર્યું છે. હું પાપ ને પાપ સમજતો નહોતો. ધારો કે કોઈ સત્કર્મ કરવાનું સામર્થ્ય નહિ હશે પરંતુ પાપ પ્રુણ્યનો વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય તો મારામાં હોવું જોઈતું હતું. મેં અત્યંત મોહવશ બની એ વિચારશક્તિ ગુમાવી દીધી હતી. યદિ તમારા ગર્ભનાં ચિન્હો પ્રકટ ન થાત અને ઉમા તેના પિયેરથી પાછી ન ફરત તો હું અઘાપિ સાવધ થાત નહિ અને મને કોઈપણ પ્રકારનું જ્ઞાન થાત નહિ. હવે મને જે જ્ઞાન થયું છે તે પણ ભયજનિત જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન સમાજ અને ઉમાના તિરસ્કારના ભયથી ઉત્પન્ન થયું છે. કિંતુ ઉમા દેવી છે, તેણે મારું અપમાન કર્યું નથી, પરંતુ મીઠી મીઠી વાતોથી તેણે મને એકદમ પાણી કરી દીધો છે. તમારા મામાના

આગમને તથા તમારા ગર્ભના વિકાસે મને સહસા ભય-
ભીત તથા સચેત બનાવી દીધો છે, તો હવે મને કાંઈ
ખોલવાનો અધિકાર છે ખરો? પરંતુ વિનોદ, હું હમણાં
પણ કહું છું કે તમારા રૂપેજ મને દિવાનો બનાવી
દીધો હતો; તમને જોતાંજ હું અજબ પ્રકારે વિગ્લહ
બની જતો હતો. વિનોદ, અહ્યાએ તમને એટલી બધી
સુંદરતા શા માટે આપી?”

વિનોદ—“એજ વાત પુનઃ એક વાર કહો, પુનઃ
મારા સૌંદર્યની પ્રશંસા કરો. તે સાંભળી હું સુખી તથા
કૃતાર્થ થઈશ. હું તમને કેટલા ચાહું છું તે હું શી
રીતે દર્શાવી શકું? મારા મનના સર્વ ભાવો હું કયા
શબ્દોમાં તમને કહું? હું મારાં તન, મન, ધર્મ અને
બ્રાહ્મણ બળિદાન આપીને તમારા પર પ્રેમ કરું છું. તે
શિવાય શું છે? હું પુત્રવતી થવાને માટે તમારા પર પ્રેમ
કરતી નહોતી, પરંતુ પુત્રનેહનો આસ્વાદ મળવાથી
રખેને તમારા પરનો પ્રેમ ઘટી ન જાય એવો ડર બહુ
રાખતી હતી. પુત્રની માતા થવાથી સમાજના ડરથી—
કલંકની ભીતિથી રખેને તમારા પ્રતિ પ્રીતિનો પ્રવાહ
બંધ ન થઈ જાય એવો મને ધણો ભય હતો. બસ,
હું કેવળ તમનેજ ચાહું છું. પ્રિયતમ, તમે મને બતાવો
કે કયા શબ્દોમાં કહેવાથી તમે મારા મનની સર્વ વાતો
સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકશો. હું તમને કેટલા ચાહું છું
તે તમે સારી રીતે જાણો છો. પરંતુ મારા મુખમાંથી
એક પણ વાત નીકળતી નથી. મારું મુખ સુકાઈ જાય

છે. આજે એકાદશી છેને ? કહો, કહો, યોગેશ્વર, પુનઃ કહો કે મારામાં કેટલી સુંદરતા છે.”

કઠોરતાનું કવચ ધારણ કરવાની એણે યોગેશ્વર ગમે તેટલી કાં ન કરે, પરંતુ તે પણ મનુષ્યજ છે. વળી તે એક અતિ દુર્બલચિત્ત અને સાધારણ હૃદયનો માણસ છે. આ કારણથી વિનોદિનીની આ વાગ્ધારાના પ્રખર વેગમાં તેની સર્વ કલ્પિત કક્ષેરતા વહી ગઈ.

વિનોદિની હવે બેસી શકતી નથી એમ જોઈ યોગેશ્વરે તેની પીઠ તરફ પોતાનો જમણો હાથ ફેલાવ્યો. છિન્નમુલ લતાની પેઠે વિનોદિની તે બાહુદૃઢના આધારે બેઠી અને ધીમે ધીમે પુનઃ બોલી:-

“અહા ! હવે જીવી ગઈ ! કેટલું સુખ છે ! કેટલી શાંતિ છે ! તમે યદિ મારા સ્થાનમાં હોત તો તમે મારા મનનું આ સુખ સમજી શકત. અહો, આટલું સુખ સહન થઈ શકતું નથી ! જો આ સુખ ભોગવતાં ભોગવતાં હું મરણ પામું તો હું મારાં અહોભાગ્ય ગણું. મારે પાપ શાં અને પુણ્ય શાં ? મારે માટે તમેજ સર્વસ્વ છે. સુખ દુઃખ નહિ ભોગવવાથી જીવનનું મુલ્ય શું છે તે જાણી શકાતું નથી. તમને જોઈને મને પરમ સુખ થાય છે. તમેજ મારું જીવન છો, તમેજ મારું સુખ છો, તમેજ મારાં પાપ-પુણ્ય છો, તમેજ મારાં

છહસોક પરલોક છે. તમે જ્યારે મારી પાસે હો ત્યારે હું પાપ-પુણ્યની ચિંતા શા માટે કરું ? તમારી પાસે રહી હું પરલોકનો ભય શા માટે રાખું ? હું તમારા ખોળામાં સુતી છું. યમદુતો, આવોને જોઈ જાઓ કે મને કેટલું સુખ છે, કેટલો આનંદ છે. આ શિવાય મને શાની અપેક્ષા હોય ? પ્રિયતમ, પુનઃ બોલો કે હું કેટલી સુંદર છું.”

આ સમયે યોગેશ્વર આત્મસંયમ કરી શક્યો નહિ. તે બાળકવત્ રોઈ પડ્યો. તેની આંખોમાંથી અશ્રુખિંદુ ઓ ટપ ટપ વિનોદિનીના વક્ષસ્થળ પર પડતા લાગ્યાં. વિનોદિની શુષ્ક મુખથી જરા સ્મિત કરી આંખો મીચી કાણુ જાણે કેટલું સુખ ભોગવવા લાગી. યોગેશ્વર વિનોદિનીના મુખપર, ગાલ પર અને મસ્તક પર પોતાનો હાથ ફેરવવા લાગ્યો અને તેના ઉભય અધરો પર પ્રેમ પૂર્વક ચુંબન કર્યું. પ્રાતઃકાળના ચંદ્ર સદૃશ પીળા મુખની કરમાયેલી લાવણ્ય છટા ફેલાવતી વિનોદિની મંદ સ્મિત કરી પુનઃ બોલી:-

“તમારા રોદનથી મને આટલો આનંદ કેમ થાય છે ? શું તમારું રોદન મારા પ્રત્યેના તમારા પ્રેમનો પરિચય આપે છે ? મને આલિંગન કરી તમે રોદન કરો છો તેથી મને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. કાંઈ પણ સ્ત્રી કદાપિ મારી પેઠે તમને આહી શકે નહિ. ઉમા ને ધરણ્યાર છે, ધર્મ કર્મ છે, બે પુત્રો છે! મારે તમારા

અતિરિકત કાંઈ પણ નથી. મારે માટે સ્વર્ગ
 વા નરક સર્વ કાંઈ તમેજ છો. જો તમે
 મારી પાસે હશે તો મને કામનો ડર લાગવાનો
 નથી, હું કામની સ્પૃહા રાખવાની નથી. હું તમારીહોઠ
 તેવી સ્થિતિમાં મરવાથી મને પરમ સુખ પ્રાપ્ત થશે.
 મારાં સમસ્ત દુઃખો નિવૃત્ત થઈ જશે અને તમારો
 સંસાર જેવો છે તેવો કાયમ રહેશે. ઉમાસાક્ષાત સ્વર્ગની
 દેવી છે, તે તમને સદા પવિત્ર રાખશે અને તમને
 નિરંતર માફ રમરણુ કરાવશે. તમારે માટે વિસ્મૃતિજ પરમ
 સુખનું સાધન છે; પરંતુ તે સુખ તમને કેટલુંક સમય
 પર્યંત પ્રાપ્ત નહિ થાય. મારે માટે સ્મૃતિ પરમ સુખની
 સામગ્રી છે, પરંતુ મારા પ્રાણવાયુની સાથે સ્મૃતિ અને
 વિસ્મૃતિ એ ઉભય મારો ત્યાગ કરશે અને વસ્તુતઃ મને
 એજ વાતની ચિંતા છે. જ્યાં સુધી હું જીવંત છું ત્યાં
 સુધી તમે મારા સુખ તરફ જરા સ્થિરતાપૂર્વક જોતા
 રહો. ”

યોગેન્—“ આ શું વિનોદ ? તમે ભલા આવી વાત
 કેમ કરો છો ? તમે શા માટે જીવંત ન રહો ? હવે હું
 કદિ પણ તમારો અનાદર કરીશ નહિ, સદા તમારો
 આદર કરીશ. તમે મારે ત્યાંજ રહો. ”

એમ કહી યોગેશ્વરે વિનોદિનીના શુષ્ક એવં સુંદર
 સુખને ધીમેથી ચુંબન કર્યું. તે નિસ્તેજ સુખ પર એક
 વાર લાલીમા દોડી ગઈ. ધીમે ધીમે વિનોદિનીના ઓળે

યોગેશ્વરના ચુંબનનો પ્રત્યુત્તર વાળ્યો; યોગેશ્વર ચોંકી ઉઠ્યો. હેં આ શું? વિનોદિનીની દેહ આટલી શિતલ કેમ? ગભરાઈને યોગેશ્વરે તેની દેહ પર હાથ ફેરવ્યો; તેનું સમગ્ર શરીર શિતલ હતું! તેણે ઉમાને પોકાર કર્યો. ઉમાએ શીઘ્ર ગતિથી તે ઔરડામાં આવી વિનોદિનીનું સર્વાંગ તપાસ્યું. તેને પણ સમગ્ર શરીર શિતલ પ્રતીત થયું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

અંતિમ દશા.

“અરે! આ શું? આ તો બિલકુલ શિતલ થઈ ગયું છે!” એમ કહી ઉમા એકાએક રોઈ પડી. સંપૂર્ણ મકાનમાં ડોલાહલ મચી ગયો. ઉમાનો તે અકાલીન રોદનધ્વનિ સાંભળી સમસ્ત નોકર ચાકરો દિવાનખાના તરફ દોડ્યા. ગરબડ સાંભળી ગિરીશ બાથુ પણ ઉડી પડ્યા અને યોગેશ્વરના શયનગૃહમાં જઈ બેહોશ દશામાં પડેલી વિનોદિનીને જોઈ આશ્ચર્યચકિત થયા. ત્યાર પછી તેમણે સારી રીતે તેની તપાસ કરી. તેઓ આશ્ચર્યચકિત થયા અને બે પગલાં પાછા હઠીને ઉભા. માર્ગમાં જે પ્રકારે સાપ જોવાથી મનુષ્ય ચોંકીને બે પગલાં પાછો હઠે છે તેજ પ્રકારે ગિરીશ બાથુ પણ

ભયભીત બની પાછા હડીને ઉભા રહ્યા. આ સમયે યોગેશ્વર તે ઓરડામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

ઉમાએ પિતાને જોઈ શોક તથા ભયથી વિવ્હલ બની કહ્યું “પિતાજી, હવે ઉભા રહીને શું જુઓછો? વિનોદ જી હવે આપણો ત્યાગ કરી જવા માગે છે. ડોક્ટરને બોલાવવાને માટે કાંઈ માણસ મોકલો.”

ગિરીશ બાપુ—“ડોક્ટરને બોલાવવાને માટે એક માણસ ગયો હતો અને તે આવી પહોંચ્યોછે. કહે છે કે ડોક્ટર સાહેબ આવે છે. ડર છે શા માટે? શું ખરેખર વિનોદિની મરણ પામશે?”

ઉમા—“હા પિતાજી, હવે એના જીવવાની આશા ઓછી છે.”

ગિરીશ—“યદિ વિનોદિની મરી જાય તો તે એને માટે સોળે સોળ આના સાઈ છે. એનું મૃત્યુ આપણે માટે પણ સાઈ નિવડવાનો સંભવ છે.”

ઉમા—“હા, તેમ તો છેજ; કિંતુ સ્ત્રી હત્યા થશેને. ખેર, જે થાય તે ખરૂં; દવા તો કરવી જોઈએ.”

એટલામાં ડોક્ટર આવીને ઉપસ્થિત થયા; ઉમા ઘુંઘટો કાઢી વિનોદિનીનું મસ્તક ઉશિકા પર મૂકી તથા ત્યાંથી જરા ખસીને બેઠી. આ સમયે યોગેશ્વર પણ ત્યાં આવીને ઉપસ્થિત થયો. ડોક્ટરે વિનોદિનીને સારી રીતે તપાસીને કહ્યું. “હાલમાં વિશેષ ભીતિ રાખવાની

કાંઈજ નર નથી. રોગી હવે શીઘ્ર શુદ્ધિમાં આવશે. એ ગર્ભવતી હોય એવાં લક્ષણો પણ જણાય છે. પ્રતીત થાય છે કે શીઘ્ર ગર્ભપાત થશે. એ વિધવાના વેપમાં કેમ છે ?”

ગિરીશં—“એ વિધવા છે. આજે એણે એકાદશીનો ઉપવાસ કર્યો હતો. આજે એણે આખો દિવસ એક બિંદુ પણ પાણી પીધું નથી, તેથી એની એકાએક આવી દશા થઈ ગઈ છે. માટે ઉપાય શો કરવો ?”

ડોક્ટર—“હું દવા લખી આપું છું તે મારા ઔષધાલયમાંથી મંગાવી એને આપો. એક સારી દાયણને પણ બોલાવવી જોઈએ. હું સવારે આવી એને પુનઃ તપાસીશ.”

ડોક્ટર ચાલ્યા ગયા. ઔષધિ આવી ગઈ ડોક્ટરના કહેવા પ્રમાણે દવાનો ઉપયોગ પણ કરવામાં આવ્યો; ધીમે ધીમે વિનોદિનીએ પોતાની આંખો ખોલી. તેણે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી ઉઠીને બેસવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તે ખોલી “ઓહ પેટમાં સખ્ત દર્દ થાય છે; શરીર જાણે ચુર્ણ વિચુર્ણ થઈ ગયું છે. અહો, આ તે કેવી પીડા! આ શું, મામા પણ અહીંયાં છે? ઉમા ક્યાં છે?”

ઉમા—“હું અહીંયાંજ છું, બહેન! ડર નહિ. અમે સર્વ અહીંયાં છીએ. હમણાં તારી પીડા દુર થઈ જશે. મમે તો બેસ અને મમે તો સુ, જેથી તને આરામ

થાય તે કર. ડોક્ટર પણ આવ્યા હતા અને તેઓ દવા પણ આપી ગયા છે. કોઈ વાતની ચિંતા નથી.”

વિનોદિની “જેન, મારે હવે લય અને લજ્જા શી? મારે તો હવે અધિક સમય જીવવું નથી. મામા, આપ મારી પાસે આવીને બેસો.”

ગિરીશ બાળુ આનાકાનીપૂર્વક તેની પાસે જઈને બેઠા. ઘણી વાર સુધી મૌન રહ્યા પછી તેઓ બોલ્યા “વિનોદ, તેં આ શું કર્યું? હવે આ કલક શી રીતે ગ્રપ્ત રહેશે? માઈ હવે જીવવા કરતાં મરવુંજ સાઈ છે”

વિનોદિની—“મામા, હુંજ મરીશ; હુંજ મરવાને માટે પ્રસ્તુત છું; યમના દુતો મરવામાં સહાય કરી રહ્યા છે—મને પૃથ્વી પરથી દુર કરવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.”

ગિરીશ—“તાઈ મરણુ પણ દુઃખદાયક છે અને જીવન પણ દુઃખદાયક છે. તેં જે કામ કર્યું તે મારે માટે નિરંતર દુઃખદાયક છે.”

વિનોદિની—“મરતી વખતે લજ્જા કેવી? હવે હું મારા મનની વાત મુખ ખોલીને કહીશ. કારણકે હવે માઈ જીવન બહુ અલ્પ સમય ટકનાર છે. હું કલંકિની બની ગઈ છું. શું મારા આ દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી?”

ગિરીશ—“એમાં તારો દોષ નથી; દોષ મારોજ છે. તને અહીંયાં રહેવા દીધી એજ ખોટું થયું. એ ભુલનું

ફળ મારેજ ભોગવવું પડશે; તારા કંઈકથી હું પણ કલંકિત થયો છું.”

વિનોદિની—“એમાં કોઈનો કંઈ પણ અપરાધ નથી; જે કાંઈ અપરાધ છે તે મારોજ છે.”

ગિરીશ—“એમાં યોગેશ્વરનો ભારે દોષ છે; કારણ કે એઓ ઉમાના પતિ છે. એમણે ઉમાને ભૂલી જઈ શા માટે તને અપનાવી? અને તારા સંબંધમાં શું કહેવું? તું આજન્મ વિધવા અર્થાત બાળ વિધવા છે; તારે વિચાર કરવો જોઈતો હતો કે યોગેશ્વર એક બીજી સ્ત્રીનો પતિ છે; તેની ઉપર તારો કાંઈ અધિકાર નથી. જો તું ઉમાની આસાથી યોગેશ્વરની સાથે પુનઃ વિવાહ કર્યો હોત તો તેની ઉપર તારો અધિકાર અવશ્ય થાત.”

વિનોદિની—“જો કેવળ આજ અપરાધ હોય તો મને કોઈનો ડર નથી.”

ગિરીશ—“તારો કેવળ આટલોજ અપરાધ નથી. જ્યારે હું કહેવાજ લાગ્યો છું ત્યારે પૂરેપૂરું સાંભળી લે. હિંદુ સમાજની ગણનામાં તું અન્યની સ્ત્રી હતી. તારો પતિ મરણ પામ્યો હતો ખરો, પરંતુ તારા પિતાએ તો તને તેનેજ અર્પણ કરી હતી. તારા શરીરનો અધિકારી તારો મૃત પતિ હતો. મરતી વખત તેણે તને કોઈ અન્યના હાથમાં સોંપી નહોતી. સ્ત્રીહત્યા એક મહાપાપ છે એમ સમજીનેજ અમે તારા આત્મીયજનોએ તારા

પાલન પોષણનો ભાર ગ્રહણ કર્યો હતો. શા માટે તે તારા દેહની માટી બ્રષ્ટ કરી? તેં કાને ભરોસે બરજ સંતાન તારા ગર્ભમાં ધારણ કર્યું? શાસ્ત્રીય પાપ પુણ્યની વાત તને કહીશ નહિ, કારણ કે તું તેને સમજી શકશે નહિ. એક સાધારણ યુક્તિથી તને દર્શાવીશ કે તેં કેટલું મોટું પાપ કર્યું છે. યોગેશ્વર તારો સહયોગી ચોર છે. યદિ આ કાર્યમાં ઉમા પણ સંમિલિત હશે તો તે પણ આ પાપની ભાગિની થશે. તમારે માટે આ પાપનું પાયશ્વિત્ત દુષાનલ છે. યોગેશ્વર - અને ઉમા આ દુષાનલની જવાલા દીર્ઘકાલ પર્યંત ભોગવશે; હું પણ તેમના દુઃખથી દુઃખી રહીશ. તમે પાછળથી શું થશે તેનો વિચાર કર્યા વિનાજ અમિમાં હાથ નાંખ્યો. છટ, છટ, વિનોદ, તેં આ શું કર્યું? દેવી નવદુર્ગાનું મન દુભાવ્યું, તેમના સુવર્ણના સંસારમાં તેં રાખ પાથરી દીધી અને મારી પરમ પ્રિય પુત્રી ઉમાને તેં બિલકુલ વૃદ્ધ બનાવી દીધી. શું તે પણ હવે અધિક દિવસ બચશે ?”

વિનોદ-“મામા, મેં કેટલું મોટું પાપ કર્યું છે તે હવે હું સારી રીતે સમજી ગઈ છું. પરંતુ હવે તો મને સુધરવાનો સમય નથી. હું મરીશ અને મરીને આ કલંક ઘોષ નાંખીશ. માફ મૃત્યુ થતાં ઉમાની સમસ્ત ચિંતાઓ નિવૃત્ત થઈ જશે. મામા, હમણાં મને જે દુઃખ થઈ રહ્યું છે તે દુઃખમાંથી કોઈ પણ માણસ બચી ન શકે અને હું પણ બચવાની નથી.”

ગિરીશ૦—“આ જીવનમાં તો ઉમાની ચિંતા નિવૃત્ત થવી નથી. ઉમાના પતિએ તેને દીર્ઘકાળને માટે—કિંબ-હુના સદાને માટે—દુઃખિની બનાવી દીધી છે. જે સુખ દુઃખનો કર્તા છે તેજ યદિ ઉમાને પોતાનાથી અલિપ્ત કરી દુઃખિત કરે તો તેમાં તું અને” હું શું કરી શકીએ? યોગેશ્વર શિક્ષિત અને પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ હોવા છતાં આ પાપ પંકમાં કેમ જઈ પડ્યા તે હું મમજી શકતો નથી.”

વિનો૦—“જે થવાનું હતું તે થઈ ચુક્યું. તેઓ શિક્ષિત છે એમ કહેશો નહિ. અમે ઉભય વસ્તુતઃ શિક્ષિત નથી. વસ્તુતઃ દોષ તમારોજ છે. તમે જાણી જોઈને અમને એકત્ર થવાનો પ્રસંગ કેમ મેળવી આપ્યો? શું હું વિધવાનાં કર્તવ્યો જાણું છું? શું યોગેશ્વર એક ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણનાં ધર્મ-કર્મ શીખ્યા છે?”

ગિરીશ૦—“તું યુક્તજી કહે છે. એમાં દોષ મારો અને મારી વેવાણનો છે. મેં તને મોકલી એ મારો દોષ છે; અને તને સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા દીધી એ વેવાણનો દોષ છે. વળી અમે ઉભયનો એક દોષ એ પણ છે કે તમને ઉભયને બ્રાહ્મણ નરનારીનાં ધર્મ-કર્મનું શિક્ષણ આપ્યું નહિ. તમારા મનમાં જેમ આવ્યું તેમ તમે ક્યું. સ્નેહાધિક્યને લીધે અમે તમને કાંઈ કહ્યું નથી. પરંતુ તેને માટે આજે અમને અત્યંત દુઃખ ભોગવવું પડે છે. એમાં તમારો શું દોષ છે? દોષ અમારોજ છે.”

વિનો-આટલી બધી વાતો હું સાંભળી શકતી નથી. એટલી વાતો સાંભળવાનું સામર્થ્ય પણ હમણું મારામાં નથી. પરંતુ હાલમાં ઉપાય શો છે? આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત શું છે?”

ગિરીશ-“હાલમાં તારો ઉપાય મરણ અને ભગવાન છે. તારું વદન જોતાં પ્રતીત થાય છે કે ભગવાન તારા પર કૃપા કરીને મૃત્યુને શીઘ્ર ગતિથી તારી તરફ મોકલી રહ્યા છે. હવે તારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ઇતર શું હોય? તેજ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત હમણું તું કરી નહીં છે. તને હમણું જે પીડા થાય છે તેની તુલના જગતની ઇતર કોઈ પણ પીડા સાથે કરી શકાય એમ નથી. વળી મૃત્યુનો ભય તને મરણની પુર્વાવસ્થા પર્યંત અસ્થિર બનાવશે. આ સંસારમાં લોકોને તત્કાળ પાપ પુણ્યનાં ફળ મળી જાય છે અને તને પણ તારા પાપ કર્મના બદલામાંજ આ નરકયાતના ભોગવવી પડે છે. હિંદુ સ્ત્રીઓ માની પદ્ધિની આગળ સ્વર્ગના સુખને પણ તુચ્છ ગણે છે. માતા બનવાના સુખને માટેજ હિંદુ સ્ત્રીઓ ગર્ભની યંત્રણા સહન કરે છે. તું મા બનવાની હતી પરંતુ હવે તું તે બની શકતી નથી. કારણ કે તેં માતા નહિ બનવાને માટે પ્રજ્ઞને પ્રાર્થના કરી હતી. તું ગર્ભવતી હતી; પરંતુ તારો ગર્ભ પણ મૃત થઈ ગયો અને તારા પ્રાણ પણ જવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. તારા જેવી હતભાગિની સ્ત્રી આ સંસારમાં ઇતર કોઈ નથી.”

વિનો—“મામા, આપ સત્ય કહોછો, મારા જેવી અભાગિની સ્ત્રી ઇતર કોઇ નથી; અફસોસ ! મેં શું કર્યું ?” વિનાદિની એમ કહેતાં ઢળી પડી. હવે તેના મુખમાં વાણી નથી; દેહ શુદ્ધિ રહિત બની ગઈ છે. મુખ પર પ્રસ્વેદ બિંદુઓ દ્રગ્ગાત્થર થવા લાગ્યાં. વદન શ્યામ થઈ ગયું. ગર્ભપાતનાં સમસ્ત પૂર્વ લક્ષણો સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થવા લાગ્યાં. શીઘ્રતાપૂર્વક ગિરીશ બાબુ તેઓરડા માંથી બહાર નીકળી ગયા. યોગેશ્વરે પણ પોતાનું મસ્તક નીચું કરી ધીમે ધીમે શ્વસુરનું અનુકરણ કર્યું. દાયણ અંદર આવી; ઉમાએ વિનોદિનીનું મસ્તક પોતાના ખોળામાં મૂક્યું.”

અતિ તીવ્ર પીડા થાય છે; આ ગર્ભપાતના છે કે મૃત્યુતપાતના છે તે કહી શકાતું નથી, તેને કેટલું કષ્ટ અને કેટલી પીડા થાય છે તે શું ભાષાદ્વારા પ્રકટ કરી શકાશે ? નહિ. તેને અવર્ણનીય પીડા થાય છે. વિનોદિનીના ગર્ભના દીવસ હજી પૂર્ણ થયા નહોતા; તેથી તેને અભાધારણ અને અપુર્વ પીડા થાય છે.

પ્રાયઃ છ કલાક પર્યંત તીવ્ર પાતના સહન કર્યા પ્રશ્નાત બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં વિનોદિનીએ એક મૃત પુત્રને જન્મ આપ્યો.

દુષ્કર્મનું ફળ કદાપિ સારું આવતું નથી. વિનોદિનીએ પ્રસુતિની સર્વ પીડા સહન કરી, પરંતુ તે મા બનવાના સુખનો અનુભવ ન લઈ શકી. આ અસાધારણ પીડાનું પરિણામ શું આવશે ? ઉન્માદ વા મૃત્યુ.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

મૃત્યુ.

મૃત પુત્ર જન્મ્યો; વિનોદિની થોડી વાર માટે જાણે લયંકર પીડાની જવાલામાંથી નીકળીને શાંતિના જલનિધિમાં કુદી પડી. અત્યંત શ્વેતસ્વાથ્યવાથી તેની દેહકાળી પડી ગઈ હતી. ધીમે ધીમે નાડીની ગતિ પણ મંદ પડવા લાગી. પ્રાતઃકાળમાં ડોક્ટરે આવી વિનોદિનીને અનેક પ્રકારની દવાનું સેવન કરાવ્યું; જલરાટ ઓછો કરવાને માટે યથેષ્ટ પરિશ્રમ કર્યો; કિંતુ સર્વ વ્યર્થ થયું. ધીમે ધીમે મૃત્યુનાં સમસ્ત લક્ષણો પ્રકટ થવા લાગ્યાં. ડોક્ટર સાહેબ પોતાનું મસ્તક અવનત કરીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ડોક્ટરને વિદાય કર્યા પશ્ચાત્ ઉદાસ મુખ સહિત યોગેશ્વર વિનોદિનીની પાસે આવીને બેઠો.

ઉમાએ બાળકોને ભોજન કરાવી દીધું અને પીતાને પણ સ્નાન કરાવીને મીઠાઈ આદિથી નાસ્તો કરાવ્યો; નોકરોને બજારમાંથી ખરીદી ખાવાને માટે શેકડ પૈસા આપ્યા. ત્યાર પછી પોતે અનાહાર રહેવાથી બાળકોનું અમંગળ થશે એવા ભયથી તેણે શીઘ્રતાપૂર્વક પોતાનાં નિત્ય કર્મથી નિવૃત્ત થઈ થોડી મીઠાઈ ખાઈ જલપાન કર્યું. યોગેશ્વર ઉમાના આગ્રહનો અસ્વિકાર કરી શક્યો નહિ, અને તેણે પણ થોડું ભોજન કરી લીધું. વળી

તેણે બહાર બે ચાર માણસોને તૈયાર રાખવાને પિતાને કહ્યું. ત્યાર પછી તે વિનોદિનીની પાસે જઈને એકાગ્રતા પૂર્વક બેઠી

વિનોદિની આ સમયે સારી રીતે હોશમાં આવી છે. તે સારી રીતે વાતચીત પણ કરી શકે છે. ઉમા જ્યારે તેની પાસે બેઠી ત્યારે તે પોતાનું મુખ ખોલીને કહેવા લાગી:—

“બહેન ઉમા, તું આવી ? જરા મારી નિકટ આવેને બેસ. તું ત્યાં બેસશે તો હું અહીંથી તારું મુખ સારી રીતે જોઈ શકીશ નહિ.”

ઉમા—“ઉમા બહેન, હું અહીંજ છું, તારી નિકટજ બેઠી છું. શું તું મને કાંઈ કહેવા માગે છે ?”

વિનોદ—શું કહું, બહેન ? મનમાં અનેક વાતો કહેવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ તે સર્વ વાતો કહેવાનો હવે સમય નથી. આ સમયે હું તને શું આશિર્વાદ આપું ? બેસ, તને મારો એજ આશિર્વાદ છે કે તું સદા સુખી રહે ”

ઉમા—“બહેન, તું મૃત્યુનો ડર છોડી દે. અમને છોડીને તું ક્યાં જઈશ ? તું સદા જીવતી રહે અને અમને આશિર્વાદ આપતી રહે. કદાપિ તારું અમંગલ ન થાયો, એજ મારી પ્રભૂ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.”

વિનોદ—“મારે હવે જીવીને શું કરવું છે ? બહેન, યોગેશ્વર ક્યાં છે ?”

યોગેન્—“કહો, શું કહોછો ? હું અહીંઆંજ છું. તમારી પાસેજ છું. શું તમે મને જોતાં નથી ?”

વિનોન્—“મારી આંખો મીઝ્યા છતાં તમને સારી રીતે જોઈ શકું છું; પરંતુ આંખો ખોલ્યા પછી તે પ્રકાર જણાતો નથી. શું એક દીવસમાંજ તમારા શરીરનો રંગ શ્યામ થઈ ગયો છે ? તમારું મુખ જાણે અબ્રા-વજ્જદિત ચંદ્ર બની ગયું છે.”

યોગેન્—“તમારા મામાને અહીંઆં ખોલાવું ? તેમને તમારે કાંઈ કહેવું છે ? વિનોદિની, અધિક ખોલશો નહિ, તમને દુઃખ થશે. મનમાં ને મનમાં તમારો ઇષ્ટ મંત્ર જપો.”

વિનોન્—“મારો ઇષ્ટ મંત્ર તો તમારું નામ છે; તમેજ મારા ઇષ્ટ દેવતા છો. જ્યારે તમે સ્વયં મારી પાસે બેસા છો તો હું બલા જપ શા માટે કરું ? તમે એક વાર મારા મસ્તક પર હાથ ફેરવો.”

ઉમા—“બહેન, આ ગંગા જલ લો: દુર્ગાનું નામ જપો.”

વિનોન્—“દુર્ગા દુર્ગા દુર્ગા. મને કાંઈ પણ લય પ્રતીત થતો નથી. આ સમયે હું કેટલી સુખી છું તે હું તમને શી રીતે દર્શાવી શકું ? યોગેશ્વર, મારી આંખ મીઝવાથી તમારું જે સુંદર શરીર હું જોઉં છું તેનું વર્ણન વાણીદ્વારા શી રીતે કરી શકું ? પુરુષજાતિ

આટલી સુંદર હોય છે એવો મને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો. હવે તો હું તમને જોઈ શકતી નથી, હવે તો હું તમારી ઉભય આંખો પ્રતિ અનિમિષ દ્રષ્ટિ પણ રાખી શકતી નથી. શું આ પાપનું પરિણામ છે ? પાપી માણસને આટલું સુખ મળી શકે ? ”

યોગેન્—“વિનોદિની, હવે તમારો અંતકાળ આવી પહોંચ્યો છે; માટે આ સર્વ વાતો હવે રહેવા દો. જગ જગનની દુર્ગાનું નામ લો; ગંગા, ગંગા, કહો, હમણાં પાપ સૃષ્ટિનું સ્મરણ મા કરો.”

વિનોદેન્—હીક, તમે કહો છો, તમે આજ્ઞા કરો છો, માટે હું દુર્ગાના નામોચ્ચાર કરું છું, ગંગાનું નામ લઉં છું. આટલા સુખની સૃષ્ટિ પાપની સૃષ્ટિ શી રીતે હોઈ શકે ? હમણાં મને સર્વ વાતોનું સ્મરણ થઈ આવ્યું છે. બાલ્યાવસ્થા, ધુળમાં રમવું, એ સર્વ વાતો મારા સ્મરણપટ પર જગૃત થઈ છે. મારા શરીર પર પીઠી કાણ ચોળી રહ્યાં છે ? ગીતો કાણ ગાઈ રહ્યાં છે ? આ શું ? આ ઢોલ અને વાજાં કાણ વગાડે છે ? મને માહેરામાં કાણ બેસાડી ? અને આ કાણ ? આ પુરૂષ કાણ છે ? વાહ, બહુ સુંદર છોકરો છે ! યોગેશ્વર, એ તો તમારા કરતાં પણ અધિક સુંદર છે. મારો હાથ તેના હાથમાં શા માટે આપવામાં આવે છે ? શું મારું લગ્ન થઈ રહ્યું છે ? તો શું આ જ છોકરો મારો સ્વામિ છે ? રક્ષા કરો, યોગેશ્વર, રક્ષા કરો, કારણ કે તે મને બોલાવી

રહ્યા છે. તે મને કોણ જાણે ક્યાં લઈ જવા માગે છે? હું જઈશ નહિ, ના, હું કદિ પણ જઈશ નહિ. રક્ષા કર, ઉમા મને બચાવ.”

ઉમા—“જહેન, ‘ડર શા માટે રાખે છે? દુર્ગા, દુર્ગા, કહે, રામ, રામ, કહે. હરિતું નામ લે. ડર છે. શા માટે?”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ચિતા.

અઘાપી વિનોદિનીનું સર્વસ્વ નષ્ટ થયું નથી; જેને લીધે તેને સંસારમાં સુખ અને દુઃખ ભોગવવાં પડ્યાં હતાં, જેને લીધે કાનારાની પાસે જઈ તેની જીવન નૌકા જળમગ્ન થઈ ગઈ હતી તે હજી વર્તમાન છે—તે દેહ, તે રૂપ, તે લાવણ્ય અઘાપિ વિદ્યમાન છે, મૃત્યુથી તેનું શરીર પીળું પડી ગયા છતાં અને તેમાંની ઉજ્જ્વળતા સંપૂર્ણતઃ નષ્ટ થયા છતાં તે અપૂર્વ શરીરમાં જે સૌંદર્ય શેષ રહ્યું હતું, તેનાં નયનોમાં જે માધુર્ય રહ્યું હતું, તેનાં અંધરોષ્ઠમાં જે આબા રહી હતી, તે યદિ તેને ચિતાપર મૂકવામાં ન આવત અને ભભૂકતી આગમાં

તે બળીને ભરમીભૂત ન થાત તો સંભવતઃ નિદાન થોડા સમય પર્થત તો નષ્ટ થાત નહિ. યદ્યપિ તેના રૂપથી મોહિત થયેલા યોગેશ્વરની સ્મૃતિમાં તે રૂપ દીર્ઘ કાળ પર્થત વિદ્યમાન રહેશે તથાપિ વિસ્મૃતિનો ધન અધિકાર ધીમે ધીમે આવડે તેને આવૃત્ત કરી નાંખશે.

સ્મૃતિ અનેક વાર સુખમય હોવા છતાં તે સુખમય સ્મૃતિ મનુષ્યના પ્રાણની રક્ષા કરતી નથી. સ્મૃતિના મંદ તાપથી મનુષ્ય અવસાન પામી જાય છે. સુખમય સ્મૃતિમાં નિરાશા અને વિષાદ સંમિશ્રિત રહેવાથી મનુષ્ય જીવતો જગતો મરેલો હોય છે. સુખમય સ્મૃતિની જડતાથી માનવસમાજ ગતિશૂન્ય બની જાય છે. જે હતું તે પુનઃ થશે નહિ, જે જોયું હતું તે પુનઃ જોવામાં આવશે નહિ એ ચિંતા મનુષ્યને નિરાશ બનાવી અસ્તિત્વ વિહિન બનાવી દે છે.

સ્મૃતિનાં અનેક રૂપો છે. કદિ તે આકાંક્ષામય, કદિ તે પશ્ચાતાપમય અને કદિ તે સ્પર્ધામય હોય છે. જે ગયું તે સદાને માટે ગયું, તે પુનઃ પ્રાપ્ત થનાર નથી, તે પાછું આવવાનું નથી, આત્મબલિદાન આપવાથી પણ તે પુનઃ મળવાનું નથી એ સ્મૃતિ નિરાશામય હોવા છતાં આકાંક્ષામય છે. યદિ તે સમયે ઉદ્ધતાઈને વશ થઈ મનુષ્ય અધર્મ કરી બેસે નહિ, યદિ તે સમયે ઐશ્વર્યના મોહથી પોતાની જાતને ન ભૂલી જઈને વિહિત કાર્ય કરે તો તેની પતિત દશા ન થાય. ગિરિશિખર

પર વિહાર કરનાર એવો હું તેને આજે ધુળમાં આળો-
ટવું પડે છે આ સ્મૃતિ પશ્ચાતાપમય છે. જે થવાનું
હતું તે થઈ ગયું. અને જે થનાર છે તે પાછળથી
થવાનું છે, પરંતુ અમારી પાસે જે હતું તે અન્ય કોઈની
પાસે નહોતું અને કોઈને પ્રાપ્ત થનાર નથી એ સ્મૃતિ
સ્પર્ધામય છે. આ સ્મૃતિના વમળમાં પડી મનુષ્ય ધીમે
ધીમે સજીવ પથર બની જાય છે.

જ્યારે વિસ્મૃતિનો ઉદ્દય થાય છે ત્યારે તે ઈશ્વરની
દયાની સુચના કરે છે અને તેના ‘કરુણાસાગર’ નામનો પરી-
ચય કરાવે છે. વિસ્મૃતિ એ કાળનો ગુણ છે; કાળકલ્પતર છે.
વિસ્મૃતિ તે કલ્પતરની સાથે વળગેલી કલ્પલતા છે. જેનાથી
સંસાર હતો, જેનાથી મનુષ્યતા હતી, જેને માટે ઇહલોક
અને પરલોક હતાં તે સર્વ નષ્ટ થઈ જાય તો પણ
આપણે જીવંત રહીએ છીએ, કારણ કે આપણું ભવિષ્યત
વિદ્યમાન છે અને આપણો સર્વ ભૂતકાળ વિસ્મૃતિના
અપાર હિંડા સાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયો છે. આવી
દશામાં આપણને જીવવાની ઇચ્છા વળગી રહે છે. આ
પ્રકારે વિસ્મૃતિ જે આપણને સહાય ન કરે તો આપણે
આત્મહત્યા કરી બેસીએ.

અને આ વિસ્મૃતિને આમત્રાંજ કરવાને માટેજ સ્મ-
શાનમાં મહા નિદ્રાની ચીતા ખડકવામાં આવે છે. યદ્યપિ તે
ચિતાપર સ્મૃતિની જ્વાળા થોડી વાર સુધી ચોતરફ પ્રચંડ
દીપ્તી ફેલાવી મનુષ્યને પાગલ બનાવી દે છે, કિંતુ

તત્કાળ ભરમ તેને આચ્છાદિત કરી નાંખેછે. પિતા, માતા, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી, બંધુ અને સમસ્ત આપ્તેષ્ટોને માટે સંસારમાં જે પરીચાયક વસ્તુ રહેવાનો સંભવ છે તે સર્વ ચિતા-ભરમથી આવૃત્ત થઇ જાય છે. એટલા માટે રમશાનની ચિતા એ વિસ્મૃતિનું સિંહાસન છે; એટલા માટે રમશાનની ચિતા ભવીષ્યતની પથપ્રદર્શિકા છે. ચિતા અતીત કાળનાં સમસ્ત ચિન્હોને ભુંસી નાંખે છે.

વિનોદિની મરણ પામી છે, તથાપિ હજી ૩૫ વિલાસ તથા સુખ-સ્મૃતિની પ્રદીપ્ત શીખા સદૃશ તેની અનુપમ દેહલતા ભૂમી પર પડી રહી છે. જે દેહને જોઇને યોગેશ્વર ઉમાને ભૂલી ગયો હતો-માતા નવદુર્ગા અને પુત્રસ્નેહને બિલકુલ વિસરી ગયો હતો તે દેહ અઘાપિ શ્વેત વસ્ત્રથી આચ્છાદિત થઇ ભૂમી પર પડી છે.

યોગેશ્વરની આંખોમાં અશ્રુ નથી, કંઠમાં રોદન શ્વનિ નથી, તેનાં સમસ્ત અંગો શુષ્ક તથા શીતળ છે. તે વારંવાર ઝરખામાં જાય છે અને પુનઃ દીવાનખાનામાં આવેછે. વળી તે વારંવાર શયની નિકટ ઉભો રહીને કાણુ જાણુ કોને જુએછે. તેની દ્રષ્ટિ સ્થિર નથી. તે એકદમ ભાવશૂન્ય અને ચંચળ છે. તે ભાવશૂન્ય દ્રષ્ટિ સહિત કોઇ કોઈ વાર યોગેશ્વર આજોટતી, રોદન કરતી કકળતી ઉમાની પાસે જઇને ઉભો રહેછે. તે તેને સમજાવવાની ચેષ્ટા પણ કરતો નથી, તેની આંખોની સહસ્ત્ર અશ્રુ

ધારાની સાથે પોતાની શુષ્ક આંખોની એક ક્ષીણ ધારા મેળવવાની એટલા પણ કરતો નથી. થોડી વાર ઉભો રહી તેનો રોદન ધ્વનિ સાંભળી શુષ્ક મુખ તથા અતિ વિબહલતા સહિત તે ત્યાંથી ચાલ્યો જાય છે.

ભલે હમણાં યોગેશ્વર સ્વપ્નની છાયા સદૃશ ધ્રુમતો ફરતો રહે અને ઉમા અપાર રોહનું ઝરણું ખોલી રેતી રહે ! વિનોદિનીની દાહક્રિયા સમાપ્ત થતાં સર્વ સમાપ્ત થઈ જશે.

દાહક્રિયા કરવામાં પણ અધિક વિલંબ ન થયો. આડોશીપાડોશીઓ આવી વિનોદિનીને સ્મશાનમાં લઈ ગયા. યોગેશ્વર પણ હતથુદ્ધિ બની છાયાની પેઠે તેમની પાછળ ગયો. વિશાળ ગંગા પ્રવાહ મંદગતિથી ચાલી રહ્યો છે, વાલુકામય વિસ્તીર્ણ તટભુમી મંદાકીનીની સાડી સદૃશ શોભી રહી છે. ઉપર શ્વેત, ગુલાબી, ભુરા અને ઘનકૃષ્ણ આદિ લિન્ન લિન્ન રંગોનાં અબ્રોથી ખચીત નીલ આકાશ છે. ગંગા તટપર અનેક જાતનાં પક્ષીઓ ખેલકુદ કરી રહ્યાં છે. મનુષ્ય મરો વા જીવો તે તરફ તેમનું ધ્યાન નથી! અહીંઆં માણસો શા માટે આવે છે અને ચાલ્યાં જાય છે તે તેઓ જાણતાં નથી. તેઓ કવળ ખેડે છે અને ખાય છે.

આ જુઓ, હવે વિનોદિનીની દેહલતાને ચિતા ઉપર મુકવામાં આવી છે; તેની ઉપર ધૂત રેડવામાં આવ્યું છે

તે ક્રોમળ શરીર ઉપર એક એક કરીને પુષ્કળ કાળો મુકવામાં આવ્યાં. આ બાજુએ પ્રદક્ષિણા કરીને આગ મુકવામાં આવી છે. તે ચિતા સ્ત્રાળગી ઉઠી. સર્પની ભયાનક જીભાની પેઠે લપલપ કરતી આગ ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ. ચીલુગારીઓ ઉઠી ઉઠીને આકાશમાં લીન થવા લાગી. આગની જવાળા કદિ કદિ લીલી નીકળવા લાગી. પટ, પટ, ચટ, ચટ, ફટ, ફટ, શબ્દ સહિત તે રૂપ લાવણ્ય પૂર્ણ શરીર બળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગયું.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

યોગેશ્વર સમગ્ર સ્મશાન કાર્ય સમાપ્ત કરી પુનઃ ઘેર આવ્યો. તેના શુષ્ક વાળ આમ તેમ વિખરાયેલા છે; ઘુંટણ સુધી ધુળ અને કાદવ લાગ્યાં છે. તેણે ઢીલું, ઢંગધડા વગરનું ધોતીયું પહેર્યું છે. આ સમયે યોગેશ્વર ગાંડા માણસ જેવો દેખાય છે. વિષયી મનુષ્ય જ્યારે પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવી દે, જ્યારે તેનો આશાનો સુક્ષ્મ તંતુ પણ તુટી જાય ત્યારે તેને જેમ દશે દિશા અધિકારમય લાગે છે અને તે જેમ ઉન્મત્ત મનુષ્યની પેઠે હોડાહોડ કરે છે તેજ પ્રમાણે હમણાં યોગેશ્વર પણ પાગલની પેઠે હત્તાન બની શીઘ્રતાથી ઘેર આવ્યો. તે ઉતાવળાં પગલાંથી ઘરમાં પ્રવેશ કરી દાલા-

નમાં છિન્નમુળ લતાની પેઠે ધમ દધને બેસી ગયો. તેના લલાટપર તુષાર બિંદુની પેઠે પ્રસ્વેદ બિંદુઓ ચોંટી ગયાં છે, તેના ઓઠ સુકાઈ ગયા છે અને તેમાંથી અતિ જોશપૂર્વક શબ્દ શ્વાસ નીકળી રહ્યો છે. બહાર રામનામ ધ્વનિ સાંભળી ઉમા જાણી ગઈ છે કે વિનોદિનીની દાહક્રિયા સમાપ્ત થઈ ગઈ છે અને સમસ્ત ખાંધીઆ પાછા ફર્યા છે. અદ્ય સમયમાં દાલાનમાં યોગેશ્વરનો વિચિત્ર ધ્વનિ સાંભળી ઉમા ગભરાઈ ગઈ; અને તેની પાસે જઈ જ્યારે તેણે તેનું મુખ જોયું ત્યારે તે અધિક વ્હાકુળ બની. તે શીઘ્રતાથી બહાર જઈ એક પાણીનો ઘડો લઈ આવી અને યોગેશ્વરને કાંઈ પણ કહ્યા વિના તેના ઉભય પગ સારી રીતે ધોયા. ત્યાર પછી તેના હાથ અને મુખ ધોયું અને ટુવાલદ્વારા સર્વ સાફ કરી તે પોતાના દીવાનખાનામાંથી ગુલાબજળ લઈ આવી. યોગેશ્વરના મસ્તક પર ગુલાબજળ છાંટી તે ધીમે ધીમે તેને પંખો કરવા લાગી. હવે યોગેશ્વર કાંઈક સ્વસ્થ થયો. તેણે એક દીર્ઘ શ્વાસ લીધો. ઉમાએ ધીમેથી તેનો હાથ પકડી તેને ઉઠાડ્યો અને કહ્યું “દીવાનખાનામાં ચાલો, વસ્ત્રો બદલવાનાં છે. ત્યાં જઈ થોડું શરબત પણ પીઓ. મુખ એકદમ સુકાઈ ગયું છે.”

યોગેશ્વર ગુપચુપ ઉમાની પાછળ તણાતો પોતાના દીવાનખાનામાં ગયો; ત્યાં તેણે વસ્ત્રો બદલ્યાં અને ઉમાએ આપેલું શરબત પીધું. ત્યાર પછી તે ત્રિશેષ

સાવધાન બની એક કોચ પર બેઠો. ઉમાએ પાનના દાબડામાંથી બે બીડાં કાઢી સ્વામિના મુખમાં મુકી દીધાં, અને હુકકો ભરી તેના હાથમાં પકડાવી દીધો. યોગેશ્વર બેધ્યાનપૂર્વક હુકકો પીવા લાગ્યો.

દરમ્યાન ઉમાએ બહાર જઈ પોતાના હાથ પગ ધોયા અને વસ્ત્રો બદલ્યાં તથા બાળકોના ખાનપાનનો પ્રબંધ કર્યો. તત્પશ્ચાત્ તેણે પીતા ગિરીશ્વંદ્રને સ્નાન કરાવ્યું અને નાસ્તો કરાવ્યો. પછી તે પોતાના દીવાનખાનામાં આવી. યોગેશ્વર હજી હુકકો પીતો હતો. તંબાકુ બળી ગયો છે, ધુમાડો નીકળતો નથી તો પણ તે થોડી થોડી વારે દમ ખેંચ્યા કરે છે ઉમાએ પોતાના સમગ્ર જીવનમાં પોતાના સ્વામિને કદિ પણ આટલો ઉદાસ જોયો નહોતો. તે તેની આવી સ્થિતિ જોઈ કાંઈક વ્યાકુળ થઈ. તેણે ધીમેથી યોગેશ્વરની પાસે જઈ તેના હાથમાંથી હુકકો લઈને થોડે દુર મુકી દીધો. હવે યોગેશ્વરે ઉમાના મુખ તરફ જોયું. અત્યાર સુધી તેની આંખો તથા મુખ ભાવશૂન્ય હતાં. પરંતુ હવે કોણ જાણે શા હેતુથી તે નિર્દોષ નયનોથી કેટલાક સમય પર્યંત ઉમાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા. અતે તે વિવ્હળતાપૂર્વક બોલ્યો: “વિનોદિનીની હત્યા કોણે કરી? તમે જાણો છો? મેં.” ઉમા તત્ક્ષણ યોગેશ્વરની રકંઠ પર પોતાનો જમણો હાથ મુકી તેના જમણા ગાલ પર પોતાનો ડાબો હાથ ફેરવતી બોલી: “છટ, એવી વાત શા માટે કરો છો? એથી

આપણું અમંગળ થશે. કાણુ કોને મારે છે? લોકો પોતાના કર્મથીજ મરેછે.”

યોગેન્—“યદિ મેં તેનું સર્વસ્વ નષ્ટ ન કર્યું હોત તો તે ગર્ભિણી થાત નહિ. એકાદશીનો નિર્જળ ઉપવાસ કરવાથી તેના ગર્ભનો પાત થાત નહિ અને તે મરણ પામત નહિ. મેંજ તેને મારી નાંખી છે; હુંજ તેનો કાળ છું. હાય હવે હું શું કરું?”

ઉમા—“છટ, છટ, એવી વાત મુખપર ન લાવો, હમણાંજ સ્મશાનથી પાછા ફર્યા છો તેથી મન વ્યાકુળ છે. એ સર્વ વાતો ભૂલી જાઓ. ખીજ કોઇ વાત કહો.”

યોગેન્—“હું હવે કયી વાત કહું? જોણે સ્ત્રીહત્યા અને બ્રૂણહત્યા કરી હોય તેને ખીજ શી વાત કરવાની હોય? જો આ સર્વ ભયંકર ઘટનાઓ હું ભૂલી જઇશ તો માફ પ્રાયશ્ચિત્ત શી રીતે થશે?”

ઉમા—“નવી આગની જ્વાળા છે તે વસ્તુતઃ બહુ દુઃખ દેશે. કિંતુ તમે પુરૂષ છો, ધરના માલિક મુખત્યાર છો, તમે આટલા અધીરા બનો એ કીક નહિ. તમે મારા સ્વામિ અને વિનોદિનીના પ્રેમપાત્ર છો, એટલુંજ નહિ પરંતુ તમારા પુત્રો છે અને ઇતર સ્વજનો પણ છે. તમારી માતા છે અને સાસુ સસરો છે, માટે તમે અધીરા બનો એ કેમ ચાલી શકે?”

યોગે૦—“જ્યારે હું પોતેજ મારો નથી ત્યારે મારાં અન્ય કોણુ છે? હાય! હાય! મારે લીધે વિનોદિનીએ પ્રાણુ ખોયા; મારે લીધે એક ગૃહસ્થનું મસ્તક અવનત બની ગયું. મારા જીવનથી કોને લાલ છે? મારા જેવો મહાપાપી કોને સુખી કરી શકે એમ છે?”

ઉમા—“મનુષ્યને શતાવધિ બંધનો હોય છે. એક બંધન તુટી ગયું તેથી શું થયું? તમે એકના દુઃખથી દુઃખી થઈ અન્ય સર્વ બંધનો શા માટે તોડી નાંખવા માગો છો? સંસારી જીવોપર એવાં દુઃખો સદા આવ્યાજ કરે છે. માટે હિમ્મત રાખો.”

યોગે૦—“હવે હું સુખી થઈ શકું કે કરી શકું એમ નથી. મેં મારી જાતેજ મારા પગમાં કુદારાઘાત કર્યો છે. મને હવે ઝાઝો સમજવવાથી શો લાલ? જેને કાંઈ પણ આશા હોય તેને સમજવવો ઉચિત છે. મને તો કાંઈ પણ આશા નથી. તમારા પિતા શ્રીમંત છે; તેઓ ઉભય પુત્રોના પાલન પોષણનો ભાર પોતાના શીર પર લઈ શકશે. તમે પણ મારા જેવા સ્વામિની સાથે રહી સુખી થઈ શકશો નહિ. મા કાશીમાં નિવાસ કરે છે. મને કાંઈ પણ આશા નથી અને શ્રદ્ધા પણ નથી.”

ઉમા—“હજી તમારું સર્વ છે; ધરખાર, આશા, અભિલાષા, સુખ, ઐશ્વર્ય સર્વ તમારું છે. તમે નિરાશ શા માટે બનો છો? તમારા પુત્રોને મારા પિતા શા માટે

પાળે પોષે ? તમે જીવંત રહેશો તો તમારા પુત્રો તમારીજ પાસે રહેશે. અને હું પણ તમારીજ છું ગમે તેમ કહો, પરંતુ મારા પિતાએ તમને સર્વ દેવો સમક્ષ મારું દાન કર્યું અને આટલા સમય પર્યંત તમે મને તમારે ત્યાં સ્થાન આપ્યું માટે હું તો તમારી થઈ ચુકીજ છું. શું લગ્ન સમયના સર્વ મંત્રો ખીલકુલ ભુલી ગયા ? તમારી અને મારી વચ્ચે શો સંબંધ છે તે શું તમે નથી જાણતા ? તમે કૃપા કરી મને ગ્રહણ કરી તેથી હું ‘દેવી’ ના નામથી વિભુષિત થઈ છું, દેશ માણસોમાં મારું આટલું માન અને પ્રતિષ્ઠા છે. હું તમારી સેવા કરીને ઇલ્લોકમાં ભાગ્યશાળી અને પરલોકમાં સુખી થઈશ. હું તમારા સ્નેહની આગળ સ્વર્ગનાં સમસ્ત સુખોને તુચ્છ ગણું છું. તમે મારા સ્વામિ છો, હું તમારી સહધર્મિણી છું; તમારી જાયાની પેઠે હું તમારી સાથે રહીશ. બસ, આટલોજ વિચાર કાયમ રહે તો હું સર્વ સુખોથી યુક્ત રહીશ. હવે આપણે માતાને મળવાને માટે શીઘ્ર કારી જવું જોઈએ. તમે રજાને માટે ક્યારે અરજી કરશો ?”

હવે યોગેશ્વર શુદ્ધિમાં આવ્યો. તેણે ઉમાનો હથ મહણ કર્યો. તેની ઉભય આંખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલવા લાગી. ઉમાએ પોતાના પાલવ વતી સ્વામિનાં અશ્રુ લુછી નાંખ્યાં. પુનઃ અશ્રુધારા ચાલી. “છટ, રોદન શા માટે કરો છો ?” એમ કહી ઉમા વારંવાર સ્વામિનાં

અશ્રુ લુછી નાંખવા લાગી. હવે ઉમા પણ આત્મસંયમ કરી શકી નહિ, તે પણ રોવા લાગી. ત્યારે યોગેશ્વર પણ તેની ડોક પર ડોક નાંખી રોવા લાગ્યો. ઘણી વાર રોદન કર્યા પશ્ચાત યોગેશ્વરનું મન શાંત થયું; પતિવ્રતાની અશ્રુધારાથી તેનું પાપ-કલુષિત હૃદય પ્રક્ષાલિત થઇ પવિત્ર બન્યું.

યોગેશ્વર તું ભાગ્યશાળી છે. જેને આવી સ્ત્રી હોય તેને દુઃખ શું હોય? જેની આવી સહધર્મિણી હોય તેને પાપનો ડર રાખવાનું શું પ્રયોજન? જેની આવી અહિણી હોય તેને શી વાતની ત્રુટિ હોય? જેના ગૃહનો શૃંગાર ઉમા જેવી પત્ની હોય તેને નરકનો શો ડર હોય? આવી પતિવ્રતા, ગુણાન્વિતા સુંદરીને છાતી સરસી ચાંપી જે ભાગ્યવાન પોતાની શોકજવાળા શાંત કરી શકે તેને શી ચિંતા હોય? રહો વત્સ!—ઉમા! આજ પ્રકારે ચંદન લેપની પેઠે તમારા પતિના હૃદયની સાથે વળગી રહો. તમારા સ્પર્શથી યોગેશ્વર પવિત્ર બનો, કર્તવ્ય પરાયણ બનો, અને ધાર્મિક બનો. તમારા પ્રભાવથી સંસારમાં તેનું સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ થાઓ.

પાઠક! હવે આપણે આપણી વાર્તાના અંત પર આવીએ છીએ. હવે જણાવવાનું માત્ર એટલુંજ શેષ

છે કે, યોગેશ્વર રજા લંઘ સર્વ કુટુંબ સહવર્તમાન કાશી
ગયો, જ્યાં તેની માતા નવદુર્ગાનો મેળાપ થયો એટલુંજ
નહિ, પણ પોતાના ગુમ થયલા પીતાનો પણ મેળાપ થયો.
અંતે તે પોતાના માતૃ પીતા તથા સાસુ સસરાને કાશી-
માંજ છોડી કાલનામાં સ્ત્રી પુત્રસહવર્તમાન પોતાની
નોકરી સંભાળવાને આદ્યો ગયો.

* સમાપ્ત. *

રસાયણશાસ્ત્રીઓનો મત છે કે

મુગંધ પદાર્થો પ્રાણવાયુ (ઓક્સીજન) ફેલાવે છે.

પ્રાણવાયુથી તંદુરસ્તી મળે છે.

લખનઉ અને કનોજના

અ-તર

	ફીઆ	
અગર તોલાના	... ૧૦	
ગુલાબ તથા અંબર	... ૧૦	
ચંબેલી	... ૮	
ખસ	... ૬	
જુષ, હીનો, કેવડો, મોતી-		
આ અને ચંપો	... ૫	
બેલસરી તથા પાનડી	... ૪	
ફહ-ચે-ખસ	... ૮	
ફહ-ચે-ગુલાબ	... ૮૦	

માઇસોરી ઉમદા

અગરખતીઓ

માઇસોરને નામે પુષ્કળ
ફગો ફટકોથાય છે.

અમારે ત્યાં ફક્ત ઉમદા
માલજ મળે છે. પધારો અને
ખાત્રી કરો.

તોલાના આના ૨-૪-૬-૮-

૧૦-૧૨ તથા ફ. ૧ સુધી

“બાલ ખતી” ઘણીજ ખારીક

૧૦૦ નંગના ફ. ૧-૮-૦

કેટલાંક ઉત્તમ પુસ્તકો.

			૩. આ.
એક તખીબની તવારીખ	...	...	૧- ૮
ગૃહલક્ષ્મી, સંસારી વાર્તા	...	...	૨- ૦
,, કાચાપુઠાની	...	...	૧- ૮
બળવાન બાળકી, બોધદાયક વાર્તા	...	...	૩- ૦
કલીઓપેત્રા—સચિત્ર	...	...	૨- ૮
આપઘાત કે ખૂન ? ,,	....	...	૨- ૪
ઝેર કાણે આપ્યું ?	...	...	૨- ૦
દુસ્મન દારાખં પારસી સંસારી	...	...	૧- ૮
ગમગીન ગુલાં ,,	...	...	૧- ૮
સપત્રની સુના ,,	...	...	૧- ૮
સુધારાનું શિખર ,,	...	...	૩- ૮
દુઃખી દાદીબા, સચિત્ર ,,	...	...	૫- ૦
ઉદ્યકાન્ત. હિંદુ સંસારી	...	...	૨- ૦
વિલાસિની ,,	...	...	૨- ૦
વધૂવધ—સ્ત્રીનું ખૂન. ડીટેકટિવ	...	...	૨- ૮
પારકે પૈસે પરમાનન્દ	...	...	૩- ૦
અરેબ્યન કીસ્સા ૧૪ વાર્તાઓ	...	...	૧- ૪
જંગી જેરદસ્ત હુંટારો	...	...	૦-૧૨
ઉનાહ-પાપીનું પલયું	...	...	૦- ૮
બોલીસુના—ગુલેશાહબાદ	...	...	૦- ૮
મુદ્રા અને કુલીન	...	...	૧- ૪

રત્ન લક્ષ્મી	૧- ૦
રસિક વાર્તાઓ	૦- ૮
ઓમર પાશા—સચિત્ર દળદાર ગ્રંથ	૫- ૦
કુમુદા ને કાંતા *... ..	૧- ૮
નીલમ માણેક ભા. ૧ થી ૮ સચિત્ર	૧૨- ૦
ગંજે સુલેમાની	૧- ૪
ગોરા ભા. ૧-૨ ડો. ટાગોરની બંગાલી પરથી	૬- ૮
દખણની દંત કથાઓ. સચિત્ર	૧- ૮
પ્રભાતચંદ્ર સંસારી વાર્તા	૧- ૦
ગુપ્ત ગુપ્તા „	૦- ૮
બાઈસાહેબ-અન્નયબ ભરમ	૧- ૪
બે મુદ્રિકા—હિંદુ સંસારી વાર્તા	૦- ૮
બહુરૂપી બજાર ભા ૧ થી ૬	૧૧- ૦
મધુરી ભા. ૧-૨ સચિત્ર	૪- ૦
મનોરમા	૨- ૦
ખુલાસે જાદુ-જાદુના પ્રયોગો સખંધી	૧- ૮
હૃદય-જીવનનો પાયો. નીતિ સખંધી	૧- ૦
જાંદગીની જોગવવાની યુક્તિ. „	૧- ૦
હીપ્પોટ્રીઝમ યાને મોહીની વિધ્યા સચિત્ર	૨- ૦
મેસ્મેરીઝમ યાને ઈમેતવજ્જહ „	૨- ૦

મહારાજ લાયબલ કેસ

તે સાથે ચાલેલ

ભાટિયા કોસ્પીરસી કેસ.

વલ્લભ સંપ્રદાયી કેટલાક મહારાજોની બદચાલ સંબંધી
મુખર્ષ હાઇકોર્ટમાં ચાલેલ મુકદ્દમો કિ. ૨-૮.

બેંગી કેસ ને વોરંટ લીલા	...	...	૧- ૮
નવલગંગા સંપુર્ણ વાર્તા સચિત્ર	...	...	૪- ૦
બહાદુર કલો ભાગ ૧-૨	...	...	૪- ૦
લાલન વણુબરી ,,	,,	...	૧-૧૨
સહચરી ,,	,,	...	૨- ૮
મંદારીકા ,,	,,	...	૩- ૦
નિરંજની ,,	,,	...	૩- ૦
અનંગવિષ ,,	,,	...	૩- ૮
રાગસ્તાન-પંદરસો ઉસ્તાદી રાગ રાગણીઓ			
તેમજ જતીતા સાહેરોની ગઝલોનો			
ઉમદા સંગ્રહ	...	...	૧- ૮

આ શિવાય હજારો પુસ્તકો સંબંધી અમારું
પ્રાઇસ લીસ્ટ અથવા આનાની ટીકીટ
મોકલી મંગાવી લ્યો.

